

GÜVENLİK
ÇALIŞMALARI DERGİSİ
Turkish Journal of Security Studies

ISSN: 2148-6166 | Cilt/Volume: 23 | Sayı/Issue: 2 | Aralık/December: 2021

GÜVENLİK

ÇALIŞMALARI DERGİSİ

Turkish Journal of Security Studies

ISSN: 2148-6166 • Yıl/Year: 23 • Cilt/Volume: 23 • Sayı/Issue: 2 • Aralık/December 2021

Yayın Sahibi / Owned by

Polis Akademisi Başkanlığı Güvenlik Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü adına

İmtiyaz Sahibi / Published by

Prof. Dr. Yılmaz ÇOLAK, Polis Akademisi Başkanı

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor

Murat ÇELİK, 2. Sınıf Emniyet Müdürü

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM, Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet UYSAL, İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Ali BALCI, Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Ali Resul USUL, Medipol Üniversitesi

Prof. Dr. Alim YILMAZ, Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. Bayram Ali SONER, Polis Akademisi

Prof. Dr. Birol AKGÜN, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. Hamit Emrah BERİŞ, Polis Akademisi

Prof. Dr. İbrahim DURSUN, Polis Akademisi

Prof. Dr. Mehmet Akif KİREÇCİ, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet ŞAHİN, Polis Akademisi

Prof. Dr. Mesut ÖZCAN, Diplomasi Akademisi

Prof. Dr. Murat OKÇU, Süleyman Demirel Üniversitesi

Prof. Dr. Murat ÖNDER, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. Orçun İMGA, Polis Akademisi

Prof. Dr. Sıtkı YILDIZ, Kırıkkale Üniversitesi

Prof. Dr. Şule TOKTAŞ, Polis Akademisi

Doç. Dr. Coşkun TAŞTAN, Polis Akademisi

Doç. Dr. Ufuk AYHAN, Polis Akademisi

Dr. Anselmo del Moral TORRES, Centro Universitario de la Guardia Civil

Dr. Vince VARİ, Macaristan Ulusal Kamu Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet İÇDUYGU, Koç Üniversitesi

Prof. Dr. Ali BİRİNCİ, Polis Akademisi, Emekli

Prof. Dr. Eyüp G. İSPİR, Emeritus, Ankara

Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Martha CRENSHAW, Stanford University

Prof. Dr. Musa Mohammed MAHMOUD, National Ribat University

Prof. Dr. Nigel FIELDING, University of Surrey

Prof. Dr. Omar ASHOUR, University of Exeter

Prof. Dr. Onur Ender ASLAN, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Prof. Dr. Ruşen KELEŞ, Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Jaishankar GANAPATHY, Norwegian Police University

Dr. Szabolcs MATYAS, Macaristan Ulusal Kamu Üniversitesi

Baş Editör	: Dr. Oğuzhan YANARIŞIK
Alan Editörleri	: Dr. Yakup ŞAHİN, Arş. Gör. Orhan ÇİFÇİ
Yayın Asistanı	: Arş. Gör. Emre ÖZTÜRK
Türkçe Dil Editörü	: Öğr. Gör. Durmuş BEYAZIT
İngilizce Dil Editörü	: Öğr. Gör. Zehra Aysun TÜMER
Sekreteryaya / Secretary	: Barış ZAFRAK - Yusuf DENİZ
Tasarım / Design	: Erhan ÖRÜN

Her hakkı saklıdır. © Güvenlik Çalışmaları Dergisi yılda iki kez yayınlanan yaygın süreli bir yayındır. Hakemli akademik bir dergi olan Güvenlik Çalışmaları Dergisi'nde yayınlanan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kendi kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Polis Akademisinin veya Emniyet Genel Müdürlüğü'nün görüşlerini ifade etmez. Makaleler sadece dergiye referans verilerek akademik amaçla kullanılabilir.

Güvenlik Çalışmaları Dergisi, **ULAKBİM TR Dizin**, Index Copernicus, Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS Index) ve Eurasian Scientific Journal Index'te yer almaktadır.

Yönetim Yeri Adresi / For Correspondence: Polis Akademisi Başkanlığı, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü, Necatibey Cad: 108, 06580 Anıttepe - Çankaya - Ankara / TÜRKİYE Tel: +90 (312) 462 90 43 E-posta: guvenlikcalismalari@pa.edu.tr

Baskı: Polis Akademisi Başkanlığı Basım ve Yayımlar Şube Müdürlüğü Fatih Sultan Mehmet Bulvarı No:218, 06200 Yenimahalle, Ankara Sertifika No: 45724

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Editörden.....155

Makaleler

Güngör Şahin, Adnan Aydın
**Suriye’deki Rus Vatandaşı Yabancı Terörist Savaşçıların Rusya’nın İç
Güvenliğine Etkileri**.....158

*The Impact of Russian Citizen Foreign Terrorist Fighters in Syria on Russia’s
Internal Security*

(Araştırma Makalesi/Research Article)

Zeynep Arıöz, Muhammed Kürşad Özekin
**Olağanüstü Hal Çerçevesinde Hukuk ve Siyaset İlişkisi: ABD’nin
Teröre Karşı Savaşı ve İstisna Halinin Mekânsal Temsilleri Olarak
Guantanamo ve Ebu Gureyb**.....178

*The Relationship between Law and Politics within the Scope of State of
Emergency: The US War on Terror and Guantanamo and Abu Ghraib as Spatial
Representations of the State of Exception*

(Araştırma Makalesi/Research Article)

Elif Gürdal
**ABD Ulusal Güvenlik Strateji Belgelerinde Çin’in Yeri ve
Hegemonik Düzen**.....200

*The Place of China in the US National Security Strategy Documents and the
Hegemonic Order*

(Araştırma Makalesi/Research Article)

Yakup Şahin
Uyuşmazlıkların Çözümünde Üçüncü Taraf Rolü Olarak Arabuluculuk.....220

Mediation as a Third Party Role in Conflict Resolution

(Araştırma Makalesi/Research Article)

Bülent Sarper Ağır, Ali Bilgenoğlu
İran’ın Nükleerleşmesi: Sebepler, Aktörler ve Olasılıklar.....243

Iran’s Nuclearization: Causes, Actors and the Possibilities

(Araştırma Makalesi/Research Article)

Ceyhun Çiçekçi
**İkinci Dağlık Karabağ Savaşı Işığında İsrail-Azerbaycan İlişkileri:
Yapısal ve Analitik Bir Çerçeve**.....267

*Israel-Azerbaijan Relations in the Light of Second Nagorno-Karabagh Conflict:
A Structural and Analytical Framework*

(Araştırma Makalesi/Research Article)

Editörden

Güvenlik Çalışmaları Dergisi'nin 23. Cilt ikinci sayısını kapsamlı bir içerikle okuyucuya sunuyoruz. Derginin bu sayısında, toplam altı makale yer almaktadır.

Sayının ilk makalesi olan “Suriye’deki Rus Vatandaşı Yabancı Terörist Savaşçıların Rusya’nın İç Güvenliğine Etkileri” başlıklı yazı Doç. Dr. Güngör Şahin ve Adnan Aydın tarafından kaleme alınmıştır. Bahse konu makalede yazarlar, Suriye’deki terör örgütlerinin ortaya çıkardığı yabancı terörist savaşçı sorunun son yıllarda dünya siyasetinde ve güvenlik politikalarında etkili olan Rusya’nın karşısına birtakım problemler çıkardığını ifade etmektedir. Bunların en önemlisi ülkeye geri dönen Rus vatandaşı yabancı terörist savaşçıların Rusya’nın iç güvenliğine olan etkisidir. Makalenin kaleme alınma amacı, Rusya’yı güvenlik anlamında etkileyebilecek yabancı terörist savaşçıların Rusya’nın iç güvenliğine olan muhtemel etkilerini bilimsel bir anlayışla incelemektir. Makalede araştırma yöntemi olarak nitel araştırma metodolojisi benimsenmiştir. Çalışmanın sonunda ülkesine geri dönen yabancı terörist savaşçıların Rusya’nın iç güvenliğine olumsuz anlamda mutlaka bir etkisinin olacağı bulgusuna ulaşılmaktadır.

Sayının ikinci makalesi Dr. Öğretim Üyesi Zeynep Arıöz ve Dr. Öğretim Üyesi Muhammed Kürşad Özekin tarafından yazılan “Olağanüstü Hal Çerçevesinde Hukuk ve Siyaset İlişkisi: ABD’nin Teröre Karşı Savaşı ve İstisna Halinin Mekânsal Temsilleri Olarak Guantanamo ve Ebu Gureyb” başlıklı yazıdır. Bahse konu yazıda, Carl Schmitt, Walter Benjamin ve Giorgio Agamben gibi düşünürlerin olağanüstü hal kuramlarına atıf yapılarak, hukuk ile egemen arasındaki ilişkiyi ve siyasal olanla yasal olan arasındaki çatışmayı tartışmak amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, ABD’nin 11 Eylül saldırılarının ardından teröre karşı açtığı savaş ve izlediği tek taraflı dış politika ile olağanüstü hal arasındaki ilişkiye odaklanılmaktadır. Yazarların da ifade ettiği üzere, ABD Güvenlik Konseyi’nin açık bir yetkilendirmesi olmaksızın Irak ve Afganistan’a askeri müdahalede bulunmuş ve ele geçirilen teröristlerin tutukluluk ve yargılanma süreçleri konusunda uluslararası hukuku askıya alan bir dizi uygulama, yasalar ve Başkanlık Emirleri aracılığıyla hayata geçirilmiştir. Bu makalede Guantanamo ve Ebu Gureyb cezaevleri, ABD’nin tek taraflı dış politikası bağlamında tartışılarak; hukukun egemenin kararları lehine araçsallaştırıldığı, istisna halinin mekânsal temsilleri olarak değerlendirilmektedir.

Bu sayıda yer alan üçüncü makale, Dr. Öğretim Üyesi Elif Gürdal tarafından kaleme alınmıştır. “ABD Ulusal Güvenlik Strateji Belgelerinde Çin’in Yeri ve Hegemonik Düzen” başlıklı çalışmada ABD’nin 1990’ların başında stratejik ortak olarak gördüğü ancak son on yılda stratejik rakip hatta kimi zaman düşman, kimi zaman ise istikrarsız bir risk unsuru olarak tanımladığı Çin, strateji belgelerinde kronolojik olarak ele alınmaktadır. 1987’den itibaren on dokuz kez yayımlanan Ulusal Güvenlik Strateji raporları Çin’e uygulanması öngörülen politikaların

dönüşümü ve nedenleri açısından incelenmektedir. Bu nedenler ise hegemonya anlayışı üzerinden araştırılmaktadır. Dolayısıyla çalışma, yöntem olarak belgelerin kaynak olarak kullanıldığı, ilişkisel bir bağlantının ortaya çıkarılması hedeflenen nitel bir araştırmadır. Ana amaç, Çin'in Soğuk Savaş sonrası yükselişinin strateji belgelerine güvenlik bağlamında hangi aşamalarda nasıl yansıdığını ve güç rekabetinde Strateji Belgelerinde ne yönde bir Amerikan tepkisine yol açtığını bulmaya yöneliktir.

Sayının dördüncü çalışması, Dr. Öğretim Üyesi Yakup Şahin tarafından kaleme alınan “Uyuşmazlıkların Çözümünde Üçüncü Taraf Rolü Olarak Arabuluculuk” başlıklı yazıdır. Bahse konu çalışmada uluslararası ilişkilerde üçüncü taraf rollerinin ne olduğu ele alınmakta; ardından da bir üçüncü taraf rolü ve yöntemi olarak arabuluculuğa odaklanılmaktadır. Arabuluculuğun uluslararası hukuktaki ve teorilerdeki yeri, tanımı, arabuluculuk süreçleri, türleri, yöntemleri ve tarihi incelenmektedir. Arabuluculuğa dönük tartışmalar ve yaklaşımlar farklı pencerelerden değerlendirilmektedir. Makalede ideal arabulucunun arabuluculukta tarafsız olması gerektiği iddiasının de facto olarak her zaman doğru olmadığı savunulmaktadır. Arabuluculukta taraf ya da tarafsızlık ikileminin arabulucunun süreci yönetişi, çatışan aktörlere yaklaşımı ve özellikle gücü çerçevesinde ele alınması gerektiği iddia edilmektedir.

Sayının beşinci makalesi olan “İran’ın Nükleerleşmesi: Sebepler, Aktörler ve Olasılıklar” başlıklı yazı Doç. Dr. Bülent Sarper Ağır ve Dr. Öğr. Üyesi Ali Bilgenoğlu tarafından kaleme alınmıştır. Bahse konu makalenin nükleer silahların yayılması sorununun Soğuk Savaş sonrasında Ortadoğu boyutunun ağırlıklı olarak Irak ve İran üzerinden tartışıldığı belirtilmektedir. 2003 yılında gerçekleşen Amerika Birleşik Devletleri işgali sonrasında Irak bu tartışmanın dışında kalırken; yaklaşık olarak aynı tarihten itibaren İran’ın nükleer programının uluslararası toplumun daha fazla dikkatini çekmeye başladığı ifade edilmektedir. Bu makalede İran’ın hukuki, politik, diplomatik ve güvenlik boyutları ile oldukça karmaşık olan nükleerleşme süreci bölgesel ve uluslararası bağlamının yanı sıra sözü edilen sürece dâhil olan büyük güçler ile uluslararası aktörlerin konumlarını da içine alacak şekilde analiz edilmektedir.

Sayının son çalışması, Öğr. Gör. Dr. Ceyhun Çiçekçi tarafından kaleme alınan “İkinci Dağlık Karabağ Savaşı Işığında İsrail-Azerbaycan İlişkileri: Yapısal ve Analitik Bir Çerçeve” başlıklı yazıdır. Bahse konu makalede, İsrail-Azerbaycan ilişkilerinin İkinci Dağlık Karabağ Savaşı sürecinde yeniden gündeme geldiği ifade edilmektedir. Bu çalışmada, İsrail-Azerbaycan ilişkilerinin üç ayrı analitik düzlemde incelenmesi öngörülmektedir. Bu bağlamda, Uluslararası İlişkiler disiplininin bilimsel enstrümanlarından olan analiz düzeyleri yaklaşımı çerçevesinde ikili ilişkiler; uluslararası, bölgesel ve ulusal düzeylerdeki etkileşimleri esas alınarak tartışılmaktadır. Ayrıca ikili ilişkilerin boyutları, tehdit dengesi teorisi çerçevesinde test edilmektedir.

Bu vesileyle Őunu yeniden hatırlatmak isteriz ki önümüzdeki sayı için değerlendirilmek üzere makaleler dergimize Dergipark sayfamız üzerinden (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/gcd>) iletilebilir. Ayrıca, Güvenlik Çalışmaları Dergisi ile ilgili bilgilere ve eski sayılarımıza internet adresimizden (<http://guvenlikcalismalari.pa.edu.tr>) ulaşılabilir.

Güvenlik Çalışmaları Dergisi'nin bu sayısına katkı sunan yazarlara ve hakemlere teŐekkür ediyor; mevcut sayıda yer alan çalıŐmaların akademik literatüre katkı sunmasını temenni ediyoruz.

Gelecek sayımızda yeniden buluŐmak dileğiyle; iyi okumalar dileriz.

Oğuzhan Yanarışık

Suriye’deki Rus Vatandaşı Yabancı Terörist Savaşçıların Rusya’nın İç Güvenliğine Etkileri

Güngör Şahin*, Adnan Aydın**

Öz: 11 Eylül saldırıları dünyanın teröre bakışımı ve yaklaşımını kökten değiştirmiştir. Ortadoğu’da yaşanan Arap Baharı ve sonrasındaki süreç ise terörizm kavramının insan hayatından hiçbir zaman çıkmayacağını göstermiştir. Günümüzde devletler sadece rakip devletlere karşı değil terör örgütlerine karşı da mücadele etmek zorunda kalmaktadır. Özellikle Suriye’deki terör örgütlerinin ortaya çıkardığı yabancı terörist savaşçı sorunu son yıllarda dünya siyasetinde ve güvenlik politikalarında etkili olan Rusya’nın karşısına birtakım problemler çıkarmaktadır. Bunların en önemlisi ülkeye geri dönen Rus vatandaşı yabancı terörist savaşçıların Rusya’nın iç güvenliğine olan etkisidir. Bu konuda daha derin analiz yapabilmek için çalışmanın konusu “*Suriye’deki Rus Vatandaşı Yabancı Terörist Savaşçıların Rusya’nın İç Güvenliğine Etkileri*” olarak belirlenmiştir. Makalenin kaleme alınma amacı Rusya’yı güvenlik anlamında etkileyebilecek yabancı terörist savaşçıların Rusya’nın iç güvenliğine olan muhtemel etkilerini bilimsel bir anlayışla incelemektir. Makalenin Rusya’ya dönecek yabancı terörist savaşçıların etkisini özel olarak incelemesi, konuya kavramsal ve kuramsal perspektiften bakması önemini göstermektedir. Makalede araştırma yöntemi olarak nitel araştırma metodolojisi benimsenmiştir. Çalışmanın sonunda ülkesine geri dönen yabancı terörist savaşçıların Rusya’nın iç güvenliğine olumsuz anlamda mutlaka bir etkisinin olacağı bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Rusya, Suriye, Yabancı Terörist Savaşçı, Güvenlik, Terörizm.

* Doç. Dr., Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (ATASAREN), Strateji ve Güvenlik Araştırmaları Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, gsahin@msu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6296-8568>.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (ATASAREN), Güvenlik Araştırmaları Yüksek Lisans Programı, utgmadnan@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-8010-5360.

The Impact of Russian Citizen Foreign Terrorist Fighters in Syria on Russia's Internal Security

Güngör Şahin, Adnan Aydın

Abstract: The September 11 attacks have radically changed the world's perspective and approach to terrorism. The Arab Spring and its aftermath in the Middle East showed that the concept of terrorism will never come out of human life. Nowadays, states have to fight not only against rival states but also against terrorist organizations. Especially the problem of foreign terrorist fighter caused by terrorist organizations in Syria creates a number of problems for Russia, which has been effective in world politics and security policies in recent years. The most important of these problems is the effect of Russian citizen foreign terrorist fighters returning to the country on Russia's internal security. In order to make a deeper analysis on this subject, the subject of this article has been determined as "*The Effects of Russian Citizen Foreign Terrorist Fighters in Syria on Russia's Internal Security*". The purpose of writing the article is to examine the possible effects of foreign terrorist fighters, which may affect Russia in terms of security, on Russia's internal security with a scientific understanding. The article's special analysis of the impact of foreign terrorist fighters who will return to Russia shows the importance of looking at the issue from a conceptual and theoretical perspective. Qualitative research methodology has been adopted as a research method in the article. At the end of the study, it has been found that foreign terrorist fighters returning to their country will have a negative effect on Russia's internal security.

Key Words: Russia, Syria, Foreign Terrorist Fighter, Security, Terrorism.

Giriş

İnsanoğlu tarımın keşfi sonrasında avcılık ve toplayıcılığı terk edip yerleşik hayata geçmiştir. Yeni hayata geçişle birlikte bir arada yaşamının etkileşimlerini deneyimleyen insanlar, sorunlar ve anlaşmazlıklar yaşamaya başlamış ve nihayet bu sorunlarını çözmek için silahı icat etmiştir. Kökleri tarihin derinliklerinde gizli olan terörizmin baş aktörü insanoğlunun şiddete dayalı davranışları milattan önce başlamış ve günümüze kadar etkisini artırarak sürdürmüştür. Artık çağımızda insanların var oldukları sürece terörün de var olacağı ve onunla birlikte yaşamayı öğrenmeleri gerektiği anlaşılmıştır. İnsanlar istediklerini almak için her dönem teröre başvurmuş özellikle son yıllarda Ortadoğu’da terör, bir yaşam biçimi haline gelmiştir.

Arap Baharı ile birlikte Ortadoğu’da sağlam, demokratik ve sürdürülebilir bir yapısı olmayan ülkelerin yönetimleri sırayla değişmiştir. Ancak Suriye, özellikle Rusya’nın desteği ile bu tehlikeyi atlattığı gözükmesiyle farklı bir model özelliği göstermektedir. Suriye ve Irak’ta etkili olan ve yönetime başkaldıran örgütlerin içinde bu ülkelerin vatandaşı olmayan, dışarıdan gelen teröristlerin taşıdığı özellikler çok farklıdır. The Soufan Group Strateji Araştırma Merkezi tarafından 2014 ve 2015 yıllarında yayınlanan Suriye ve Irak’taki Yabancı Savaşçılar Raporları, bu örgütlerin içinde sayı ve etki olarak en önemli olanların Rusya ve Kuzey Kafkasya ülkelerinin vatandaşları olduğunu işaret etmektedir (Gülşen, 2019, s. 17). Bahsi geçen kişilerin örgüte katılma süreçleri, örgüt içindeki faaliyetleri ve kendi ülkesini döndükten sonra yarattığı etkiler, akademik olarak incelenmesi ve zamanında çözülmesi gereken problem sahaları olarak beklemektedir.

Rusya ve Suriye ilişkilerinin II. Dünya Savaşından beri artarak devam etmesi, Suriye’deki örgütlerin içinde Rusya’yı güvenlik anlamında etkileyebilecek yabancı terörist savaşçı sayısının çokluğu ve Rusya’nın uluslararası ortamda artan etkisi doğal olarak Rusya’yı hedef haline getirmektedir. Bu konuyu detaylı incelemek için bu makalenin konusu “*Suriye’deki Rus Vatandaşı Yabancı Terörist Savaşçıların Rusya’nın İç Güvenliğine Etkileri*” olarak belirlenmiştir. Makalede ana amaç, Rusya’yı güvenlik anlamında etkileyebilecek yabancı terörist savaşçıların Rusya’nın iç güvenliğine olan muhtemel etkilerini kuramsal ve kavramsal çerçeveden bakarak araştırmak, incelemek, değerlendirmek, yapılması ve yapılmaması gerekenleri ortaya koymaktır. Makale esas olarak, özellikle Arap Baharından sonra meydana gelen 10 yıllık süreyi, yabancı terörist savaşçıların Rusya’nın iç güvenliğine etkilerini ve Kuzey Kafkasya bölgesindeki güvenlik konularını kapsamaktadır. Bu kapsam içinde makalenin araştırma soruları, “Yabancı terörist savaşçıların özellikleri nelerdir?”, “Yabancı terörist savaşçılardan başka ne gibi tehditler bulunmaktadır?” ve “Yabancı terörist savaşçıların etkilerine karşı ne gibi tedbirler alınmalıdır?” olarak belirlenmiştir. Bu sorularla yabancı terörist savaşçıların özelliklerinin neler olduğuna, Rusya’ya yabancı terörist savaşçılardan başka bir tehdit kaynağı olup olmadığına ve alınması gereken tedbirlere cevap aranacaktır. Makalenin hipotezi, ülkesine geri dönen yabancı terörist savaşçıla-

rın Rusya'nın iç güvenliğine olumsuz anlamda mutlaka bir etkisinin olacağıdır. Bu konuda yapılan literatür taramasında konu ile ilgili bilimsel araştırmalarda daha çok örgütlere katılan teröristlerin hedef ülkeye etkileri incelenmiş, yabancı terörist savaşçıların geri dönmeleri durumunda neler yaşanacağını, özellikle de güvenlik anlamında Rusya'da neler olabileceği konularının geri planda kaldığı tespit edilmiştir. Bu anlamda makalenin Rusya'ya özel olarak incelemesi, konuya kavramsal ve kuramsal perspektiften bakmasıyla kendine özgü bir özellik taşıyacak olması önemini göstermektedir.

Makalede araştırma yöntemi olarak nitel araştırma metodolojisi benimsenmiştir. Konuyla ilgili çalışmalar yapılırken literatür analizi tekniği kullanılmıştır.

Salih Zeki Haklı'nın editörlüğünü yaptığı *Radikalleşme Şiddet ve Terörizm* adlı kitabın Yusuf Furkan Şen'in kaleme aldığı "Yabancı Terörist Savaşçılar" bölümünde, yabancı savaşçılara ilk örnek olarak 1820 yılında Osmanlı Devleti'nden ayrılmak isteyen Yunanlıların yanında yer alan Britanyalı Savaşçılar verilmektedir. Eserde ayrıca takip eden dönemlerde Amerika'da, İspanya'da ve Arap İsrail Savaşlarında yabancı savaşçıların gittikçe artan sayılarla çatışmaların içinde yer aldığı da belirtilmektedir. Dolayısıyla bu olgunun aslında uzun süredir insan hayatında olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte Fatma Taşdemir'in *Suriye Çatışma ve Uluslararası Hukuk* kitabında Sovyetler Birliği ile Afganistan arasında 1979-1989 yıllarında ve Rusya ile Çeçenistan arasında 1994-2009 yılları arasında gerçekleşen çatışmalarda yer alan yabancı savaşçıların, bu kavramın daha belirgin şekilde öne çıkmasını sağladığı belirtilmiştir. Olgunun yabancı savaşçı teriminden yabancı terörist savaşçı kavramına evrilmesi çalışma içinde detaylı olarak anlatılacaktır.

Bu makalede Suriye'deki Rus vatandaşı yabancı teröristlerin Rusya'ya geri döneceği varsayılmıştır. Çalışmada mekân açısından Suriye, Rusya ve Kuzey Kafkasya ülkeleri; zaman açısından ise 2011-2021 yılları arası gelişen olaylar incelenmiştir. Çalışmanın mantıklı ve makul bir sıra takip edebilmesi için, ilk bölüm olan "Kuramsal ve Kavramsal Çerçeve" başlığında önce Neorealizm yaklaşımı tarihsel gelişim süreciyle ifade edilmiş, Rusya'nın teori çerçevesindeki yaklaşımları ortaya konulmuş, müteakiben kavramsal çerçeve incelenmiştir. Daha sonra "Rusya'nın Suriye Politikası" incelenmiş, ardından "Suriye'deki Rus Vatandaşı Yabancı Terörist Savaşçıların Durumu" ve "Suriye'deki Rus Vatandaşı Yabancı Terörist Savaşçıların Rusya'nın İç Güvenliğine Etkileri" irdelenmiştir. Konuyla ilgili bulguların yer aldığı "Sonuç" kısmıyla çalışma tamamlanmıştır.

Kuramsal ve Kavramsal Çerçeve

II. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte güvenliğe duyulan ihtiyaç artmış, bu sebeple uluslararası ilişkiler teorilerinden Realizm diğer teorilere göre ön plana çıkmıştır. Realizmde insan, doğası gereği bencil kabul edilmekte, daha güçlü olma hırsıyla hareket eden insanın her zaman kendi çıkarını gözettiği düşünülmektedir. Aynı insan gibi devlet de kendi çıkarını gözettiğinden, Realist düşünürler ulusal

çıkarcın gözetilmesine çok önem vermiştir. Realist düşüncede esas aktör olarak her zaman ulus devlet önemli görülmüştür. Neorealist düşüncede ise insanın doğası ve devletin kendisi değil uluslararası ortamın güç dengesi önemli kabul edilmiştir. Bu teoride devletin her durumda hayata kalmayı amaçladığı düşünülmektedir (Tezcanlar ve Kılıç, 2020, s. 74-75).

Neorealizm'de devlet adamları kararlarını uluslararası sistemin yönlendirdiği biçimde alırlar. Tek bir hükmedici gücün olmadığı uluslararası sistem, anarşik yapısından dolayı ülkeleri sürekli tehdit ederek kendini korumaya zorlar. Bu düşüncede olan devlet adamları ülkelerinin güvenliğini sağlamak için askeri güç kapasitesini artırarak kendi güvenliklerine daha fazla önem verirler (Altınörs, 2019, s. 11). Arap Baharı ile birlikte Rusya'nın Suriye'nin yanında yer almasının sebebi, oluşabilecek kaos ortamına karşı kendi askeri güvenliğini güneyindeki en uzak noktadan itibaren sağlamak istemesidir. Ayrıca Neorealist yaklaşımda, devlet kendi güvenliğine bir tehdit oluşursa, yaşamını sürdürmek için savunmacı yahut saldırgan olmak üzere iki farklı realist düşünceden birini uygulamak mecburiyetinde kalmaktadır. Savunmacı Realizmde devlet gücünü çoğaltmak yerine elinde bulunan gücü rakip ülke güçleriyle orantılı bir şekilde tutmaya devam eder. Gücünü daha fazla artırarak onlara bir üstünlük sağlamak veya tehdit oluşturmak için çalışmaz. Doğal olarak kimse kimseye bir üstünlük sağlamadığı zaman da herkes kendini güvende hisseder. Kendisine bir tehdit olduğunda ise devlet harekete geçer ve kendini korur. Ancak Rusya bölgede bu seçeneği kullanmamış, Saldırgan Realizm prensibiyle hareket etmiştir.

Saldırgan Realizm yaklaşımı, uluslararası sistemin anarşik yapısından dolayı devletin gücünü artırmasını gerektirir. Çok güçlü devlet hiçbir zaman ondan daha güçsüz devletlerin hedefi olmaz. Bu mantığa göre devlet ne kadar güçlüyse o kadar uzun süre hayatta kalır anlamı çıkmaktadır. Rusya da askeri kapasitesini devamlı surette artırarak bölgede güçlenmeye devam etmesi ile dikkat çekmektedir. Gerçekte Rusya'ya yönelik tehditlerin konvansiyonel olmaktan ziyade iç güvenlik ve yakın coğrafyasındaki radikal hareketler olduğu değerlendirilmektedir (Yılmaz, 2017, s. 806). Ancak yine de Saldırgan Realist bir aktör olarak davranan Rusya hem askeri gücünü artırmakta hem de Suriye'yi destekleyerek aslında kendi ulusal çıkarlarını korumaktadır. Dolayısıyla Rusya, Suriye'nin bütünlüğünü desteklemek için gerekli unsurları ile birlikte bölgede yer almaktadır. Bölgede bulunan terör örgütleri de kendilerine katabildikleri insanları savaşçı haline getirerek kendi emellerini ve ideolojisini uygulamak suretiyle her türlü şiddet eyleminde kullanılmaktadır. Dolayısıyla bölgede bazı ülkelerle birlikte Rusya ve terör örgütleri farklı amaçlarla aynı kaotik ortamda yer almaktadır.

Yabancı savaşçı kavramı kuramsal ve tarihsel açıdan incelendiğinde Haçlı Seferlerine kadar geriye gidebilecek bir geçmişe sahip olduğu görülmektedir. Ancak o dönemde henüz Westphalia Barış Anlaşması imzalanmamış ve ulus devlet yapısı oluşmamıştı. Bu nedenle devletlerin egemenliği ve eşitliği, diğer devletin iç işlerine karışmama prensibi sağlam zemine oturmadığından kimin yerli kimin

yabancı olduğuna karar vermek ve kavramın anlaşılması zor olmaktadır. Dolayısıyla bu kavram ile ilgili pratik açıdan uygun olan ilk örnek olarak 1820 yılında Osmanlı Devleti'nden ayrılmak isteyen Yunanlıların yanında yer alan Britanyalı Savaşçılar verilebilir. Takip eden dönemlerde Amerika'da, İspanya'da ve Arap-İsrail Savaşlarında yabancı savaşçılar gittikçe artan sayılarla çatışmaların içinde yer almıştır (Şen, 2018, s. 189). Ancak Sovyetler Birliği ile Afganistan arasında 1979-1989 yıllarında ve Rusya ile Çeçenistan arasında 1994 ve 1999 yılında başlayan Çeçen Savaşlarında yer alan Arap savaşçılar (Kartal, 2019, s. 19), bu kavramın daha belirgin şekilde öne çıkmasını sağlamıştır (Taşdemir, 2016, s. 213-246). Yabancı savaşçı kavramı İngilizce kaynakların tamamında "foreign fighter" olarak geçmesine rağmen az sayıda kaynakta "homegrown" terimine de rastlanmaktadır (Demir, 2015, s. 3). "Homegrown" kelimesi sözlük anlamı olarak yerel veya ev yapımı gibi anlamlara gelir. Ama kavram olarak, yetişmesini müteakip savaşmak veya başka türlü terörist faaliyetlerde bulunmak amacıyla başka topraklara giden genelde Batı kökenli vatandaş anlamında kullanılmıştır. Kavram kendi içinde söz konusu ülkeye yabancı olma, gönüllü olma ve bir ideolojiye sahip olunması durumunu barındırmakta (Çona, 2021, s. 280), kişinin yaptığı faaliyet şiddet içermek- teyse terör olgusu da oluşmaktadır.

Yabancı savaşçı kavramı, DAESH'in Irak ve Suriye'deki konusu suç unsuru olan eylemleri sonucu sorgulanmaya başlamış, 2014 yılında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) tarafından 2178 sayılı kararla net olarak tanımlanmış ve gayrimeşru ilan edilmiştir (Kartal, 2019, s. 19). Konseyde alınan kararla üçüncü bir ülkeden planlama sürecine katılmak, hazırlık yapmak, çatışmak, eğitim yapmak veya savaşmak gayesiyle gelerek terör örgütlerine katılan herkesin yabancı terörist savaşçı kapsamına girmesi kabul edilmiştir (United Nations Security Council Resolution 2178, 2014). Yabancı terörist savaşçı kavramı Türkçe literatürde "YTS", İngilizce literatürde "FTF" (Foreign Terrorist Fighters) olarak kısaltılmış ve bazı yerlerde bu şekilde kullanılmıştır. Burada yabancı savaşçı ile yabancı terörist savaşçı tanımlarındaki farkın terör boyutundan kaynaklandığı gözden kaçırılmaması gerekir. Dolayısıyla terör kavramının anlamını bulabilmesi için yabancı terörist savaşçı kavramı bu makalede kısaltılmadan kullanılmış ve böylece anlam bütünlüğünün ve düşünce derinliğinin sağlandığı değerlendirilmiştir.

Birleşmiş Milletlerin (BM) özgürlük savaşçısı kavramı ile terörist tanımı arasındaki ayrım belirsizken yabancı savaşçı ile yabancı terörist savaşçı tanımı arasındaki farkı çok nettir. BM bu konuda terörist faaliyetler içinde olan örgütlere katılmanın yabancı terörist savaşçı sayılmak için yeterli olduğu kararını vermiştir (Terör Çalıştay Raporu, 2016, s. 11). Bu kararda; ait olduğu devlet dışında başka bir devlete terör eylemi düzenlemek, planlama veya hazırlık yapmak, bunu yapanlara katılmak amacıyla giden kişiler ya da silahlı çatışma konusu dâhil terörizm konusunda eğitim gören veya eğitim veren kişiler yabancı terörist savaşçı olarak kabul edilmiştir (United Nations Security Council Counter-Terrorism Committee, 2018, s. 4). Böylece yabancı savaşçı kavramı teorik olarak hukuki zeminde doğru

yer bulması için yabancı terörist savaşçı olarak değerlendirilmeye başlanmış, BM üyesi devletlerin bunlarla ilgili hukuki yaptırımlar uygulaması ve üye devletlerin bu kişilerin hareketliliğine engel olması istenmiştir.

Terör ve terörizm kavramının halen tüm dünya tarafından kabul edilmiş bir ortak tanımı olmaması ona karşı kolektif ve daha etkili tedbirler alınmasını engellemektedir. Benzer şekilde yabancı terörist savaşçı olgusuna da her ne kadar BM hukuki tedbir alınmasını istemiş olsa bile tüm devletler tarafından aynı tedbirler alınmamaktadır. Zira bazı ülkeler, kendi orduları ile Silahlı Çatışma Hukuku kurallarına göre savaşmak yerine hedef ülkedeki amaçlarına bu savaşçıları kullanarak ulaştıkları için çatışma bölgesine giden kişilere sadece görünüşte tedbir almaktadır.

Teorik olarak yabancı terörist savaşçı kavramının oluşabilmesi için, kişinin çatışmanın meydana geldiği topraklara ait olmama, bir örgüte ait olma, istekli olma ve belli bir amaca sahip olma gibi unsurları asgari olarak taşıması gerekmektedir. Terörizmin de siyasi bir amaçla, örgütlü ve sürekli bir biçimde terör yöntemlerinin kullanılmasını benimseyen bir strateji şeklinde açıklandığı düşünüldüğünde, tüm terör örgütlerinin veya güvenlik şirketlerinin kullandığı bu kişilerin her bir devlet tarafından yabancı terörist savaşçı olarak değerlendirilmesi elzemdir. Bu değerlendirme sonrası terörist olarak nitelendirilen kişilere hukuki yaptırımlar uygulanması da önem arz etmektedir.

Konuya uluslararası ilişkiler alanında kuramsal bir bakış açısı getirmek için yapılmış bazı tanımlamalar da ayrıca dikkat çekicidir. İlk olarak David Malet'in tanımında başka bir ülkedeki iç çatışmaya katılanların o ülkenin vatandaşı olmaması yabancı savaşçı şeklinde tanımlanması için yeterli görülmüştür. Malet bu tanımın içine teröristlerin yanı sıra paralı askerleri de ilave etmiş ve konuya farklı bir bakış açısı getirmiştir (Yalçınkaya, 2017, s. 26). Başka bir tanım Ian Byran'dan gelmiş, başka ülkelerden gelen ve ulus aşırı bir amaç veya grup için savaşanlar bu kavramın içine sokulmuştur (Yalçınkaya, 2017, s. 26). Mendelsohn ise yabancı savaşçıya terörist sıfatını eklememiş, ancak tanım yaparken yabancı savaşçıların yer aldıkları savaşta, taraf ülkenin vatandaşı olmamasının şart olduğunu belirterek kavram içinde yer alan yabancı terimine vurgu yapmıştır (Gülşen, 2019, s. 7). Hegghammer ise değişik bir tanımlama yapmıştır. Buna göre yabancı savaşçı tanımı ile bir çatışma veya kalkışmaya taraf olan, karşı ülke ile de bir milliyet bağı olmayan, yasal ve düzenli bir askeri yapıya ait olmayan ve bu faaliyetleri karşılığında herhangi bir ödeme almayan kişiyi kastetmiştir. Hegghammer DAES'in ortaya çıkması ile tanıma ekleme yaparak düşman bir unsura karşı terörizmle ilgili tüm faaliyetler dahil askeri bir harekate katılmak amacıyla herhangi bir Batı ülkesini terk eden veya bu terk etme kararını alan kişi olacak şekilde getirmiştir (Gülşen, 2019, s. 7).

Sonuç olarak bu tanımlama çabaları, kavramın merkezindeki kişilerin özellikleri, statüleri ve nereden geldikleri kadar amaçlarının da önemli olduğunu ön plana çıkarmaktadır. Kişilerin bir kısmı intikam alma ve hırs gibi sebeplerle ör-

güte katılırken başka bir kısmı cihatçı düşünce ile katılmıştır (Gülşen, 2019, s. 11). Ancak genelde baskı görmüş, şiddete maruz kalmış ve ayrımcılık yaşamış kişilerin fazla sayıda olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda ilave olarak önemli bir problem sahası, mutabık olunan genel bir yabancı terörist savaşçı profilinin ortaya çıkarılmamasıdır. Ayrıca bu kişileri örgüte kazandıranların aradığı özellikler neredeyse aynıdır. Genelde genç, iyi eğitim alamamış (Kartal, 2019, s. 19) veya eğitim seviyesi düşük, gelir seviyesi düşük, zor şartlarda yaşayan, toplum içinde kendini gösteremediğini düşünen, arkadaşlarından etkilenen, çaresizlik hissi ve zor durumdaki aynı dine mensup insanlara yardım etme düşüncesi içinde olan, sosyal ağlar ve medyadan etkilenen (Keser ve Ulusoy, 2020, s. 238), kendisine haksızlık yapıldığı zanneden, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde kendisine üst sıralarda yer arayan, hatta sırf heyecan yaşamak isteyen ve dini kulaktan dolma bilgilerle öğrenen kişiler bu örgütlere eleman arayanların hedefi olmaktadır.

Rusya'nın Suriye Politikası

II. Dünya Savaşı'nın bitmesi ile birlikte Sovyetler Birliği Ortadoğu'ya ilgi göstermeye ve kendisine yakın gördüğü ve ilişki kurmanın yarar sağlayacağını değerlendirdiği ülkelerle diplomatik seviyede ilişkiler kurmaya başlamıştır. Zira Ortadoğu'da İngiltere ve Fransa'nın otoritesini giderek kaybettiğini görmüş ve oluşan boşluğu doldurmak ve bu ülkeleri kendi tarafına çekebilmek için kendisine rakip gördüğü Amerika Birleşik Devletleri'ni (ABD) de hesaba katarak bir takım ikili ilişkiler kurmaya başlamıştır. Bu anlamda Suriye ile Sovyetler Birliği arasında 1946 yılında, eğitim sisteminin kurulması, güçlü bir Suriye Ordusu kurulması için askeri eğitim ve personel desteği ile Suriye topraklarında bulunan yabancı ülke askerlerinin çekilmesi konularında gizli bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma Suriye'ye uluslararası ortamda diplomatik ve siyasi destek sağlamak için Sovyet yardımını da öngörmekteydi (Karabulut, 2007, s. 69). Suriye de Sovyetler Birliği'nin dış politikasına benzer şekilde, 1950 yılından itibaren batı karşıtı politika uygulamaya başlamış, İngiltere ve Türkiye'nin içinde olduğu Bağdat Paktı'na katılmamış, hatta Fransa ile ekonomik ilişkilerini neredeyse bitirmiştir. İzlenen bu siyaset her iki tarafı daha da yakınlaştırmış ve daha fazla alanda ilişkilerini geliştiren Sovyetler Birliği ve Suriye bu kez de 1955 yılında detaylı bir ticari anlaşma imzalamışlardır (Çomak, Sancaktar ve Yıldırım, 2016, s. 360-362).

Suriye'ye Rusya tarafından mali ve ekonomik yardım yapılmasına, kültürel iş birliğine, silah ve askeri malzeme gönderilmesine ABD tepki göstermiş ve iki ülkenin iş birliğine cevap olarak 1957'de uygulamaya koyduğu Eisenhower Doktrini ile cevap vermiştir (Çomak vd., 2016, s. 360-362). Suriye'nin 3 yıllık Mısır'la birleşme macerası Rusya ile ilişkilerine kısa bir süreliğine ara verdiyse de 1960'lı yıllardan itibaren yakın iş birliği tekrar devam etmiştir. 1970'li yıllarda ABD ile Mısır'ın yakınlaşması nedeniyle Rusya ve Suriye ilişkileri de doğal bir refleks

olarak daha da artmış, karşılıklı ziyaretler, askeri ve ekonomik anlaşmaların sayısı ve kapsamı genişletilmiştir.

Rus Lider Gorbaçov ile birlikte zayıflamaya başlayan ilişkiler Sovyetler Birliği'nin dağılması ile bir süreliğine belirsizliğe sürüklenmiştir. Zira Rusya bu dönemde dağılmanın etkisi ile kendi ekonomik savaşını vermeye, Çeçen meselesi ile uğraşmaya ve bölgesindeki istikrarsızlıkla mücadele etmeye çalışmıştır. Rusya Federasyonu Suriye ile ikili ilişkilerde ilk yıllarda gerekli ivmeyi yakalayamamış, 1994 yılında askeri bir anlaşma ile eski silahlarını Suriye'ye satarak ilişkilerin devamını sağlamıştır. 2000'li yıllarla beraber iç sorunlarını halleden Rusya, artan enerji geliri ile Ortadoğu'ya, özellikle de Suriye özelinde bölgeye kuvvetli bir dönüş yapmış ve bölgede kısa sürede Avrupa ve ABD'nin dikkatini çekecek şekilde ağırlığını hissettirmiştir.

Suriye, Çeçen ve Gürcü sorununda her anlamda Rusya'yı desteklemiştir. Örneğin Birinci ve İkinci Çeçen Savaşlarında Rusya'nın yanında yer alan Suriye, Çeçen savaşçıları terörist olarak suçlamıştır (Kreutz, 2010, s. 12). Rusya 2008'de Gürcistan'a müdahale ettiğinde ona destek veren nadir devletlerden birisi yine Suriye olmuştur (Çalışkan, 2016, s. 5). Hatta Suriye, zaman zaman Rus yanlısı Çeçen ve Gürcü liderleri ülkesinde en üst düzeyde ağırlayarak Rusya'yı etkilemeye çalışmıştır. Takip eden dönemde Rus petrol şirketleri Suriye'de faaliyetlerini artırmış, Rusya hidroelektrik santraller ve gaz işletme tesisleri kurmaya başlamış, Suriye'nin eskiden kalan borçlarının önemli bir kısmını silmiş ve Tartus Deniz Üssü'nü modernize etmiştir. 2011 yılında Arap Baharı yaşanırken Esad rejimi Moskova'nın desteğini hep arkasında hissetmiştir. İç savaşta on binlerce sivilin öldürülmesi ve insan hakları ihlalleri sebebiyle Suriye, uluslararası toplumu ikiye bölmüştür. Bir tarafta ABD, Avrupa Birliği, Türkiye, Katar ve Suudi Arabistan Şam yönetimine muhalif olan unsurları desteklerken; diğer tarafta Rusya, Çin ve İran rejimin yanında yer almıştır. Yine aynı dönemlerde Rusya, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Suriye'nin insan hakları ihlalleri yapması sebebiyle çeşitli yaptırımlar uygulanmasını veto ederek Şam yönetimine desteğe devam etmiştir (Taşdemir, 2016, s. 117-126). Ayrıca Suriye'nin Şam yakınındaki Guta'da muhaliflere karşı sarin gazı kullanması sonucu ortaya çıkan gerginlikte Rusya ABD'yi ikna etmiş ve Suriye yönetiminin kimyasal silahlarını barışçıl yolla imha etmesini sağlamıştır.

Bu dönemde Rusya, mevcut rejimle ilişkileri son derece iyi olduğu için ve mevcut yönetimin yerine gelme ihtimali olan radikal dini grupların kendi ülkesindeki 30 milyon Müslüman vatandaşı ile çevre ülkelerdeki Müslümanları etkilemesi ihtimalinden dolayı Suriye rejiminin yanında yer almıştır. İlerleyen dönemde Rusya'nın haklı olduğu Irak ve Suriye'deki DAESH içinde tespit edilen 3000'e yakın Rus (Antunez, 2016, s. 4), 500 civarı Çeçen ve 1000 civarı Dağıstanlı yabancı terörist savaşçı vasıtasıyla ispatlanmıştır (Soufan Group, 2015, s. 12).

Rusya, Suriye'deki iç savaşın bitmesi için uluslararası ortamda çok çaba sarf etmiş, çeşitli ateşkes anlaşmaları yapmış ve kalıcı barış için de uğraşmıştır. Ayrıca

iç savaş devam ederken bile Suriye rejimine ciddi manada kredi desteği sağlamış, gıda, giyecek, ilaç gibi insani yardımlarda bulunmuş, çeşitli askeri donanım satışı ve teknik desteği sağlamıştır. Güç gösterisi yapmak ve destek olmak amacıyla Rus uçak gemisi Amiral Kuznetsov Suriye'nin Tartus Deniz Üssü'ne gelerek Şam yönetimine destek olmuş, İdlib ve Hama'da hava taarruzlarıyla rejim güçlerinin önünü açmıştır. Bunlarla birlikte ateşkesin sağlanması için gösterdiği çabaların yanında ateşkesi kontrol ederek kalıcı barış sağlamaya çalışmıştır.

Özet olarak Rusya'nın, Soğuk Savaş'ın başından beri izlediği politikalarla Suriye'nin yanında yer aldığı, ülke bütünlüğünün sağlanmasına yönelik uluslararası ortam dâhil tüm platformlarda askeri, ekonomik ve insani olarak yardım ettiği görülmüştür. Buradaki esas gaye Neorealist yaklaşımla Suriye'yi destekleyerek, terör örgütlerine karşı başarı sağlamasına yardım etmektir. Böylece radikal dinci örgütler güç kaybedecek, örgütlerin içindeki yabancı terörist savaşçılarının Rusya için bir tehdit olmasının daha başlangıçta önüne geçilecektir. Sonuç itibarıyla bu sağlam temelli ikili ilişkiler zaman zaman kesintiye uğrasa dahi Rus yönetimi Şam yönetimini yalnız bırakmamış, kendi çıkarını sağlayacak şekilde desteklemiştir.

Suriye'deki Rus Vatandaşı Yabancı Terörist Savaşçılarının Durumu

Ortadoğu'da yerleşik düzene başkaldırma amacıyla başlayan Arap Baharı ile birlikte Irak ve Suriye'de yaşanan iç savaşlarda yabancı terörist savaşçı kavramı dünya gündemindeki yerini tekrar almıştır. Aslında insanlık tarihi boyunca yaşanan iç savaşlarda daha önce de yabancı savaşçılar görülmüştür. Ancak Irak ve Suriye'de farklı etnik köken ve dini kimlik taşıyan, farklı amaçlar ve hedefler için bu iki ülkeye gelen savaşçılar 2011-2015 yılları arasında neredeyse 25.000 kişiyi geçmiştir. Bunlardan o dönem içinde sadece Suriye'de yaklaşık 1700 civarı Rus vatandaşı, yabancı terörist savaşçı olarak bulunmaktaydı (Taşdemir, 2016, s. 209-213). Irak ve Suriye birlikte hesaplandığında 2015 yılında toplam 3417 Rus vatandaşı savaşçı olarak bölgede yer almaktaydı (Keser ve Ulusoy, 2020, s. 208).

Rus vatandaşlarının yanı sıra Kafkasya'nın kuzey ülkelerinden Suriye'ye yabancı terörist savaşçı olarak gelen kişiler de Rusya açısından, en az Rus vatandaşları kadar önemli sayılmaktaydı. Zira eski Sovyet ülkelerinden 8700 civarı kişinin (Keser ve Ulusoy, 2020, s. 209) Suriye ve Irak'ta DAES'e katılmış olması Rusya açısından önemli bir problem sahası olmuştur. Bahse konu bu kişilerin savaş ortamı bittiğinde Rusya'ya ve civarına dönerek terörizme konu olacak faaliyetler içinde bulunma ihtimali yüzünden 2016 yılında Rusya, Suriye topraklarında askeri müdahaleye karar vermiştir (Gülşen, 2017, 15 04). Ancak başlangıçta ne Rus vatandaşı teröristlerin ne de Kuzey Kafkasya'dan gelen teröristlerin sayısını bilmek doğal olarak imkânsızdı. Dahası bunların hangi örgütlerin içinde yer aldığı ne uğruna savaştığı ve amacının ne olduğu da belirgin değildi. Bahsi geçen örgütlerden biri olan DAES, Batılı ülkelerde yaşayan insanların daha faz-

la ilgisini çekmesi ve daha fazla kişinin katılması bakımından diğerlerine göre farklılık arz etmektedir. İngiltere’de bu konularda incelemeler yapan Uluslararası Radikalleşme Çalışmaları Merkezi’nin 2018 yılında yaptığı bir araştırmada toplamda 40.000’den fazla kişinin DAEŞ saflarına yabancı terörist savaşçı olarak katıldığı ortaya çıkmıştır (Cook ve Vale, 2018). Bunlar, çoğunluğu Afrika olmak üzere Rusya, Kuzey Kafkasya, Orta Asya ve Batı Avrupa ülkeleri dahil 80 ayrı ülkeden gelerek örgüte katılmıştır (Jenkins, 2019). Örgüte katılanlardan başka, henüz kendi ülkesinden çıkamadan veya hedef ülkeye varamadan yakalananlar bu sayılara dahil değildir. Yine bu kişilere örgüte katılma safhasına gelse bile çeşitli şekillerde vazgeçen veya fikrini değiştirenler de dahil edilmemiştir. Katılan kişi sayısının ne kadar çok olduğunu istihbarat örgütleri sayesinde öğrenen Rusya bu konuyu analiz ederken, Rus vatandaşları ile Kuzey Kafkasya ülkeleri vatandaşları arasında bir ayırım yapmamayı tercih etmiştir. Zira sonuçta bu savaşçıların, dönüşte Rusya’ya veya Kuzey Kafkasya’ya geri dönmesi, güvenlik zafiyeti anlamında Rusya ve onun eski istihbaratçı lideri Putin için fark etmeyecekti. Putin’e göre Kafkasya’daki dini ve etnik temelli akımlar Rusya’yı mutlaka etkileyecektir (Kartal, 2020, s. 341). Bu kapsamda 2015 yılında Rusya tarafından istihbarat birimlerine dayanarak yapılan değerlendirmede, çok sayıda Rus ve Kuzey Kafkasya kökenli yabancı terörist savaşçının, Irak ve Suriye’de DAEŞ’e katıldığı istihbaratı edinilmiş ve kamuoyuna açıklanmıştır (Gülşen, 2017, 15 04). Tam da bu noktada farklı ihtimaller ortaya çıkmaktadır. Birincisi bu kadar çok hem de benzer yaş, kişilik ve fiziki özelliklerde Rus ve Kuzey Kafkasya ülkeleri vatandaşının farklı gerekçeler göstererek kısa bir sürede ülkelerini terk edip Irak ve Suriye’de DAEŞ’e katılmak amacıyla gelmesi nasıl olmuştur da Rus İstihbaratının dikkatinden kaçmıştır? Başka bir ihtimal olarak söz konusu kişilerin, Rusya’dan ayrılmasına göz yumarak iç güvenliğe olabilecek tehditlere karşı ülkeyi daha güvenli hale getirme politikasından bahsedilebilir (Keser ve Ulusoy, 2020, s. 219). Durum böyle de değilse diğer bir ihtimal Suriye’deki iç savaşa müdahale konusunda Rusya’nın politikasının ipuçlarını verebilecektir. Zira Ruslar tüm dünyanın gözünün önünde cereyan eden iç savaşa dışarıdan bir aktör olarak meşru müdahalenin formülünü bulmuştur. DAEŞ saflarına katılan o kadar çok Rus vatandaşı ve Kuzey Kafkasya ülke vatandaşı vardır ki iç savaş bitiminde veya bitmeden herhangi bir zamanda bu terörist savaşçılar geriye döndüğünde kendi güvenliği için çok riskli olacaktır. Bir taktik olarak bu bilginin kirli bilgi olma potansiyelini de hesaba katmak gerekir. Zira herkes tarafından sonradan öğrenilen gerçek şudur ki Suriye’de devam eden iç savaşta özellikle görsel/yazılı medya ve daha çok sosyal medya kullanılarak tüm aktörler yanlış bilgilendirmeye sık sık başvurmuştur. Rusya’nın da böyle bir yöntem kullanma ihtimali mevcuttur.

Gerçekte her durumda Rusya, Suriye’ye gelerek DAEŞ saflarında çatışmaya katılan, iç savaş, çatışma ortamı ve çeşitli tekniklerle asker veya masum insanlara saldırma konusunda tecrübe kazanan bu yabancı terörist savaşçıların er ya da geç bölgeye geri döneceğini biliyordu. Bu anlamda en büyük tehditlerden biri olarak,

Suriye içinde kendi başına El-Muhacirin ve Şişani (Çeçen) adlı cihatçı örgütleri kurabilecek kadar radikal olan Çeçen kökenli savaşçılar örnek olarak gösterilebilir (Dursunoğlu ve Eren, 2014, 977). Çeçenler içinde istismar edilebilecek kişiler için bir örnek olay olarak, Rusya'nın İkinci Çeçen Savaşında aşırı güç kullanması ve bu hassasiyet yüzünden radikal kişilerin hedefi haline gelmesi verilebilir. Bu şekilde istismar edilerek kandırılan ve Rusya'ya karşı yapılacak eylemlerde kullanılmak ve yetiştirilmek üzere DAES'e katılmış Çeçen kökenli yabancı terörist savaşçıların, istenildiği yer ve zamanda terörist bir eylemle Rusya'ya karşı, ABD'ye yapılan 11 Eylül saldırılarının benzeri eylemlerde kullanılabilmesi olasılığının yüksek olduğu değerlendirilmektedir.

Suriye'deki Rus vatandaşı yabancı terörist savaşçıların yanında sayısı onlar kadar olmasa da bölgeye gönderilmiş özel güvenlik şirketleri çalışanlarının da aynı bir risk konusu olarak Rusya'nın karşısına çıkması muhtemeldir. Rusya bu konu ile ilgili 2008 ve 2012 yılları arasında çeşitli yasal düzenlemeler yapmış ve stratejik öneme haiz Rus şirketlerinin yurtdışındaki tesislerinde güvenliğin sağlanması amacıyla özel güvenlik görevlilerine hukuki olarak izin vermiştir. Hatta bu şirketlere silah kullanma yetkisi ve güvenlik eğitime ilave olarak profesyonel askeri eğitim verilmesi için yasal altyapı dahi oluşturulmuştur. Yine bu şirketlerin askeri teçhizata sahip olmasına hükümetin kontrolü altında olmak kaydıyla izin verilmiştir.

Rus lider Putin'in özel güvenlik şirketlerine çok önem verdiği o dönem başına yaptığı açıklamalarla dünya kamuoyu tarafından öğrenilmiştir. Bu konuda halen Libya'da aktif olarak faaliyet gösteren Wagner'in yanında RSB, Redut, Anti-Terör Güvenlik Şirketi ve Moran Güvenlik Şirketi gibi kurumların sadece Suriye'de değil Ukrayna'da da kullanıldığı ve bu gibi şirketlerin sayılarının artarak çeşitli meşru ve gayri meşru işlerde kullanıldığı bilinmektedir. Ancak bu konuda, mevcut şirket elemanlarının askeri hiyerarşik yapıda olmamaları, iç işleyiş kurallarının tam oturmaması, disiplinin tesis edilmesindeki zorluklar ve Suriye gibi asimetric tehditlerin ve hibrit savaşların yaşandığı bir bölgede kontrol ve denetim zorluğundan dolayı birtakım sıkıntıların yaşanması doğal kabul edilmektedir (Gülşen, 2017, 22 02).

Ayrıca bu şirketlerden en ünlüsü olan Wagner'in sahibinin Putin tarafından özel olarak ödüllendirilmiş olması hükümet denetim görevlilerinin bu şirket elemanlarını kontrol etmesini zorlaştırmaktadır. Bu risklerin yanında özel güvenlik şirketlerinin Suriye'de çok kayıp verdiği, hayatını kaybedenlerin ailelerinin evlatlarını aradığı, ancak bir haber alamadığı, hatta cesetlerin gemilerle Rusya'ya gizlice getirildiği gibi iddialar, bu kişilerin görev bitişi geri dönüşlerinde hassas yapılarından dolayı istismar edilerek Rusya'ya karşı terör unsuru olarak kullanılabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla Rusya tarafından Suriye'deki hibrit savaş ortamında özel güvenlik şirketleri kullanılması ve burada kullanılan kişilerin geri dönmesi ile oluşacak tehdit, yabancı terörist savaşçı ile aynı riski taşımaktadır.

Söz konusu risklerin yanında Rusya'nın bölgede özel güvenlik şirketlerini kullanmasının birtakım getirileri de olmaktadır. İlk olarak bu şirket elemanlarının

faaliyetleri sayesinde Rusya, ülke olarak istediklerini elde etmekte ancak uluslararası hukukta özne olmamaktadır. İşlenen suçlarda muhatap özel şirketler olmaktadır. Bu durumdan Rusya, BM üyesi bir devlet olarak Silahlı Çatışma Hukukuna uygun olmayan taktiklerle hedeflerini elde etmek isterse özel güvenlik şirketlerini kullanabilir sonucu çıkmaktadır. Sorumluluk BM üyesi olarak imzaladığı Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 26'ncı maddesine göre Rusya'ya değil herhangi bir anlaşma imzalamamış olan özel güvenlik şirketine aittir (Vienna Convention, 1969). Diğer taraftan söz konusu şirket elemanları hayatını kaybettiğinde bunun basına yansması ve etkisi bir Rus ordu mensubu kadar olmayacaktır. Aynı zamanda bu şirketlerin başarısız operasyonlarının sonucu ve sorumluluğu Rus ordusuna değil şirkete ait olacaktır.

Yine de ülke içindeki Rus vatandaşlarının da bu durumları bilmesi yüzünden etik olarak Rusya bu yükü taşımak zorundadır. Ayrıca ifade edilen onca avantajlı hususa rağmen, Suriye'de birçok hukuk dışı eylem yapmak zorunda bırakılan bu görevlilerin yurda geri döndüğünde yabancı terörist savaşçılar kadar riskli grup içinde olacak olması kaçınılmazdır.

Suriye'deki Rus Vatandaşı Yabancı Terörist Savaşçıların Rusya'nın İç Güvenliğine Etkileri

Yabancı terörist savaşçıların Suriye ve Irak'ta DAEŞ'e katılıp daha sonra kendi ülkelerine döndükleri zaman meydana getirecekleri riskler sadece Rusya'yı değil tüm Batı ülkelerini ve genel olarak tüm dünya ülkelerini ilgilendirmektedir. Ancak konunun Rusya için önemli ve öncelikli olma sebebi kendi ülkesinin yanında Kuzey Kafkasya dahil tüm eski Sovyet ülkelerinin riskini de taşımasından kaynaklanmaktadır (Şen, 2018, s. 193-195). Batılı bir ülkeye kıyasla, nispeten daha büyük ve karışık bir coğrafyada, sayı ve etki olarak çok daha fazla geri dönen yabancı terörist savaşçı ile mücadele edileceği düşünüldüğünde durumun Rusya için ne kadar zor olduğu anlaşılmaktadır.

Konuya bir örnek olarak başta Belçika ve Fransa olmak üzere 2014-2016 yılları arasında Avrupa'da eski DAEŞ mensubu ve ülkesine geri dönmüş yabancı terörist savaşçıların toplam 38 eylemi sonucu onlarca kişinin yaşamını kaybetmesi verilebilir (RAN Centre of Excellence, 2017, s. 15). Bu örnekte görüldüğü üzere, kendi ülkesinden kimlerin DAEŞ'e katıldığını, kimlerin yabancı terörist savaşçı olarak terörist eylemlerde bulunduğunu, kimlerin geri döneceğini bilemeyen ülke olası riskleri de doğal olarak hesaplayamamaktadır. Bu riskler yabancı terörist savaşçı sorununu Rusya açısından daha da içinden çıkılmaz hale getirmektedir. Zira Suriye'de bulunan Rus vatandaşı yabancı terörist savaşçı sayısı diğer ülkelerle kıyaslandığında çok daha fazladır. Bu riskin yanında Kuzey Kafkasya ülkeleri vatandaşlarından da bu şekilde geri dönme durumu olan çok daha fazla yabancı terörist savaşçı bulunduğu değerlendirilmektedir. Zaten iki yıkıcı savaş geçirmiş

olan Kuzey Kafkasya bölgesinde bulunan ayrılıkçı ve cihatçı radikaller, normal koşullarda bile Rusya için bir tehdit sayılmaktadır. Hatta bu konuda Rusya Federal Güvenlik Servisi (FSB), Suriye'de bulunan radikal terörist unsurların bir kısmının çatışmaya yatkın Müslüman nüfusa sahip Dağıstan, İnguşetya ve Çeçenistan'a sızma ihtimalinin çok yüksek olduğunu açıklamıştır (Çomak vd., 2016, s. 365-366). Bu kişilerin dini motivasyonla eylem yapması durumunda 30 milyona yakın Müslüman vatandaşı bulunan Rusya'nın bu durumdan aşırı etkilenmesi beklenmektedir. Yine bu kişilerin diğer ülke istihbarat örgütleri tarafından yönlendirilmesi ve istismar edilmesi durumunda daha sansasyonel etki yaratacak eylem yapabilme kapasitesi de ayrıca ortaya çıkabilecektir. Zaten bu kişilerin kaybedecek hiçbir şeyi kalmamıştır. Suriye'ye giderken her şeyi arkalarında bırakarak gitmiş ve kendi sonlarının ne olacağını hesap etmemişlerdir. Dolayısıyla geri dönen kişilerin aile birliği ve eski yaşam düzenleri muhtemelen bozulmuş olacaktır. Bozulmasa dahi detaylı bir çalışmayla bile topluma entegrasyonu çok daha zor olacak ve entegrasyon çalışmasının uzun yıllara yayılması gerekecektir (UNSCC-TC, 2018, s. 4). Zira bu kişiler Suriye'de saldırmayı, terör ve şiddet eylemleri planlamayı ve icra etmeyi öğrenmiş ve uygulama düzeyinde defalarca tekrar etmişlerdir. Hatta muhtemelen uzunca bir süre toplumdan uzak gruplar içinde, sağlıklı ve elverişsiz şartlarda bir hayat yaşamışlardır. Bu kişiler her ne kadar çatışma bölgelerinden uzaklaşmış olsalar da halen oradaki bağlarını ve iletişimlerini bir şekilde devam ettiriyor olabilirler. Böylece yeni geldikleri yerlerde hem propaganda faaliyetlerinde yer alabilir hem de uyuyan hücre pozisyonuna geçebilirler (Üstün, 2020, s. 1035). Ayrıca çatışma alanından gelmiş bu kişilerin farklı bir yetenek, ilgi alanı, hobi veya mesleki bilgilerinin olması da beklenemez. Adeta hepsi birer ölümcül silah gibidir. Korku kavramını kaybetmiş olduklarından intihar tipi eylemler dahil tüm terör eylemlerini planlama ve icra etme yeterliliğine sahip oldukları göz önünde bulundurulmalıdır. Bu kişilerin mensup olduğu örgütleri terk etme sürecinden itibaren izlenmeleri ve topluma dahil edilmeden önce ihtiyaçlarının neler olacağı baştan sona analiz edilmelidir. Hukuki olarak bu kişilerin yargılanması ve hapis cezası almaları kaçınılmazdır. Ancak bu konuda bu tür bir yaklaşımın tek başına sorunu tamamen çözmesi beklenemez. Ceza yargılaması yapılması yanında önleme ve rehabilitasyon çalışmalarlarıyla ceza politikalarının birbiriyle pekiştirilmeleri gerekmektedir (Reed ve Pohl, 2017). Yeniden entegrasyon ya da yeniden katılma adı verilen bu süreçte paket program hazırlanarak sosyal, psikolojik, maddi, sağlık ve meslek edindirme gibi hayatı kolaylaştırıcı faaliyetlere başvurulmalıdır (Demir ve Pala, 2020, s. 23). Bu faaliyetler yapılırken de bütüncül anlayışta bir yasal mevzuata, ceza ve adalet sistemi dahil kurumlar arasında ve toplumla iş birliği ve koordinasyona ihtiyaç duyulmaktadır (Avcı, 2019, s. 451).

Bu konuyla ilgili 2017 yılında yapılan bir araştırma sonucunun bulguları dik-kate değerlidir. ABD merkezli The Soufan Center araştırma şirketinin raporunda DAESH saflarında Irak ve Suriye'de savaşan ve 2017 itibariyle geriye dönen yabancı terörist savaşçılardan en fazla sayısı olanların eski Sovyet ülkelerinin vatandaş-

ları olduğu belirtilmiştir (Keser ve Ulusoy, 2020, s. 209). Bunların çoğunluğunu Rus vatandaşları oluştururken Kuzey Kafkasya ülkelerinin vatandaşlarının sayısının da azımsanmayacak kadar çok olduğu belirtilmiştir. Bu durumun ciddiyetinin farkında olan Putin, Suriye'deki Rusya veya Kuzey Kafkasya ülkeleri vatandaşı yabancı terörist savaşçıların bölgeye geri dönmemesinin kendi güvenlikleri için çok önemli olduğuna defalarca dikkat çekmiştir. Zira bu kişilerin bölgeye geri dönmesi Rus iç güvenliği bakımından diğer Batılı ülkelere kıyasla daha fazla bir tehdit oluşturacaktır (Gülşen, 2017, 15 04). Bu konuda 2017 yılında Çeçenistan'daki bir Rus askeri tesisine düzenlenen terörist eylemde 7 askerin hayatını kaybetmesi örnek olarak verilebilir. Yine aynı yıl Petersburg şehrinde bir intihar saldırısı yapılmış ve 14 sivil Rus vatandaşı hayatını kaybetmiştir. Başka bir bölgede yapılan eylemde 2 Rus Polis öldürülmüştür. Tüm bunlar Rusya'da geri dönen yabancı terörist savaşçıların Suriye'deki çatışmalarda elde ettikleri tecrübelerini kullanarak ses getiren eylemler yapma kapasitesini göstermektedir. Eylem yapma kapasitesinin gittikçe artacağı değerlendirildiğinde Rusya'nın daha fazla etki gösterecek yeni terörist eylemlerle karşı karşıya kalacağı değerlendirilmektedir. Diğer taraftan Suriye'de rejime karşı kalkışan terör örgütlerinin içinde yer alan yabancı terörist savaşçılar, burada başarılı olmaları durumunda özellikle Kuzey Kafkasya'da dini motifli radikallere esin kaynağı olacaklardır (Çomak vd., 2016, s. 369). Hatta bu olası başarı zincirleme reaksiyonla Güney Kafkasya ve Orta Asya ülkelerine de sirayet etme ihtimalini beraberinde getirmektedir.

Bu alanda yaşanacak zorluklardan birisi de yabancı terörist savaşçılardan yaşı küçük olanların sayı olarak fazla olması ve suça sürüklenen bu çocukların çatışma alanında büyümeleri, karakterlerinin savaş ortamında şekillenmesinden sonra ülkeye geri dönmesidir. Bu çocukların topluma uyum sağlama sürecinin daha sancılı ve belirsiz olması beklenmektedir (Gülşen, 2019 Nisan, s. 19).

Rusya ve Kuzey Kafkasya ülkelerinden Suriye'ye giden yabancı terörist savaşçıların Rusya'yı terk etmiş olmaları sonucunda Rusya içinde ve bölgede güvenlik anlamında rahatlama olmuş ve bu kişilerin DAES'e katılması, dolaylı olarak Rusya iç güvenliğine olumlu yönde katkıda bulunmuştur (Gülşen, 2017). Konu sadece bu kadarla kalmamış, Suriye topraklarında DAES adına savaşan özellikle Rus vatandaşı yabancı terörist savaşçıların bizzat Rusya tarafından Suriye topraklarında etkisiz hale getirilmesi durumu, başka bir olgu ortaya çıkarmıştır. Zira Rusya bu hareketiyle, 11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin de yaptığı gibi, kendi iç güvenliğini başka ülke topraklarında sağlamak gibi bir olayın baş aktörü olmuştur. Bu şekilde etkisiz hale getirilen yabancı terörist savaşçı sayısı tam olarak bilinmemektedir. Ancak Rusya'nın iç güvenliği için tehdit olarak kabul edilen ve eylem yapma inisiyatifi gösterebilecek kişilerin, sayıları ne olursa olsun etkisiz hale getirilmesi şüphesiz ki Rusya'ya mutlaka bir avantaj sağlamıştır.

Çağımızda yabancı terörist savaşçılar ile ilgili değişik risk içeren konulardan birisi de örgütlerin sosyal medya ve diğer iletişim metotlarını kullanarak küresel

bir ağa sahip olmalarıdır. Terör örgütleri sosyal medya sayesinde kolayca örgütlenmekte, organize olup silahlı ya da silahsız eylemlere eleman sağlayabilmekte ve hatta yapacakları eylemler için bile bu mecraayı kullanabilmektedir (Sönmez, 2017, s. 68). Özellikle DAESH, sosyal medyaya hâkim bir örgüt olup bu sayede çok sayıda yabancı teröristi bünyesine katmıştır (Kartal, 2018, s. 67). Birçok farklı ülke kaynağından yabancı terörist savaşçıları kendi saflarına çekme konusunda çok etkili olan örgüt, özellikle kendini boşlukta hisseden, henüz kişilik olarak olgunlaşmamış ve sanal ortamda arayışta olan gençlere sosyal medya sayesinde kolayca ulaşabilmektedir. Örgüt herkesin izleyebileceği bir anlatım dili ve kurgu geliştirerek bilgisayar oyunları oynayan, Hollywood tarzı film izleyen, sosyal medya vasıtalarını sıklıkla kullanan ve popüler kültür simgelerine aşina olan gençlere yönelik bir strateji izlemiş, böylece küresel çapta sosyal medyada geniş kitlelere mesajlarını iletmıştır (Göksun ve Salihi, 2018, s. 11). Örgüt sosyal medyayı kullanırken kontrolsüz davranmamış aksine “Medya Divanı” adlı alt unsuru ile propaganda ve eleman temini faaliyetlerini koordineli bir şekilde yürütmüştür. Propaganda ve eleman temini için kullandığı en önemli dergiler Al Manba, Dabiq, Dar Al Islam, Konstantiniyye ve Rumiya olup özellikle İngilizce, Fransızca, Almanca, Rusça, Türkçe ve Kürtçe dillerinde yayın yaparak çok geniş kitlelere hitap etmeyi hedeflemiştir (Göksun ve Salihi, 2018, s. 19-20).

DAESH'in özellikle Kuzey Kafkasya'da sosyal medya ağları üzerinden eleman temini ve para toplama gibi faaliyetlerde bulunurken Facebook, VKontakte ve Odnoklassniki gibi sosyal medya sitelerini kullandığı, ayrıca ShamToday gibi medya gruplarıyla birlikte Rusça internet siteleri açtığı tespit edilmiştir (Yılmaz, 2020, s. 76). Ayrıca Kuzey Kafkasya, Irak ve Suriye'de bulunan ve Rusça bilen elemanları arasında irtibat sağlamak ve tebliğ yapmak amacıyla Fırat Medya adındaki internet televizyonu platformunu devreye sokmuştur (Yılmaz, 2015, s. 673). Bunlardan başka video paylaşma imkânı sunan YouTube platformunu yeni eleman toplamak, iletişim sağlamak ve propaganda yapmak için etkili şekilde kullanmıştır (Taşdemir, 2017, s. 741).

Rusya DAESH'e katılımın önlenmesi için Kafkasya'daki cumhuriyetlerle iş birliği yapmış, din adamları, emniyet teşkilatı ve sivil toplum kuruluşları ile birlikte başta sosyal medya olmak üzere tüm alanlarda fiili olarak tedbir almanın yanında hukuki yaptırımları da etkili olarak kullanmıştır. Bu önlemleri alırken örgüte katılan Rus vatandaşlarının ailelerini de unutmamış onlara yardımcı olmak için çağrı merkezi bile kurmuştur. Rusya, Müftüler Birliği aracılığıyla DAESH karşıtı sosyal bir doktrin hazırlanmış, ülke gençliğinin bilinçlenmesi amacıyla eğitim müfredatına DAESH tehlikesine dikkat çekmek için ders ilave etmiştir. Tüm bunların yanında FSB tarafından Kuzey Kafkasya'da DAESH'e yönelik nokta operasyonları yapılarak örgütün etkinliği azaltılmaya çalışılmıştır (Yılmaz, 2020, s. 75-82).

Rusya, eski Sovyetler Birliği ülkelerinden Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütüne (KGAÖ) üye ülkelerle terörizmle mücadele konusunda ikili ilişkiler

kurmaktadır. KGAÖ tarafından terör örgütlerine yönelik istihbarat paylaşımı ve operasyon yapmak amacıyla kurulan ve terörizme karşı ortak mücadele ettikleri iş birliği platformu olan “Ortak Acil Müdahale Gücü” sayesinde 2012 yılından itibaren Orta Asya’da, Tacikistan ve Afganistan sınırlarında terör örgütlerine yönelik operasyonlar yapılmıştır (Gafarlı, 2016).

Sonuç

Sonuç olarak Suriye’ye yabancı terörist savaşçı olarak gidenlerin hayatta kalanları zayıf da olsa aile bağlarını devam ettirmek, kendini göstermek ve başka gerekçelerle mutlaka ülkesine geri dönüş yapmak isteyecektir. Bununla ilgili sorumluluğu ve alınması gereken güvenlik önlemlerini tüm ülkeler sağlamak durumundadır. Ancak Suriye’de bulunan Rus vatandaşı yabancı terörist savaşçı sayısının fazla olması ve bunun yanında Kuzey Kafkasya ülkeleri vatandaşlarından da bu şekilde çok kişi bulunması sebebiyle Rusya daha hassas durumdadır. Dönen vatandaşların aile birliği muhtemelen bozulmuş olacaktır. Bozulmasa bile entegrasyonu çok daha zor olacak ve uzun yıllara yayılması gerekecektir. Bu kişilerin uzun zamandır terörizmden başka bir faaliyette bulunmamaları sebebiyle ister yasal yollarla geri dönsün isterse yasa dışı yollarla geri dönsün, Rusya’da yasadışı faaliyetlerde özellikle terör faaliyetlerinin içinde bulunma ihtimali çok yüksektir. Bu da Rusya’nın iç güvenliğine olumsuz etki yapacaktır.

Öncelikle geri dönen bu kişiler yargı sürecinden geçirilmeli, iç ve uluslararası hukuk kurallarına göre yargılanmalıdır. Müteakiben Rusya tarafından ayrı bir birim kurularak dışarıda ve hapisanede olanlar için farklı algoritmalar kullanılarak entegrasyon planları yapılması gereklidir. Zira Avrupa ülkeleri dahil tüm gelişmiş ülkeler aynı soruyu kendilerine sormaktadır: Yabancı terörist savaşçılar ülkeye geri döndüğünde ne yapılacaktır? Bu sorunun cevabı net olarak verilip detaylı planlama ile topluma entegrasyonu sağlanmazsa ilk boşluk bulduklarında veya problem yaşadıklarında şiddet veya saldırı seçeneklerinden birini, diğer bir ifade ile terörü hayata geçireceklerdir. Bu kişilerin yasal yollarla veya yasadışı yollarla ülkeye geri dönmesine göre tedbir alınması da başka bir problem sahasıdır.

Yabancı terörist savaşçı temin etmek amacıyla son yıllarda özellikle sosyal medya ve benzer yöntemleri kullanan örgütlere karşı Rusya tarafından kamuoyunu bilgilendirecek şekilde tedbir alınması ve halkın bilinçlendirilmesi önem arz etmektedir.

Ülkesine geri dönen yabancı terörist savaşçılardan az sayılabilecek oranda kişinin döndükten sonra kendi ülkelerinde şiddet ve terör içeren faaliyetlerde bulunması ihtimaline rağmen bir olay bile zamana ve şartlara bağlı olarak çok önemli olabilmektedir. Zaten şiddet ve terör eylemlerine az sayıda kişi karışmasına rağmen, bu kişilerin çoğunluğunun ağırlıklı olarak aşırı radikal grupların güç kazanması için diğer destek faaliyetlerinde bulunması dikkat çekmektedir. Bu riskli

duruma karşı tedbir alan Avrupa Konseyi aldığı kararlarla ülkelere geri dönen yabancı terörist savaşçıların mutlak surette yargılanmalarını kendi birlik ülkelerine şart koşturmuştur. Yargılanma sonunda hüküm giyenlerin hapis hanesinde dahi radikal grupların ağına düşebileceklerine dikkat çekilmiştir. Benzer durum Rusya için de geçerlidir. Dünyanın hangi ülkesinde olursa olsun, hapis hanelerde yeterli tedbir alınmaz ve gerekli izolasyon sağlanmazsa buralar birer eğitim kampına dönüşmektedir. Özellikle radikal dini motivasyonlu örgütler bu fırsatları değerlendirme konusunda uzmanlaşmıştır. Gelişen teknoloji sayesinde Rusya'nın bu kişileri her yerde takip etme imkânı bulunduğu değerlendirilmektedir. Rusya'nın, ülkesine geri dönen yabancı terörist savaşçıları, yalnız polisiye tedbirlerle ve klasik istihbarat örgütlerinin kullandığı yöntemlerle topluma entegre etmesi beklenemez. Soruna ideolojik ve kültürel olarak mücadele edebilecek enstrümanlarla müdahale edilirse sonuç alınabileceği değerlendirilmektedir. Bu yöntemin de yabancı terörist savaşçıların örgüte katılma noktasına kadar geri gidecek uzun soluklu bir müdahale sürecini kapsaması gerekecektir.

Kaynakça

- Altınörs, M. N. (2019). Soğuk Savaş Döneminde İran ve Türkiye'nin Dış Politikasındaki İttifak Tercihleri: Benzerlikler ve Farklılıklar. (Yüksek Lisans Tezi). Başkent Üniversitesi Avrupa Birliği ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, Ankara.
- Antunez, J. C. (2016). Islam in Russia: Challenge or Opportunity? <https://global-strategy.org/islam-russia-challenge-opportunity/> adresinden erişildi.
- Avcı, E. (2019). Ceza Adalet Sistemi Çerçevesinde Şiddet İçeren Radikalleşmeyle Mücadele: Terörist Rehabilitasyonu ve Yeniden Toplum Kazandırma. *Uluslararası Güvenlik Kongresi*. 19-20 Eylül 2019, Ankara: Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi Yayınları, ss. 439-453.
- Cook, J. ve Vale, G. (2018). From DAESH to Diaspora: Tracing the Women and Minors of Islamic State. ICSR Report. <https://icsr.info/wp-content/uploads/2018/07/ICSR-Report-From-Daesh-to-%E2%80%98Diaspora%E2%80%99-Tracing-the-Women-and-Minors-of-Islamic-State.pdf> adresinden erişildi.
- Çalışkan, B. (2016). Rusya-Suriye İlişkileri ve Ortadoğu Krizlerine Etkisi. https://www.insamer.com/tr/rusya-suriye-ilkiskileri-ve-ortadogu-krizlerine-etkisi_273.html adresinden erişildi.
- Çomak H., Sancaktar, C. ve Yıldırım, Z. (2016). *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Çona, Ö. (2021). Yeni Savaş Ortamında Eski Bir Aktör: Yabancı Terörist Savaşçılar ve Yeni Çatışmalardaki Roller. *Savunma Bilimleri Dergisi*. 39, s.75-303.
- Demir, C. K. ve Pala, M. E. (2020). *İstikrar ve Yeniden Yapılandırma Faaliyetlerinde Türkiye Örneği: Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Harekât Bölgeler*. Ankara: Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi Yayınları.
- Demir, H. (2015). Yabancı Savaşçılar ve Homegrown Teröristler. *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Değerlendirme Notu*. Mart 2015.
- Dursunoğlu, A. ve Eren, İ. (2014). *Suriye'de Vekalet Savaşı*. İstanbul: Önsöz Yayıncılık.

- Gafarlı, O. (2016). Eski Sovyet coğrafyasında DAES varlığı. <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/eski-sovyet-cogrfyasinda-daes-varligi> adresinden erişildi.
- Göksun Y. ve Salihi E. (2018). DEAS'ın Medya Stratejisi. <https://setav.org/assets/uploads/2018/01/98.-DAES%CC%A7-tam-rapor.pdf> adresinden erişildi.
- Gülşen, H. (2017, 22 02). Suriye'deki Rus Özel Güvenlik Şirketleri. *Aljazeera Turk*. <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/suriyedeki-rus-ozel-guvenlik-sirketleri> adresinden erişildi.
- Gülşen, H. (2017, 15 04). Rus Pasaportlu Yabancı Savaşçılar. *Aljazeera Turk*. <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/rus-pasaportlu-yabanci-savascilar?> adresinden erişildi.
- Gülşen, H. (2017, Temmuz). Rusya'nın Suriye Müdahalesinde Özel Askeri Şirketlerin Rolü. *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi No: 64*. Ankara.
- Gülşen, H. (2019, Nisan). Radikalleşme Bağlamında Yabancı savaşçıların Evrimi. *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Rapor No: 4*. Ankara.
- Jenkins, B. M. (2019). Options for Dealing with Islamic State Foreign Fighters Currently Detained in Syria. CTC Sentinel. <https://www.ctc.usma.edu/options-dealing-islamic-state-foreign-fighters-currently-detained-syria/> adresinden erişildi.
- Karabulut, B. (2007). Karadeniz'den Ortadoğu'ya Uzanan Bir Dış Politika: Geçmişten Günümüze Suriye-Rusya İlişkileri. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*. 15, s. 69.
- Kartal, A.B. (2018). Uluslararası Terörizmin Değişen Yapısı ve Terör Örgütlerinin Sosyal Medyayı Kullanması: Suriye'de DAES ve YPG Örneği. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*. 27, s. 39-77.
- Kartal, A.B. (2019). Yabancı Terörist Savaşçıların Yarattığı Sorunlar ve kaynak Ülkelere Etkileri: Orta Asya. A.B. Kartal ve Ç.Y. Çakan (Ed.), *III. Uluslararası Terörizm ve Güvenlik Konferansı Bildiri Kitabı* içinde (s. 18-27). İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınları.
- Kartal, A.B. (2020). Kafkasya ve Orta Asya Jeopolitiğinin Sorunlar ve Dondurulmuş Çatışmalar Açısından İncelenmesi: Büyük Güçler ve Türkiye. M.C. Oğultürk ve G Şahin (Ed.), *Jeopolitik Düşünce* içinde (s. 310-350). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Keser, A. ve Ulusoy, B. (2020). Bırakınız Gitsinler, Bırakınız Savaşınlar (Laissez Jihad): Kafkasya'dan DAES'e Katılım Nedenleri. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*. 34, s. 203-243.
- Kreutz, A. (2010). Syria: Russia's Best Asset in the Middle East, Paris: NIS Center. <https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/kreutzengrussiasyrianov2010.pdf> adresinden erişildi.
- Polis Akademisi. (2016). DAES, Radikalleşme ve Yabancı Terörist Savaşçılar. Terör Çalıştayı Raporu. Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- RAN Centre of Excellence. (2017). Responses to Returning Foreign Terrorist Fighters and Their Families. RAN Centre of Excellence. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/default/files/ran_br_a4_m10_en.pdf adresinden erişildi.
- Reed, A. ve Pohl J. (2017, 14 07). Ülkelerine geri dönüş yapan yabancı terör savaşçılarının artan sorunlarıyla başa çıkmak. NATO Review. <https://www.nato.int/docu/review/tr/articles/2017/07/14/uelkelerine-geri-doenues-yapan-yabanci-teroer-savascilarinin-artan-sorunlariyla-basa-cikmak/index.html> adresinden erişildi.
- Soufan Group. (2015). (Rep.). Foreign Fighters: An Updated Assessment of the Flow of Foreign Fighters into Syria and Iraq. <https://www.jstor.org/stable/resrep10784> adresinden erişildi.
- Sönmez, G. (2017). Sosyal Medya, Toplumsal Hareketler ve Terörizm. *Ortadoğu Analiz*. 9 (81), s. 68.

- Şen, Y. F. (2018). Yabancı Terörist Savaşçılar. S. Z. Haklı (Ed.). *Radikalleşme Şiddet ve Terörizm* içinde (s. 189-211). Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- Taşdemir, E. (2017). Sosyal Medyada Terör Propagandası: DEAŞ Örneği. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*. 5 (2), s. 741.
- Taşdemir, F. (2016). Suriye Çatışma ve Uluslararası Hukuk. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Tezcanlar, A. M. ve Kılıç, K. (2020). Güvenlik Çalışmaları. G. Şahin ve M.C. Oğultürk (Ed.), *Stratejik Düşünce ve Güvenlik* içinde (s. 67-105). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- United Nations Security Council Resolution 2178. (2014). United Nations Security Council Resolution 2178 Adopted by the Security Council at its 7272nd meeting, on 24 September 2014.
- United Nations Security Council Counter-Terrorism Committee. (2018). The Challenge of Returning and Relocating Foreign Terrorist Fighters: Research Perspectives.
- Üstün, M. T. (2020). Suriye İç Savaşında Yabancı Savaşçılar. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 34(3), s. 1021-1043.
- Vienna Convention on the law of treaties, Concluded at Vienna No:18232. (1969, 23 05). <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%201155/volume-1155-i-18232-english.pdf> adresinden erişildi.
- Yalçınkaya, H. (2017). IŞİD'in Yabancı Savaşçıları ve Yarattığı Tehdit: Türkiye'nin Tecrübesi (2014- 2016). *Uluslararası İlişkiler Dergisi*. 14 (53), s. 23-43.
- Yılmaz, S. (2015). Rusya'nın Suriye Müdahalesinin Gerekçesi: Kuzey Kafkasya'da Irak Şam İslam Devleti (IŞİD-DAEŞ) ve Kafkasya Emirliği Tehdidi. *Yeni Türkiye Dergisi*. 21 (71), s. 673.
- Yılmaz, S. (2017). *Uluslararası Güvenlik, Teori Pratik Gelecek*. Ankara: Kaynak Yayınları.
- Yılmaz, S. (2020). *Rusya'nın Suriye Politikası*. Ankara: İlbilge Yayıncılık Eğitim.

Olağanüstü Hal Çerçevesinde Hukuk ve Siyaset İlişkisi: ABD'nin Teröre Karşı Savaşı ve İstisna Halinin Mekânsal Temsilleri Olarak Guantanamo ve Ebu Gureyb

Zeynep Ariöz*, Muhammed Kürşad Özekin**

Öz: Hukuk ve siyaset ilişkisi, siyasetin, hukuk üzerinde adaleti ve tarafsızlığı bozan etkileri bakımından tartışmalı olmayı sürdürmektedir. Olağanüstü hal kavramı, bu tartışmanın belirginleştiği bir ara bölgedir. Çalışmada, Carl Schmitt, Walter Benjamin ve Giorgio Agamben gibi düşünürlerin olağanüstü hal kuramlarına atıf yapılarak, hukuk ile egemen arasındaki ilişkiyi ve siyasal olanla yasal olan arasındaki çatışmayı tartışmak amaçlanmıştır. Bu bağlamda, ABD'nin 11 Eylül saldırılarının ardından teröre karşı açtığı savaş ve izlediği tek taraflı dış politika ile olağanüstü hal arasındaki ilişkiye odaklanılacaktır. Saldırıların ardından ABD dış politikası, pro-aktif ve ofansif güvenlik stratejilerinin hakim olduğu yeni bir döneme girmiştir. ABD, Güvenlik Konseyi'nin açık bir yetkilendirmesi olmaksızın Irak ve Afganistan'a askeri müdahalede bulunmuş ve ele geçirilen teröristlerin tutukluluk ve yargılanma süreçleri konusunda uluslararası hukuku askıya alan bir dizi uygulama, yasalar ve Başkanlık Emirleri aracılığıyla hayata geçirilmiştir. Çalışmada Guantanamo ve Ebu Gureyb cezaevleri, ABD'nin tek taraflı dış politikası bağlamında tartışılarak, hukukun, egemenin kararları lehine araçsallaştırıldığı, istisna halinin mekânsal temsilleri olarak değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: ABD Dış Politikası, 11 Eylül Saldırıları, Terörizm Karşı Küresel Savaş, Olağanüstü Hal, Guantanamo, Ebu Gureyb.

* Dr. Öğretim Üyesi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, İ.İ.B.F, Uluslararası İlişkiler Bölümü, zarioz@bandirma.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7470-5407

** Dr. Öğretim Üyesi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, İ.İ.B.F, Uluslararası İlişkiler Bölümü, mozekin@bandirma.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8775-0936

The Relationship between Law and Politics within the Scope of State of Emergency: The US War on Terror and Guantanamo and Abu Ghraib as Spatial Representations of the State of Exception

Zeynep Ariöz, Muhammed Kürşad Özekin

Abstract: The relationship between law and politics continues to be controversial with regard to the effects of politics on law that disrupt justice and impartiality. The concept of the state of emergency is a buffer zone where this debate becomes clear. In the study, it is aimed to discuss the relationship between the law and the sovereign and the conflict between the political and the legal by referring to the state of emergency theories of thinkers such as Carl Schmitt, Walter Benjamin, and Giorgio Agamben. In this context, the study will focus on the relationship between the US war on terrorism after 9/11 and its unilateral foreign policy and the state of emergency. After the attacks, US Foreign Policy has gone through a new period dominated by proactive and offensive security strategies. The US has undertaken military interventions in Afghanistan and Iraq without an explicit authorization of the UN Security Council and a number of executions that suspended the international law on the detention and trial processes of the captured terrorists have been put into practice through new laws and the Executive Orders. In the study, Guantanamo and Abu Ghraib will be discussed within the context of the unilateral foreign policy of the United States and evaluated as spatial representations of the state of exception in which the law is instrumentalized in favor of the sovereign's decisions.

Keywords: US Foreign Policy, September 11 Attacks, the Global War on Terrorism, the State of Emergency, Guantanamo, Abu Ghraib.

Giriş

Egemen ile hukuk arasındaki temel ilişki, öncelikli olarak egemenin yasa koyan ve yasayı koruyan olması zemininde kurulmaktadır. Bu yönüyle egemen, hukuku belirleyen, önceleyen ve olağanüstü hal durumlarına karar verendir (Schmitt, 2010a, s. 13). Böylece, egemen, her türlü normatif kıstasın ve hukukun dışında, politik birliğe karar veren özne olarak öne çıkmaktadır. Schmitt'e göre (2010a, s. 27-28) bütün hukuki mefhumlar içerisinde en çok güncel ve politik çıkarların hükmü altında olan kavram egemenliktir. Bu açıdan Schmitt, Hans Kelsen'in pür normatif bilimler düzeyine yükseltmeye çalıştığı saf hukuk kuramını ve bu hukukta bir atıflar sistemi olarak temel norma gönderme yapan devlet anlayışını eleştirmektedir. Kelsen'in hukuki pozitivizm ve saf hukuk kuramına yönelttiği eleştiri, Schmitt'in kararçılık (*decisionism*) teorisinin genel bir taslağını formüle etmesi için başlangıç noktasını teşkil etmiştir. Hukukun üstünlüğü ve bağımsızlığı karşısında siyasal olanın özerkliğini ve önceliğini vurgulayan Schmitt, desizyonist hukuk bilimi anlayışını ortaya koymaktadır. Bir politik teori olarak Schmitt'in formüle ettiği kararçılık, somut koşullarda kişisel karar alma yoluyla hukuktan haklı bir sapma olarak tanımlanabilir (Hoelzl, 2016).

Desizyonist hukuk bilimi anlayışı açısından, tüm normlar, kanunlar esasında egemenin verdiği kararlardır. Yasayı yapan hakikat değil, bizzat otoritenin kendisidir ve bu noktada egemenin iradesi esastır. Böylece karar, hukuk düzeninin kendisini yaratan varoluşsal bir kavram olarak zuhur etmektedir. Kararçılık/*Dezisionismus*, hukukun başlangıcında siyasal olanı yani egemen erkin kararını görür. Bir üst otorite olarak devlet, farklı toplumsal sınıflar arasındaki çatışmalara egemen bir karar mercii olarak son vererek, politik bütünlüğü temin etmesi gereken iradedir. Bu noktada karar, normun kendisinden farklılaşır ve otorite, hukuku yaratmak adına haklı olmak gerekmediğini ispat eder. Dolayısıyla daha keskin bir ifadeyle yasa, emirdir ve otorite doğaldır. Otoritenin zıddı olan hakikat ve genel bir doğruluğa sahip olan norm, somut emrin tersine soyut bir şey olarak kalır (Schmitt, 2010b, s. 66-71). Devlet, dengenin bozulduğu, yani olağanüstü durumlarda, normal/normatif olanı tekrar tesis etmek için siyasal¹ olanı elinde tutmaktadır. Schmitt, (2010a, s. 17) normatif olanla siyasal olan arasındaki gerilimi, siyaseti hukuktan dışlayarak değil, devlete bu siyasal niteliği kazandırarak aşmayı önerir. Dolayısıyla politik bir birlik olarak devlet, kendi içindeki ayrımları aşabilecek karar gücüne sahip bir varlıktır.

Schmitt (2010a) tüm düzenler gibi hukuki düzenin kaynağını da norma değil karara dayandırmaktadır. Nitekim bu karar, somut halini anayasa olarak bulmak-

¹ Schmitt, siyasal olanın varlığını, dost düşman ayrımına dayandırır. Politik varoluş, bir düşmanın varlığına karar vermiş dostlardan oluşmaktadır. Schmitt'e göre düşman, yalnızca sahici bir olasılık olarak insanlardan oluşan yekpare bir vücut karşısında mücadelede bulunan benzer bir bütündür. Kamusal düşmana sahip olduklarında halklar, politik bir birlik, devlet olabilmislerdir. Bu çerçevede siyasal kavramı, devletten önce gelmektedir (Schmitt, 2006, s. 54).

tadır. Bu bağlamda anayasa hem yasal hem de politiktir. Böylesi bir karar gücüne sahip olan ise devlettir. Hukuku siyasete bağlayan bu görüş, dolayısıyla hukuku adil ve tarafsız kılma adına siyasetten koparan normatif görüşü tersine çevirir. Hukuku siyasetin dışında değil, siyasetle birlikte düşünür. Daha açık bir ifade ile hukuku koyan ve koruyan egemen erkin üstün konumundan dolayı hukuk ile siyaset arasında zorunlu ve doğal bir ilişki olduğunu vurgular. Bu anlayış, devleti bir hukuk düzeni ve aynı zamanda devletin iradesini de hukuk olarak değerlendiren, hukukun kaynağını göstermiş olur. Bu deşifre, hukuku, siyasal olanla bir arada düşünmenin önünü açmanın yanı sıra siyaseti hukuku kuran ve onu öncelleyen bir olgu olarak kabul eder (Bezci, 2006, s. 185).

Hukukun siyasetle kurduğu bu ilk teması deşifre etmek, sadece ulusal düzlemde değil küresel siyasette de hukuk ve siyasetin karmaşık ilişkisini anlamak adına önemli bir müdahaledir. Nitekim 11 Eylül saldırıları sonrası sözde “teröre karşı savaş” bağlamında Amerika Birleşik Devletleri'nin izlediği tek taraflı ve ofansif dış politika yönelimi ve güvenlik stratejileri adeta uluslararası hukukun ve en temel insan hakları normlarının askıya alındığı Schmittan bir “istisna halini” anımsatmaktadır. Bu noktadan hareketle ilgili çalışma Carl Schmitt, Walter Benjamin ve Giorgio Agamben gibi düşünürlerin olağanüstü hal kuramlarına atıfta bulunarak, hukuk ile egemen arasındaki ilişkiyi ve siyasal olanla yasal olan arasındaki çatışmayı uluslararası düzlemde tartışmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışma öncelikle olağanüstü hal ve istisna kavramalarını yukarıda isimleri zikredilen düşünürlerin görüşlerine atıfla hukuk ve siyaset arasındaki ilişki açısından tartışacaktır. Bu tartışmadan hareketle çalışma bir sonraki bölümde meseleyi uluslararası düzleme taşıyarak ABD'nin 11 Eylül saldırılarının ardından teröre karşı açtığı savaş ve izlediği tek taraflı dış politika ile olağanüstü hal arasındaki ilişkiyi irdelleyecektir.

11 Eylül saldırılarının ardından ABD, tek taraflı ve saldırgan güvenlik stratejilerinin hâkim olduğu bir dış politika anlayışı benimsemiş ve adeta küresel ölçekli bir olağanüstü hal durumu ilan etmiştir (Bush G. W., 2001). Terörle mücadele adına kongre tarafından geniş yetkiler ile donatılan ABD başkanı uluslararası hukukun temel normları kabul edilen kuvvet kullanma yasağı, meşru savunma, iç işlerine karışmama ve egemen eşitlik gibi ilkeleri hiçe sayarak önce Afganistan'da ve ardından Irak'ta geniş ölçekli askeri operasyonlar ve işgal süreci yürütmüştür. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, BBC'ye yaptığı açıklamada, Irak'ın ABD öncülüğünde işgalinin BM Şartı'na aykırı, illegal bir eylem olduğunu ifade etmiştir (Annan, 2004). Ele geçirilen terör suçlularının tutukluluk durumları ve yargılanma süreçleri konusunda uluslararası savaş hukukunu askıya alan bir dizi uygulama, yeni yasalar ve Başkanlık Emirleri (Executive Orders) aracılığıyla hayata geçirilmiştir. ABD'nin uluslararası hukuktan doğan yükümlülüklerini askıya aldığı ya da dışına çıktığı örnekler olarak Guantanamo ve Ebu Gureyb cezaevlerindeki uygulamalar, hukukun, egemenin kararları lehine araçsallaştırıldığı, istisna halinin önemli mekânsal temsilleri olarak değerlendirilebilir. Terörle mücadele

adına olağanüstü yetkiler kullanan Bush idaresi altında süresiz alıkoymaların ve kişileri uluslararası hukukun dışına çıkaran yasaların önemli birer temsili olan Guantanamo ve Ebu Gureyb Cezaevleri, Obama döneminde de faaliyetlerine devam etmiştir. Trump, Guantanamo Körfezi'ndeki gözaltı tesislerini açık tutma talimatı verdiği başkanlık kararnamesini imzalamış ve teröristlerin sıradan suçlular değil düşman savaşçılar olduklarını tekrar ederek teröre karşı küresel savaş bahanesi ile adeta istisna halinin olağanlaştığını ve sürekli hale geldiğini göstermiştir (<https://www.theguardian.com/international>, 2018).

Hukuk ve Siyaset İlişkisi Bağlamında Olağanüstü Hal ve İstisna

Egemenin hukukla ilişkisinin bir yönü, yasa koyması ve yasayı koruması yoluyla kurulurken ikinci yönü, bu yasaya istisna halini tespit etmesi ve hukuku askıya almasıyla ortaya çıkar. İstisna hali, egemenin olağanüstü koşulların varlığına karar vererek, hukuku askıya almasına sebep olan durumdur. Bu noktada Schmitt (2010a, s. 15) egemeni, olağanüstü hal ve istisna durumuna karar veren mercii olarak tanımlamıştır. Olağanüstü hal, mevzu hukukta öngörülmeven ve olağanüstü önlemlerin uygulanmasını mecbur kılan her türlü politik, sosyal ve ekonomik karışıklığı ihtiva eder. Egemen, acil ve zorunlu bir durumun olup olmadığını tespit eden ve bu durumun bertaraf edilmesi için ne tür önlemler alınması gerektiğine karar verendir. Schmitt (2009, s. 34-36), hukuku siyasete karşı işlevsiz bırakan bu tutumun kaynağını egemene bağlar ve yeni durum, bir iktidarın teşhisine imkân verdiği an, hukuk için zemin oluşturmaktadır. Bu durumda iktidarın verdiği karar, hukuki normun geçerliliği karşısında tartışmasız üstünlüğünü kanıtlar. Yürütme organının, yargı organının gücünü üstlenmesi, egemenliğin bölünmez olduğu bir çağı, kuvvetler ayrımının siyasi modernliğin ön koşulu olmadığı bir çağı hatırlatmaktadır (Butler, 2005). Bu sürekliliğe Schmitt de dikkat çekmektedir. Ona göre çağdaş devlet kuramının tüm önemli mefhumları esasında dünyevileştirilmiş ilahiyat kavramlarıdır. Bir anlamda her şeye kadir Tanrı, her şeye kadir, *omnipotenz*, kanun koyucu haline dönüşmüştür. Böylece olağanüstü hal kavramının hukuk düzeni açısından barındırdığı anlam, mucizenin ilahiyat için taşıdığı anlama benzemektedir: Kanunlarının, bir istisna tarafından ihlali (Schmitt, 2010a, s. 41-43). Bu bağlamda olağanüstü hal, çağdaş bir egemenlik biçimini var eden bir edim olarak değerlendirilebilir. Hukukun askıya alınması hem var oluş hem de sonuçları bakımından egemenliği yeniden üretmektedir.

Hukuki düzen kavramının iki unsuru norm ve karar, olağanüstü hal durumunda karşı karşıya gelmektedir. Schmitt (2010a, s. 19-20), hukukla gerçek dünyanın birbir örtüşmediği durumlarda, hangi durumun istisna durumu olabileceğine karar verecek kişi belirlendiğinde, bu kişiye aynı zamanda, olağanüstü hal durumunda ne tür önlemler alınabileceğine karar verme yetkisinin de verilmiş olduğunu ifade eder. Böylece egemen, hukuku askıya alırken, yasanın kendisine bu yetkiyi ver-

mesi açısından, hukuk düzeninin içinde kalır. Temel iddia olağanüstü halin hukuk dışı olmadığı, norm gibi kararın da hukuk çerçevesinde varlığını sürdürdüğüdür. Kaos ve anarşiden farklı bir durum olarak olağanüstü hal, esasen mevcut hukuk düzeni olarak değerlendirilmese de hukuki anlamda mevcut düzenin devamı ve bir parçasıdır. Böylece Schmitt, yasaların askıya alınmasının, yasal alandan türediğini göstermeyi hedeflemiş ve olağanüstü hali, hukuki bir bağlama yerleştirmeye çalışmıştır. Yasaların askıya alınması ile egemen yasanın dışında kalmaktadır ama yine de ona aittir. Çünkü istisna hali, var olan normal düzene atfla tespit edilmektedir: “Normal olan, hiçbir şeyi kanıtlamaz, istisna her şeyi kanıtlar: yalnızca kuralı kanıtlamakla kalmaz, kural sadece istisna sayesinde yaşar. Olağanüstü hal normu askıya alarak, hukuki olan biçimsel bir öğeyi, kararı, tam bir saflıkla açığa vurur” (Schmitt, 2010a, s. 22).

Hukuk ile siyaset arasındaki bu ara bölgeyi inceleyen Agamben (2010, s. 168-169) olağanüstü halin yapısını “dışında olmak ama ait olmak” şeklinde ifade etmiş ve normun geçerliliğini koruduğunu ama gücü olmadığından uygulamadığını ve yasa değeri taşımayan eylemlerin/tasarıların yasa gücü kazandığı bir hukuk rejimi olarak tanımlamıştır. İstisna halini açıklarken Agamben (2008), hukuk sistemlerinde farklı biçimlerde ortaya çıksa da istisna halinin günümüz dünyasında giderek olağanlaştığını vurgulamıştır. İstisna halini özellikle direniş hukuku sorunuyla ilintilendiren Agamben meseleyi İtalya, Almanya ve Fransa gibi farklı ülkelerdeki uygulamalar üzerinden ele almıştır. Birinci Dünya Savaşı’ndan günümüze istisna hali anayasalarla veya anayasalarda yer almaksızın siyasi erke tanınan yetkiler, bu yetkilerin görünümleri olan başkanlık kararları ve kanun hükmünde kararnameler ile hukuk düzenin bir parçası haline getirilmiştir. Her ne kadar İtalya’da istisna hali açıkça anayasada bulunmasa da ‘acil durum kararnameleri’, yani kanun hükmünde kararnameler aracılığıyla hayat bulmuş ve İtalyan anayasasının 77. maddesinde düzenlenerek zaman içinde hukukun olağan üretim kaynağı halini almıştır (Angiulli, 2009). Almanya’da ise *Weimar Anayasasının* 48. maddesi kamu düzeninin bozulması ya da tehdit edilmesi durumunda Başkana bazı temel haklar kısmen ya da bütünüyle askıya alma ve gerekirse silahlı kuvvetlerin desteğiyle gerekli müdahaleleri yapma yetkisi tanımıştır (Schmitt, 2011). Öyle ki 1925’te Schmitt, “dünya üzerindeki hiçbir anayasanın, Weimar Anayasası’nın yaptığı gibi, bir darbeyi bu kadar kolay yasallaştırmadığını” yazmıştır (Amarasinghe, 2020, s. 35). Benzer bir durumda Fransa’da görülmektedir. De Gaulle’ün isteği doğrultusunda Fransız anayasasının 16. maddesine eklenen bir hüküm ile kamu güçlerinin düzenli işleyişinin bozulması veya cumhuriyetin kurumları, milletin bağımsızlığı ve ülkenin bütünlüğünün tehdit edilmesi durumunda Cumhurbaşkanı gerekli önlemleri alabileceği öngörülmüştür (Constitution du 4 octobre 1958).

Güçlü demokratik gelenekleriyle öne çıkan İngiltere ve ABD’de de durum farklı olmamıştır. Birleşik Krallık’ta *martial law* (sıkı yönetim) vasıtasıyla İngiliz hukukuna giren istisna hali, *Acil Durum Yasası* ile Majestelerine olağanüstü hal

ilan etme ve gerekli yasal düzenlemeleri çıkarma yetkisi tanımıştır. Burada askeri yasa, hukukun esasına değil, daha ziyade olağan hukukun üstünlüğü askıya alındığı dar, istisnai yetkilere işaret etmektedir (Capua, 1977). ABD’de ise olağanüstü hal ve istisna haline ilişkin anayasada açık ve detaylı düzenlemeler yer almasa da anayasanın sekiz ve dokuzuncu bölümleri Birlik’in yasaları yürürlüğe koymak, isyanları bastırmak ve saldırıları püskürtmek adına milis kuvvetleri göreve çağırabileceği ve isyan ve istila durumunda kamu güvenliği gereğince Habeas Corpus’un² askıya alınabileceği belirtilmiştir.

Tüm bu örneklerde görüleceği üzere hukukun askıya alınmasının neden olduğu “yasadışı” hali esasında hukuk düzenin kendisinden bağımsız değildir. İstisna halini belirleyen tüm bu düzenlemeler bizzat hukuk düzenin içinde üretilmiştir. Nitekim bu duruma vurgu yapan Agamben (2010, s. 167), olağanüstü halin özgül niteliğini Roma Hukuku’na kadar götürmektedir. Roma’da Senato, Cumhuriyeti tehlikeye düşüren ya da tehdit eden bir durum ile karşılaştığında, devletin güvenliğini temin etmek için konsüllerin her türlü önlemi almaya zorlandığı bir *senatus consultum ultimum*, senatonun nihai yargısını açıklardı. Bu yönüyle Roma İmparatorluğu’nda olağanüstü hal, yasaların olmadığı bir alandır ancak gerçek anlamıyla bir diktatörlük değildir. Roma hukukundaki bu duruma atıfta bulunan Schmitt (2006b) de benzer bir şekilde “komiseryal (atanmış) diktatörlüğü” önceden var olan düzeni işler kılmak adına süresi, amacı ve kaynağıyla sınırlandırılmış karar verme gücü olarak görür. Ancak, sınırları belirlenmemiş olağanüstü hal durumu sürekli bir hal alabilir ve kamu düzenini koruma ideali kisvesiyle sınırlandırılmaz ve denetlenemez bir siyasal güce evrilebilir. Nitekim Roma senatosunun son bir kez diktatör olarak atadığı Ceaser kendini ömür boyu diktatör ilan etmiştir. Yine benzer bir şekilde *Weimar Anayasası*’nın mümkün kıldığı istisna hali, Hitler Almanya’sında istisna olmaktan çıkıp olağan bir hale dönüşmüştür. En yalın ifadeyle, bu oluşan yeni düzen yürürlükteki anayasaların varlığını sürdürmesine izin vermiş ancak anayasanın yanında istisna halinin olağanlaştığı ikinci bir yapı hukuk sisteminin içine yerleştirilmiştir (Reynolds, 2017, s. 39-40).

Günümüzde, olağanüstü hal, sadece baskıcı ve otoriter rejimlerin değil, demokratik ve ilerici yönetimlerin de bir ürünü haline almıştır. Nitekim 2015 yılında Fransa’da gündeme gelen terör olayları sebebiyle birçok kez uzatılmak üzere olağanüstü hal ilan edilmiş ve bu süre zarfı içinde siyasal erkin keyfi uygulamaları söz konusu olmuştur. Öyle ki BM İnsan hakları uzmanları, Fransa’yı terörizmle mücadele ederken temel özgürlükleri korumaya çağırmıştır (OHCHR, 2016). Bu

² Kökenleri İngiliz örf ve âdet hukukuna dayanan *Habeas Corpus*, tutuklu bir kişinin, kanunen cezaevinde kalmaya zorlanabilmesi için önce mahkemeye çıkması ve bir mahkeme tarafından yargılanması gerektiğini belirten yasal emir anlamına gelmektedir. Habeas Corpus “ilgilileri, ellerindeki tutukluyu mahkemeye çıkarmaya çağıran adli bir emirdir. İlgililer, ellerindeki tutuklunun neden kısıtlandığını mahkemede anlatmak zorundadırlar. Eğer anlattıkları tatmin edici olmazsa, hâkim, tutuklunun serbest bırakılmasını emredebilir” (A.B.D. Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Bilgi Programları Bürosu, 2004).

noktada, her ne kadar egemen yasaların ortaya koyduğu hukuki sınırlar içinde hareket etmek zorunda olsa da olağanüstü hal ve istisna, hukuku siyaset karşısında ikinci plana atmaktadır. Lakin siyasal olarak egemen, nihayetinde hukukun askıya alınmasına ve gerekli önlem ve tedbirlerin uygulanmasına karar verendir. Bu yönüyle olağanüstü hal ve istisna sadece siyaset ve hukuk arasındaki ilişkiyi yansıtmakla kalmamış ayrıca şiddet ve güç kullanımı ile de yakın ilişki içinde olmuştur. Güç ve şiddet kullanma tekeli elinde bulunduran egemen, mevcut hukuk düzeni ile sınırlandırılmış ve kontrol altına alınmıştır. Ancak, şiddet kullanma tekeli elinde bulunduran siyasal erk, olağan durumda kullanamadığı şiddet unsurlarını istisnai koşullar altında kullanabilmektedir. Bu durumda şiddet, Benjamin'in (1996, s. 243-252) de ifade ettiği üzere ya mevcut ve kurulu hukuk düzenini korur ve ikmal eder ya da kendi ilkelerini yasa olarak dayatarak yeni kurucu erkin ve iktidar biçimlerinin ortaya çıkmasına hizmet eder. Dolayısıyla bir araç olarak şiddet olağanüstü hal şartlarında ya hukuk kurucu ya da hukuk koruyucu bir rol üstlenmektedir.

İstisna Hali ve ABD Dış Politikası

Hukuk, siyaset ve şiddet kullanımı bağlamında olağanüstü hal ve istisna durumu-na ilişkin yukarıda yapmış olduğumuz tüm bu tespitler her ne kadar ulusal düzlemle ve bilhassa kamu hukuku alanıyla sınırlı görünse de uluslararası politikaya yönelik önemli sonuçları da bünyesinde barındırmaktadır. Günümüzde özellikle teröre karşı küresel savaş olarak adlandırılabilir gelişmelerin sürekliliği karşısında olağanüstü halin daimi ve olağan hale geldiğini ve kalıcı olmaya azmetmiş bir istisna hukukunun kapsam, zaman ve mekân açısından belirsizlikler yarattığını söyleyebiliriz. Başta ABD olmak üzere demokratik devletlerin kendilerini ve vatandaşlarını korumak adına hukuk dışı uygulamalara başvurduğu günümüzde olağanüstü hal ve istisna kavramı, politikada gittikçe yaygınlaşan bir şekilde egemen hükümet paradigması olma temayülündedir (Schmitt, 2004; Benjamin, 1996). Geçici olma niyeti olmayan bu durum artık adeta hukukun üstünlüğü ve liberal uluslararası düzenin geleceği noktasında temel bir sorun haline almıştır. Bu durum bilhassa ABD'nin teröre karşı savaşı ve Guantanamo ve Ebu Gureyb cezaevlerindeki hukuk dışı uygulamalar özelinde endişe verici boyutlara ulaşmıştır.

Olağanüstü halin temelini, zorunluluk kavramı yerleşiktir. Burada zorunluluk, yasal olmayana yasal kılmaktan çok, bir ihlalin haklı gösterilmesi işlevini görür. Bu bağlamda Amerika Birleşik Devletleri dış politikasının önemli unsurlarından birisi olan istisnacılık, ABD'nin zorunlu ve -yasal olmasa da- haklı liderliğine işaret etmekte ve ABD'nin dış politika davranışını anlamak açısından önem taşımaktadır. Başlangıçta Pasifik'e kadar ulaşan kıta boyunca hâkimiyet sağlama amacı taşıyan daha sonra özellikle 20. Yüzyılın başından itibaren cihanşümul bir mahiyet kazanan *Manifest Destiny*, Amerikan halkına ve kurumlarına has değer-

leri ile ABD'nin dünyayı dönüştürmek için özel, ayrıcalıklı, zorunlu bir misyona sahip olduğunu varsaymaktadır. Söz konusu düşünceye göre Birleşik Devletler, benzersiz nitelikleri nedeniyle, milletler arasında özel bir kadere sahiptir. Manifest Destiny, aslında on yedinci ve on sekizinci yüzyıl Amerikan istisnacılığının (American exceptionalism) on dokuzuncu yüzyıl versiyonu olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre Amerika Birleşik Devletleri Eski Dünya'dan farklıdır; dünya tarihinde özel bir role sahiptir; Birleşik Devletler, tarihin yasalarına direnerek büyük güç statüsünü hiçbir zaman kaybetmeyecektir (Restad, 2015, s. 3-4). Bu özel kadere işaret eden Amerikan istisnacılığı ABD'yi, diğer uluslardan üstün ve dünyayı dönüştürmek için eşsiz bir misyona sahip addetmektedir (Paik, 2016 , s. 27; Malone ve Khong, 2003, s. 14).

Amerikan istisnacılığı, ABD deneyiminin diğer ülkelerdeki siyasal tecrübe ve yönetim sistemlerden farklı olarak, kendine özgü bir tarihsel süreç içerisinde ilerlediğine vurgu yapar ve bu yönüyle Birleşik Devletler tecrübesinin üstün olduğu ön kabulüne dayanır. Bu ön kabul özünde etik ve ahlaki değerler açısından Yeni Dünya'nın yaşlı Avrupa'dan farklı olduğu, insanlara daha iyi yaşam koşulları sunduğu ve dini ve siyasal özgürlüklerin gerçek anlamıyla Yeni Dünya'da neşet bulduğu düşüncesini yansıtır. Nitekim ABD, mezhep çatışmaları, yüzyıl savaşları, kıtlık, dinsel ve siyasal baskı gibi sorunlarla boğuşan Avrupalıların Eski Dünya'dan göç ederek oluşturdukları 'yeni' bir dünya olmuştur. Eski Dünya'ya karşı bağımsızlıklarını kazanan koloniler, politik erkin yetki alanının sınırlandırıldığı, güçler ayrılığı prensibinin kurumsallaştığı, bireysel hak ve özgürlüklerin anayasal güvence altına alındığı bir siyasal kültür ve nizam tesis etmişlerdir. Dolayısıyla ilk kuruluş yıllarından günümüze Amerikan siyasal kültürünün temel yapı taşlarını oluşturan serbest teşebbüs, siyasal liberalizm ve insani gelişme gibi değerler Amerikalılar tarafından evrensel olarak görülümekte ve tüm dünyaya benimsetilmesi gerektiği düşünülmektedir. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin ve kurucu siyasal felsefesinin evrensel niteliği Birleşik Devletler'in özgün karakterine olan inancı kuvvetlendirmiş ve Amerikan dış politikasını da farklı kılarak ona "evrensel" ve "uygarlaştırıcı" bir misyon yüklemiştir.

Dış politikada Amerikan çıkarlarının meşrulaştırılması noktasında işlev gören bu "evrensel" ve "uygarlaştırıcı" dış politika yönelimi ABD tarihinin her dönemine farklı görünümde etki eden açık/kaçınılmaz bir yazgı olarak kabul görmüştür. Nitekim bu fikir ilk olarak Atlantik'ten Pasifiğe; Kuzey Kutbu'ndan tropiklere kadar olan bölgede yani ABD'nin bugün bulunduğu kıtada doğal bir yayılma hakkına sahip olduğu ve bu hakkın Tanrı tarafından bahşedildiği görüşüyle kendini göstermiştir. Amerika Birleşik Devletleri, Atlantik kıyısı ile Mississippi Nehri arasındaki orijinal sınırlarını müzakere, savaş ya da satın alma yoluyla genişleterek, batıda Pasifik Okyanusu ve güneyde Rio Grande Nehrine kadar uzanan bir kıta ülkesi haline gelmiş ve nihayetinde bu genişleme Manifest Destiny'e atfedilmiştir (Carlisle ve J. Geoffrey Golson, 2007, s. xvii). Amerikan misyonunun Tanrı tarafından bahşedildiği düşüncesi ve Amerikalıların seçilmiş halk olduğu duygusu za-

man içerisinde Amerika kıtasını aşarak dünyanın geri kalanının özgürleştirilmesi ve uygarlaştırılması düşüncesine evrilmiştir. Bu bağlamda, Başkan Woodrow Wilson'un ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'na dâhil olma gerekçesini açıklarken dış politikada özgürlük, eşitlik, gelişme ve demokrasi gibi değerlere atfla Amerikan misyonunun diğer ülkelerden farklılık gösterdiğini vurgulaması önemlidir. Yine benzer bir şekilde savaş sonrası dünyasının şekillenmesinde Wilson'un başkanlığında ABD'nin liberal demokratik değerleri öncelmesi ve uluslararası düzlemde Milletler Cemiyeti gibi bir kurumsal yapılanmaya ön ayak olması Amerika'nın evrensel misyonunun tezahürü olarak kabul edilebilir (Divine, 1967, s. 6-10).

ABD'nin evrensel ve uygarlaştırıcı misyonunun somut anlamda ifade bulması daha çok İkinci. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkmıştır. ABD'nin dünyaya liderlik etme anlayışıyla liberal uluslararası düzenin ve kurumlarının kurucusu ve hamisi olarak aktif rol oynaması ve dünya genelinde "rızaaya dayalı" hegemonya kurmak istemesi Amerikan istisnacılığının ve tarihsel misyonunun yakın dönem izdüşümleridir. Soğuk Savaş boyunca kendisini adeta liberal dünyanın lideri ve savunucusu olarak konumlandıran ABD özgürlük, demokrasi, serbest piyasa ekonomisi ve insani gelişme gibi değerleri dünya üzerinde yayma ve her türlü "despotluğa" karşı savunma görevini üstlenmiştir (Crothers, 2011, s. 25). Bu doğrultuda ABD, sadece rızaaya dayalı olarak Avrupa'nın yeniden inşasında rol oynamamış Güney Kore, Filipinler, Vietnam, Küba, Nikaragua, Dominik Cumhuriyeti, Panama'da gerçekleştirdiği askeri müdahaleler ile uluslararası hukukun ve BM güvenlik sisteminin temelini teşkil eden egemen eşitlik, içişlerine karışmama ve kuvvet kullanma yasağı gibi esaslara da aykırı hareket etmiştir.³

Dolayısıyla hem yüksek-düzyer politika yapıcılar hem geniş halk kesimleri tarafından benimsenen Amerikan istisnacılığı ve seçilmişlik duygusu sadece ABD'nin evrensel ve uygarlaştırıcı bir dış politik misyon benimsemesine neden olmakla kalmamış aynı zamanda müdahaleci dış politik yönelimine de zemin oluşturmuştur. Amerikan istisnacılığı, örnek (Exemplary) ve misyoner (Missionary) olma nitelikleri ile tek taraflı bir dış politika, tek taraflı bir enternasyonalizm geleneğine katkıda bulunmuştur (Restad, 2015, s. 10). Nitekim savaş sonrası oluşan uluslararası sistemde adeta kendini egemen siyasal erk olarak konumlandıran ve BM güvenlik sisteminin ve yeni uluslararası düzenin kurucu güçlerinden biri olan ABD gerekli gördüğü noktada demokrasi, barış ve güvenlik bahanesiyle uluslararası hukuk ve iç hukuktan doğan yükümlülüklerini esnetmiştir. Her kadar ABD Anayasası, güçler ayrılığı ilkesi temelinde yapılandırılmış ve savaş ilan etme yetkisi anayasanın Birinci Maddesi 8. Bölümü'ne göre, Kongre'ye verilmiş olsa da askeri müdahale ve savaş ilanı konusunda başkana bazı esneklikler tanınmıştır.

³ Bu bağlamda ABD'nin uygarlaştırıcı ve özgürleştirici dış politika misyonunun neden olduğu uluslararası hukuk ihlallerinden birisi de Uluslararası Adalet Divanı tarafından "Nikaragua'da ve Nikaragua'ya Karşı Askeri ve Paramiliter Faaliyetler" kararı ile de tespit edilmiştir. (<https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/70/6505.pdf>, 1986).

Amerikan Anayasa'nın İkinci Maddesi silahlı kuvvetlerin başkumandanı olma sorumluluğunu Başkan'a vermektedir. Savaş ilan etme yetkisi konusundaki bu kompleks sistemi düzenlemek üzere Kongre askeri gücün kullanımı hususunda başkanın elini güçlendirecek birtakım yetkilendirmeler yapmıştır. Bu noktada Kongre savaş durumunun varlığının tespiti, savaş ilanı ve olağanüstü halin ilanı başta olmak üzere Başkan veya yürütme organına yetki veren birçok tüzük çıkarmıştır (Elsea ve Weed, 2015). Kongre, 1973 yılında Kongre'yi 48 saat içinde bilgilendirmek ve kararın gerekçelerini Kongre üyelerine açıklamak şartıyla Amerikan Başkanlarının yabancı bir ülkeye asker göndermesini sağlayacak Savaş Yetkisi Yasası'nı çıkarmıştır. Bu yasa ile ABD başkanlarının Kongre'nin onayını almaksızın askeri operasyon kararlarında Kongre ile işbirliği içinde olması amaçlanmıştır. Bu çerçevede, 1975'ten 2019'a kadar, ABD başkanları, kongreye 168 rapor göndermiştir. Bu sayı başkanların Kongre'nin onayını almaksızın gerçekleştirebildikleri askeri operasyonların sayısını göstermesi bakımından dikkat çekmektedir (Congressional Research Service, 2019).

ABD'nin Teröre Karşı Savaşı ve İstisna Halinin Mekânsal Temsilleri Olarak Guantanamo ve Ebu Gureyb

Soğuk Savaş'ın ardından, Körfez Krizi'ne verdiği keskin karşılık ile kendisini Yeni Dünya düzeninin yegâne gücü olarak konumlandıran ABD, her ne kadar 1990-1991 Körfez Savaşı'nda ya da Balkanlar'da yaşanan askeri müdahalelerde çok taraflı bir yaklaşım benimsemiş gibi görünse de 1980'lerin sonundan günümüze ABD dış politikasında etkili olan tek taraflı ve ofansif eğilim giderek güçlenmiştir. ABD'nin tartışmasız gücü, ABD istisnacılığının tarihsel mirası ve Amerika Birleşik Devletleri'nin iç siyasi yapısı bu eğilimi güçlendiren unsurlar olmuştur. ABD'nin agresif, tek taraflı dış politika anlayışına, temel hak ve hürriyetleri ve uluslararası hukuku ihlal etmekten ve askıya almaktan kaçınmayan idare biçimi eşlik etmiş ve 11 Eylül olaylarının ardından bu eğilim giderek ağırlık kazanmıştır (Malone ve Khong, 2003, s. 4). Yönetimde bulunan Neo-conlar, 11 Eylül saldırılarının iç kamuoyu ve uluslararası toplum üzerinde yarattığı şok etkisini adeta araçsallaştırarak dış politikada uluslararası hukukun ve temel hak ve hürriyetlerin göz ardı edildiği köklü değişikliklere kapı aralamışlardır. Saddam Hüseyin idaresindeki Irak, Birleşik Devletler'in güvenliğine yönelik doğrudan ve fiili bir tehditte bulunmasa da Bush yönetimi "önleyici meşru müdafaa/önleyici savaş" doktrini çerçevesince Irak'ta hukuk dışı bir işgal süreci başlatmıştır. Rusya, Çin Halk Cumhuriyeti ve Fransa'nın, 1441 sayılı Güvenlik Konseyi Kararı'nın otomatik olarak Irak'a karşı güç kullanımına izin vermediğini ve zor kullanılması durumunda yeni bir Konsey kararına ihtiyaç duyulduğunu bildiren ortak açıklamasına (UNSC, 2002) rağmen ABD işgal politikasından vazgeçmemiştir. Bir milyondan fazla Iraklı sivilin ölmesi ve milyonlarca Iraklı'nın mülteci konumuna

düşmesiyle sonuçlanan ve uluslararası ölçekte etkisi halen daha devam eden Irak işgali, zaman içinde adeta olağanlaşan ve süreklilik kazanan bir uluslararası hukuk ihlali haline dönüşmüştür. Nitekim Irak'ta kitle imha silahlarının bulunduguna yönelik tüm iddiaların Uluslararası Atom Enerji Ajansı tarafından geçersiz kılınmasına (IAEA, 2003) ve Saddam Hüseyin yönetiminin 11 Eylül saldırıları ve el-Kaide ile bağlantısı somut olarak ispatlanamamış olmasına rağmen ABD önce Afganistan sonra Irak özelinde olmak üzere teröre karşı küresel savaş ilan etmiştir. Terör tehdidi karşısında ABD'nin ve dünyanın güvenliğini korumak ve olası tehlikeleri önceden bertaraf etmek bahanesiyle BM Anlaşması'nın 2/4 Maddesi'nde yer alan kuvvet kullanma yasağına aykırı olarak önleyici meşru müdafaa hakkının (pre-emptive self defense) kullanıldığı iddia edilmiştir. Bu çerçevede ABD'nin Afganistan ve Irak müdahaleleri, istisna alanı içinde “barbarlığa” karşı “medeniyet” şeklinde meşrulaştırılmaya çalışılan savaşlar olmuşlardır (Reynolds, 2017, s. 202). Bilhassa 11 Eylül saldırılarının yarattığı güvensizlik ortamını fırsat bilen Bush yönetimi, adeta küresel ölçekli olağanüstü hal ilan ederek uluslararası hukuktan ve insani hukuktan doğan yükümlülüklerini askıya almıştır.

Bu çerçevede ABD'nin tek taraflı ve müdahaleci dış politika geleneğine dayanan Bush idaresi, teröre karşı zaman ve mekân açısından sınırları belli olmayan küresel ölçekli bir savaş ilan etmiş ve ABD anayasasında açıkça ifade edilmeyen Başkan'ın acil durum müdahale gücünün önünü açmıştır. Bush yönetimi, kamuoyuna açıklanmayan bir dizi yasal muhtura ile acil durum başkanlık yetkisini gerekçelendirmiştir. Bu muhturlar, terör şüphelilerinin tutuklanması ve yargılanması, bu kişilere karşı kullanılmasına izin verilen sorgulama yöntemleri ve yetkisiz gözetim gibi çeşitli konularda Başkan'a özel yetkiler sağlamıştır (Edelson, 2013, s. 129-130). 11 Eylül saldırısının ardından Bush idaresinin “teröre karşı savaş” bağlamında ilk askeri müdahalesi Afganistan'a gerçekleştirilmiştir. Başkan, “Teröre karşı savaşımız el-Kaide ile başlıyor ama burada bitmiyor. Küresel erişime sahip her terörist grup bulunana, durdurulana ve mağlup edilene kadar sona ermeyecektir” sözleriyle süresiz savaş ilan ederek adeta küresel bir misyon üstlenmiştir (Bush G. W., 2001). Bush, El Kaide'nin uluslararası bir terörist grup olarak değerlendirildiğini ve Cenevre Sözleşmesi'ne taraf olarak kabul edilemeyeceğini, bu nedenle, el-Kaide üyelerinin, Cenevre Sözleşmesi kapsamında değerlendirilemeyeceğini bildirmiştir (U. S. Department of State, 2002). Terör tehdidi karşısında Amerikan istisnacılığının evrensel ve özgülleştirici iddiası ve küresel misyonu aynı yıl ABD Ulusal Güvenlik Stratejisinde benzer bir biçimde şu şekilde ifade edilmiştir:

“Amerika Birleşik Devletleri, dünyada eşi benzeri görülmemiş bir güce ve nüfuza sahiptir. Özgürlük ilkelerine ve özgür bir toplumun değerine olan inançla sürdürülen bu pozisyon, benzersiz sorumluluklar, yükümlülükler ve fırsatlarla birlikte gelir. Bu milletin büyük gücü, özgürlüğü destekleyen güç dengesini geliştirmek için kullanılmalıdır” (Bush G. W., 2002, s. 1).

11 Eylül saldırılarının ardından terörle mücadele etmek adına başkana terör saldırılarının faillerine ve onlara koruma sağlayanlara karşı silahlı kuvvetlerin kullanılması yetkisini veren “Askeri Güç Kullanma Yetkisi Yasası” yürürlüğe girmiştir. Askeri Güç Kullanma Yetkisi (AUMF), Başkan’a orduyu, tehdit olarak gördüğü herhangi bir devlet, grup veya kişiye karşı kullanma imkânı tanımıştır. Yasa, belirli bölgelerde savaş açmayı yasal hale getirirken, örgütlere ve kişilere yönelik operasyonlara izin vermesiyle dikkat çekmiştir (Public Law 107-40, 2001). ABD Başkanı, bir ay sonra 13 Kasım 2001 tarihinde yeni bir askeri emir yayınlamıştır. Terörle savaşta vatandaş olmayan kişilerin gözetimine alınması, muamelesi ve yargılanması ile ilgili bu emir, terörist eylemlere karıştığından kuşkuyla, ABD yurttaşı olmayan kişilerin süresiz alıkoymasına ve askeri komisyonlarca yargılanmalarına yetki vermektedir (Military Order of November 13, 2001). Bu bağlamda, Afganistan’ın ABD tarafından işgal edilmesinden sonra, Küba’da Guantanamo Körfezi’nde Amerikan donanmasına ait askeri üste kurulan cezaevi, ABD’nin teröre karşı savaş bahanesiyle uluslararası hukuktan ve hukukun evrensel prensiplerinden doğan sorumluluklarını askıya aldığı çarpıcı bir örnek olmuştur. Nitekim Başkan Bush’un vermiş olduğu emir ile burada sözüm ona yargılanan ve tutuklu bulunan bireylerin hukuki statüsü ortadan kaldırılmıştır. Afganistan’ın işgali sonrası yakalanan Taliban savaşçıları, Cenevre Konvansiyonları’nda tanımlanan savaş tutsakları statüsünün dışında bırakıldıkları gibi, aynı zamanda Birleşik Devletler’in mevcut yasaları kapsamında da yargılamaya tabi tutulmamaktadır. Dolayısıyla haklarında bu karara varılan kişiler ne mahkûm, ne sanık olabilmişler, Agamben’in (2008, s. 10) de ifade ettiği gibi bütünüyle alıkoymanın nesnelere haline dönüşmüşlerdir. 11 Eylül terör saldırılarından bir ay sonra 25 Ekim 2001’de kabul edilen Amerikan Yurtseverlik Yasası, olası terör saldırılarının önüne geçmek için, güvenlik kuvvetlerinin yetki alanını genişleten temel hak ve özgürlüklerin anayasal güvencesini askıya alma olanağı taşıyan diğer bir adım olarak karşımıza çıkmaktadır (Department of Justice, 2001). Dahası ABD, Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) kuruluş belgesi olan Roma Statüsü’ne taraf olmamakla birlikte taraf olan yabancı ülkelerde konuşlanan ABD askerlerini korumak için her türlü önlemi alabileceğine dair hükümler içeren Amerikan Askeri Personelini Koruma Yasasını (ASPA) kabul etmiştir. Bu yasa ile ABD, UCM’ye taraf ülkeleri ikili dokunulmazlık anlaşması imzalamaya zorlamakta, aksi halde ABD askeri yardımlarını kesmekle tehdit etmekte ve bu yolla ABD askerlerini savaş hukukunun dışına çıkarmaya çalışmaktadır (107th Congress, 2001).

ABD, Guantanamo Körfezi’nde alıkonan tutsakların yargılanacağı askeri mahkemeler için yeni kurallar belirlemiş ve Guantanamo’daki kimi tutsaklar için, Cenevre Sözleşmesi’nin şart koştuğu yasal hakları askıya aldıklarını, mahkemeye çıkartılmayacaklarını ve süresiz olarak alıkonacaklarını bildirmiştir (Department of Defense, 2001). ABD hükümeti, süresiz alıkoyma ve hukukun askıya alınması ile temel yargı sınırlarını yeniden belirleyerek kendisine hukuk dışında bir ege-

menlik alanı yaratmıştır. Guantanamo Körfezi'nde süresiz olarak alıkonan bu tutsaklar uluslararası hukukun tanıdığı yasal süreçlere tabi tutulamaz ve uluslararası hukuk tarafından korunamaz duruma getirilmişlerdir. Mevcut hukuk düzeni, güvenlik ve olağanüstü hal gerekçesiyle hem ulusal hem de uluslararası düzeyde askıya alınmıştır ve hukukun askıya alınması, devlet egemenliğinin yeniden inşasına zemin oluşturmuştur (Butler, 2005, s. 64-67). ABD yönetimi, terörizmle savaş gerekçesiyle olağanüstü hali süresiz bir şekilde uzatmakta ve Guantanamo, kişilerin tutsak olarak değil, gözaltına alınmış kimseler olarak belirsiz, süresiz bir statü içine koyuldukları yeni bir yönetim biçimi olmayı sürdürmektedir. Alıkoyulanlar hiçbir yasal hakka sahip olmadıkları gibi ABD mahkemelerinin bu yargılamalara müdahale etme yetkisi de teknik anlamda ortadan kaldırılmıştır. Savunma Bakanlığı mahkûmların isimlerini bile 4 yıl sonra açıklamıştır (The New York Times, 2006). Bu kişiler adeta Agamben'in (1998, s. 136-143) işaret ettiği gibi egemen iktidar tarafından kuşatılan, nesneleştirilen, yaşamları ve ölümleri askıya alınan "çıplak hayatlar" haline gelmişlerdir.

Bush yönetimi "düşman savaşı" gibi yeni bir kavramı icat ederken, hükümlüler veya savaş esirleri gibi mevcut uluslararası hukuk kategorilerinin dışında, tamamen yeni bir kişi kategorisi yaratmıştır. 11 Eylül'den bu yana çıkarılan yasalar aracılığıyla "düşman savaşı" temel hak ve hürriyetlerden yoksun bırakılmıştır. Böylece evrensel hukukun ve ABD anayasasının kökeninde yer alan *habeas corpus*, bir mahkûmun tutukluluğunun hukuka uygunluğunu haklı göstermeye zorlayan emir, ihlal edilmiştir (Paik, 2016, s. 156-160). Bush yönetimi 2006'da Askeri Komisyon Yasası'nı çıkararak kişileri süresiz hapis cezasına karşı koruyan *habeas corpus* ilkesinin ihlalini yasal olarak mümkün kılmış, aynı zamanda düşman savaşçıları belirleme ve mahkûmiyet koşulları ile ilgili olarak kendi hukukunu ortaya koyma noktasında Başkan'a mutlak yetki vermiştir. Böylece "yasadışı düşman savaşçıları" yargılayan askeri komisyonların anayasaya aykırı tüm eylem ve uygulamaları teknik olarak yasallaştırılmıştır (Military Commissions Act Of 2006). Başkan Bush, aynı yıl ABD'nin ulusal güvenlik stratejisinde, ülkesinin bir savaşta olduğunu deklare ederek bir anlamda Birleşik Devletler yönetiminin benimsemiş olduğu bu hukuk dışı uygulamaları, evrensel ve özgürleştirici dış politika söylemi çerçevesince şu şekilde gerekçelendirmiştir:

"Amerika gelecekteki barışın temellerini atmak için benzeri görülmemiş bir fırsata sahiptir. Tarihimize ilham veren idealler- özgürlük, demokrasi ve insan onuru- dünyanın her yerindeki bireylere ve uluslara giderek daha fazla ilham veriyor... Bu ayrılmaz öncelikler -teröre karşı savaşmak, savaşı kazanmak ve zorbalığa ve umutsuzluğa alternatif olarak özgürlüğü teşvik etmek- şimdi 4 yıldan fazla bir süredir Amerikan politikasına rehberlik ediyor" (Bush G. W., 2006).

Obama yönetimi de benzer bir eğilimi devam ettirmiştir. Başkan Obama, Guantanamo'yu kapatma vaadini gerçekleştirmediği gibi Ulusal Savunma Yetki Ta-

sarısı'nı imzalayarak cezaevinin kapatılmasını zorlaştıran hükümleri onaylamıştır (Public Law 114-92, 2015). Başkan Obama, Afganistan'da ABD liderliğindeki Teröre Karşı Küresel Savaş'ın sona erdiğini ancak artık ABD'yi yok etmeye kararlı belirli gruplara odaklanılacağını açıklamıştır (U.S. News, 2013). Bu bağlamda ABD'nin, Afganistan'daki varlığı devam etmiş, ardından gelen ABD Başkanı Donald Trump, Afganistan'daki Amerikan askeri varlığını genişletmiştir (Council of Foreign Relations, 2021). Bush, Obama ve Trump idaresi tarafından, teröre karşı savaş misyonu ve Askeri Güç Kullanma Yetkisi yabancı ülkelerdeki askeri operasyonlara yasal gerekçe olarak gösterilmeye devam etmiştir.

Guantanamo örneğine benzer bir şekilde 2002 yılında Kongre'den Irak işgalinin önünü açan yeni bir Askeri Güç Kullanma Yetkisi (Public Law 107-243, 2002) geçirilmiş ve 2003 Irak işgalini takiben Irak'ın Ebu Gureyb kasabasında yer alan eski bir cezaevi Amerika Birleşik Devletleri tarafından tutukevi haline getirilmiştir. Ebu Gureyb cezaevi, uluslararası hukukun dışında, egemenin bir istisna hali olarak tanımladığı ve yönettiği yeni bir egemenlik icrası örneği olmuştur. Ebu Gureyb, ABD'nin uluslararası hukuku askıya aldığı tek taraflı dış politikasının bir diğer önemli örneğini temsil etmiştir. Bu husus, münferit ya da izole bir olaydan ziyade Cenevre sözleşmelerini aşmaya yönelik hükümetin ve askeri liderliğin uyumlu ve kararlı bir girişimi olarak değerlendirilebilir (Hersh, 2004, s. xviii-xix). Ebu Gureyb'teki fiziksel işkence, cinayet, taciz, tecavüz ve sodomi görüntülerinin ifşa olmasının ardından ABD yönetimi hem kendi kamuoyunca hem de uluslararası toplum tarafından mahkûmlara karşı işkence, savaş suçu ve insanlığa karşı suçlar işlemekle suçlanmıştır. ABD Savunma Bakanı Donald H. Rumsfeld daha sonra ABD'li yetkililer tarafından da sıklıkla ifade edileceği gibi, Ebu Gureyb'teki suiistimalleri "istisna" olarak değerlendirmiştir. Her ne kadar George W. Bush ve onu takip eden yönetimler Ebu Gureyb'te yaşanan insanlık dışı olayların münferit olduğunu ve ABD'nin resmi politikası olarak kabul edilemeyeceğini ifade etse de Irak'ın genelinde, Afganistan'da ve Guantanamo'da düşman olarak tanımlanan kesimlere yönelik yapılmış olan işkenceler ve acımasız muameleler kurumsallaşmış bir uygulamaya işaret etmektedir. Nitekim Kızıllaç, Uluslararası Af Örgütü ve İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün tüm bu yerlere ilişkin gerçekleştirdiği gözlem ve araştırmalar, Ebu Gureyb'te yaşananların münferit ve izole olaylar olmadığını doğrular mahiyettedir (Smeulers ve Niekerk, 2009).

Yayınlanmış olduğu kapsamlı raporda İnsan Hakları İzleme Örgütü, Irak'taki sivillerin aleyhlerine hiçbir suçlama yapılmadığı halde aylarca gözaltında kaldıklarını ve Ebu Gureyb cezaevinin aslında yeni bir Guantanamo haline dönüştüğünü bilhassa ifade etmiştir. Raporda, yaşanan istismar örüntüsünün, ordu düzenine aykırı hareket eden askerlerin bireysel eylemlerinden kaynaklanmadığı, aksine Bush yönetiminin hukuku ve kuralları göz ardı eden yönetim anlayışının bir parçası olduğu ortaya konulmuştur (Human Rights Watch, 2004). Nitekim Ebu Gureyb'te yaşanan gayri insani ve gayri hukuki olayları soruşturmakla yetkilendirilen askeri komite bile cezaevindeki uygulamaların ve sorgulama yöntemlerinin

hâlihazırda ABD'nin Guantanamo'daki askeri üssündeki tutukevinde denendiği ve elde edilen başarı doğrultusunda Ebu Gureyb cezaevinde uygulanmaya geçirildiği tespit edilmiştir. Öte yandan Irak'taki gözaltı merkezleri ve cezaevlerinden sorumlu ABD'li General Geoffrey Miller'in göreve getirilmeden önce Guantanamo Üssü'nde bulunan tutukevinin eski komutanı olması tesadüften uzak bir durumdur (Hersh, 2004, s. 32). Dolayısıyla Guantanamo'daki tutukluluk ve soruşturma uygulamalarına benzer şekilde Ebu Gureyb'de de meydana gelen işkence ve şiddet olaylarının münferit vakalar olmadığı açıktır ve esasında istisna olarak görülenin kural halini aldığı gösterir niteliktedir.

Guantanamo ve Ebu Gureyb özelinde ifşa olan tüm bu insanlık dışı olayları mümkün kılan ise terörün önlenmesi ve uluslararası güvenliğin temin edilmesi adına ABD'nin egemen siyasal erk olarak uluslararası hukuku göz ardı etmesi ve siyasal tercihleri noktasında küresel ölçekte olağanüstü hal koşullarını belirlemiş olmasıdır. Nihayetinde Schmitz (2010a, s. 13) anlamda değerlendirildiğinde egemen siyasal erk olarak ABD, hukuku askıya alan ve gerekli önlem ve tedbirlerin uygulanmasına karar verendir. Dolayısıyla hem ABD'nin iç hukukunun hem de uluslararası hukukun sınırları dışında gri bölgeler olarak tesis edilen Guantanamo ve Ebu Gureyb cezaevleri temel hak ve hürriyetlerden kopuşun en belirgin olduğu istisna mekânları olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede oluşan bu istisna mekânlarında hâkim olan güç ise hukuk ve evrensel normlardan ziyade bizzat egemenin kendi iradesidir. Nitekim Guantanamo Üssü'ndeki tutukevinin ve Irak'taki cezaevlerinin eski sorumlusu Orgeneral Geoffrey Miller (BBC, 2014) "Tutsakların bir köpekten daha önemli olduğunu düşünmesine izin verirsiniz kontrolü kaybedersiniz" diyerek bu kişilerin yalnızca birer bedenden ibaret olduğu ve bu kişilere karşı yapılacak kötü muamelenin hukuka aykırı olmayacağı yönündeki zihinsel alt yapıyı açığa vurmuştur. Dolayısıyla hiçbir değeri olmayan bedenler olarak burada bulunan tutsaklar normal hukuksal düzenin dışına itilmiş ve egemen erkin siyasal iradesine teslim edilmiştir. Bu durum tutukluların maruz kaldığı fiziksel, psikolojik ve cinsel istismarın sürekliliğini temin etmekle beraber faille de zımnî olarak yargısal muafiyet sağlamıştır. Nitekim işkencelerle ilgili olarak yürütülen askeri kovuşturmalardan çıkan kararlarda görevi ihmalden suçlu bulunan birkaç askere verilen küçük cezalar dışında mahkûmların öldürülmelerinden ve uğradıkları tacizlerden hiçbir askeri veya sivil lider cezai olarak sorumlu tutulmamıştır (Nuckols, 2008).

Yine aynı şekilde ABD adına Irak'ta hizmet veren özel askeri şirketler de zımnî bir yargısal bağımsızlıktan yararlanmışlardır. Söz konusu özel askeri şirketlerle ilgili olarak uluslararası hukukta genel kabul görmüş bir uygulama olmadığı gibi şirketler de kendilerini silahlı çatışma hukukuna bağlı kabul etmemektedirler. Bu şirketlerin personelleri için komuta ve kontrol noktasında açık bir görev tanımlaması olmadığı gibi konuşlandıkları devletlerin iç hukukundan da muaf tutulmaktadır (Percy, 2009, s. 58-59). Ebu Gureyb'te kötü muameleye maruz kalmış 71 mahkûma 5,28 Milyon dolar tazminat ödemek zorunda kalan Engility Holdings

dışında hiçbir özel askeri şirket ciddi bir ceza ve mahkûmiyet almamıştır (CBS News, 2013). İşkencelerin emir komuta zincirine bağlı olduğunu kabul etmeyen Bush yönetimi yaşananları genel olarak “birkaç çürük elma” açıklamasıyla deşersizleştirmiştir (CNN, 2004; Bejesky, 2013). Amerika Birleşik Devletleri Senatosu Silahlı Hizmetler Komitesi ABD nezaretindeki tutukluların gördüğü kötü muameleye yönelik yapılan kendi başlarına hareket eden “birkaç çürük elma” açıklamasını kabul edilemez bulmuştur (Committee on Armed Services U.S. Senate, 2008). Ebu Gureyb cezaevindeki sorgulamalardan sorumlu bulunan CACI firması ise ilk kez 23 Nisan’da 2019 tarihinde ABD federal yargısı önüne çıkmış ve “200 yıllık hükümlerlik dokunulmazlığı prensibini tehlikeye atmak” iddiası ile yargılamaya itiraz etmiştir. Dolayısıyla hukuki yaptırım mekanizmalarının tam anlamıyla işlemediği Guantanamo ve Ebu Gureyb gibi istisna mekânları, egemenlik ve hukuk arasındaki gerilimi temsil etmektedir (<https://news.bloomberglaw.com>, 2019). Bu bağlamda Amerika Birleşik Devletleri’nin artık etkin bir hukuk devleti ve dünya çapında insan hakları ve demokrasinin önde gelen şampiyonu olup olmadığı tartışmalıdır (Alford, 2017, s. 240).

Sonuç

Amerikan istisnacılığı Amerika’nın değerlerinin, siyasi sisteminin ve tarihinin benzersiz olduğunu ve ABD’nin üstün değerlerini tüm dünyaya yaymakla ilgili zorunlu kaderinin ABD’yi özel kıldığını varsaymaktadır. Bu bağlamda ABD’nin uluslararası siyasette ayırt edici rol oynama hakkına sahip olduğunu ifade eden istisnacılık, dış politika davranışını şekillendiren önemli unsurlardan birisidir. SSCB’nin dağılması, Körfez Krizi’ne verilen kesin karşılık ile H. W. Bush yeni bir dünya düzeninin doğuşunu ilan etmiş ve Soğuk Savaş sonrasında ABD dış politikası, iddia ettiği yeni dünya düzeninin ABD önderliğinde sürdürülmesi üzerine şekillenmiştir. 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından “ya bizimlesiniz ya da bize karşı” ultiatomunu destekleyen tek taraflılık, dış politikada hâkim unsur olmuştur. ABD bu çerçevede Anti-Balistik Füze (ABM) anlaşmasından çekilmek, Kyoto Protokolü’nden ayrılmak, 1972 Biyolojik ve Toksin Silah Sözleşmesi’nin güçlendirilmesine engel olmak, Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü’nü onaylamayı reddetmek gibi biz dizi adım atmıştır. Bush yönetimi 11 Eylül saldırılarının ardından “teröre karşı açtığı savaşta” olağanüstü hal ilan etmiş ve Cenevre Sözleşmesi’ni uygulamayacağını açıklamıştır. Terörle mücadele adına olağanüstü yetkiler kullanan Bush idaresi altında süresiz alıkoymaların ve kişileri uluslararası hukukun dışına çıkaran yasaların önemli birer temsili olan Guantanamo ve Ebu Gureyb Cezaevleri, Obama döneminde de faaliyetlerine devam etmiştir. Trump Yönetimi, Kasım Süleymani operasyonunu, 2001 tarihli Askeri Güç Kullanma Yetkisi ve Başkan’a bir saldırıdan hemen sonra hızla karşılık verme yetkisi tanıyan Savaş Güçleri Yasası ile meşrulaştırmıştır (Gypson, 2019). Bu bağlamda ola-

ğanüstü hal, yeni bir egemenlik icrasını var eden bir edim olarak çağımızın genel bir hali olarak görünmektedir. Hukukun askıya alınması hem varoluş hem de sonuçları bakımından egemenliği yeniden üretmektedir. Schmitt, yaratılan yasadırlık bölgesinin mevcut hukuk düzeniyle bağlantılı olduğunu ve istisna durumuna karar verecek kişi belirlendiğinde, bu kişiye aynı zamanda, olağanüstü hal koşullarında ne tür önlemler alınabileceğine ilişkin karar verme yetkisinin de verilmiş olduğunu ifade eder. Böylece egemen, hukuku askıya alırken, yasanın kendisine bu yetkiyi vermesi açısından, hukuk düzeninin içinde kalmaktadır (Çelebi, 2010, s. 286). ABD Başkanlarının, yasanın kendilerine tanıdığı geniş yetkilerle teknik olarak hukuk düzeni içinde kalırken aynı zamanda uluslararası hukuku askıya alan tek taraflı politikaların yürütücüsü olmaları bu çerçevede anlam kazanır.

Şiddeti, her defasında hukuki bir bağlama yerleştirmeye çalışan Schmitt'e karşı Benjamin (2010, s. 36-37), devletin olağanüstü hal yoluyla, yasadırlığı kendisine katmasına karşı çıkar. Yasanın şiddet/zor ile olan bağlantısını ortaya koyan Benjamin için hukuk kurma ve hukuk düzenini oluşturma şiddetten bağımsız bir eylem değildir. Daha yalın bir ifade ile şiddete bağlı bir amaç, iktidar adı altında zorunlu olarak kendini hukuk biçiminde ortaya koyar. Bu bağlamda Benjamin, çağdaş hukukun esasını, en haklı bulunduğu durumlar da dâhil olmak üzere, bireyin amacını hukuk dışında gerçekleştirebileceği tüm araçları almak ve bunu hukukun araçlarıyla ikame etmek olarak tespit eder. Her yeni şiddet edimi, yeni bir hukuk yaratacağı için, hukuk, bireylerin elindeki şiddeti, kendisine yönelik bir tehlike olarak görür. Böylece modern hukuk, doğal amaçlara yönelmiş her türlü şiddeti ele geçirmeyi hedefleyen bir eğilimi ortaya koymaktadır. Bu bağlamda şiddetin birinci işlevi, hukuk kurmak olurken, ikinci işlevi de hukukun korunması olarak karşımıza çıkmaktadır. Yasayı koruyan şiddet, ordu ya da polis tarafından temsil edilmektedir (Benjamin, 2010, s. 23-26; 1996, s. 240-242). Bu kavramsallaştırma, olağanüstü hal yasalarıyla kendisini meşrulaştıran rejimlere cevap verir ve faşist devletlerin aslında bir istisna haline dayandıklarını gösterir. Benjamin böylece içinde yaşadığımız çağı, olağanüstü halin istisna değil, kural olduğu bir çağ olarak deşifre eder. (2004, s. 41). ABD'nin izlediği tek taraflı dış politikalar hukukun, siyaset karşısındaki konumu giderek egemenin kararına teslim ettiği, Benjamin'in "istisna değil kural olarak tanımladığı" bu dönemi temsil etmektedir. Dışarıda uluslararası hukuku devre dışı bırakıp, içeride hukuku askıya alan iktidarlar, yine de hukuku uyguladıklarını öne sürerek, hukukun norm unsurunu yok sayıp, karar unsuruna dayanmaktadırlar. Hukuk, belirli bir siyasetin izlenmesi sürecinde, amaca giden araçların uygunluğunu düzenlemekten ibaret kalmaktadır. Askeri Güç Kullanma Yetkisi veya Savaş Yetkisi Yasası gibi sınırları net olmayan yasalar yoluyla iktidar, hukuku kendi kararı adına araçsallaştırmaktadır. Barış, düzen, güvenlik, adalet ve huzur gibi değerler etrafında beliren hukukun üstünlüğü fikri, yine bu değerler adına askıya alınmaktadır. Yeni iktidar biçimi, zorunluluk halini, hukukun askıya alınmasına sebep olan geçici durumu, hukukun içinde kalıcı bir önlem haline dönüştürmüştür. Kanun hükmünde kararnameler, devlet

başkanlarının verdiği emirler, süresiz alıkoymalar, savaş yetkisi yasaları uluslararası hukukun sistematik olarak askıya alındığı pratikler olarak olağanüstü halin sürekliliğini göstermektedir. Guantanamo ve Ebu Gureyb süresiz, keyfi gözaltılar ve işkencelerin sembolik mekânları olarak Amerika Birleşik Devletleri'nin küresel siyasette tek taraflı dış politikasının, istisna halinin kural olduğu yeni bir egemenlik biçiminin uluslararası hukuk bağlamındaki tezahürleridir.

Kaynakça

- 107th Congress. (2001, November 1). <https://www.congress.gov/107/bills/s1610/BILLS-107s1610is.pdf> adresinden alındı
- A.B.D. Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Bilgi Programları Bürosu. (2004). *Amerika Hakkında Amerika Birleşik Devletleri Anayasası*. <https://tr.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/91/abd-anayasasi.pdf> adresinden alındı
- Agamben, G. (1998). *Homo sacer_ sovereign power and bare life*. California: Stanford University Press.
- Agamben, G. (2008). *Olağanüstü Hal*. Varlık Yayınları.
- Agamben, G. (2010). Olağanüstü Hal. A. Çelebi (Dü.) içinde, *Şiddetin Eleştirisi Üzerine*. Metis Yayınevi.
- Alford, R. (2017). *Permanent State Of Emergency Unchecked Executive Power and the Demise of the Rule of Law*. Montreal & Kingston: McGill-Queen's University Press.
- Amarasinghe, P. (2020). Agamben's two missing factors; Understanding state of emergency through colonialism and racial doctrine. *Open Political Science*, 3, 34–46.
- Angiulli, G. (2009). *The State of Emergency in Italy*. University of Trento.
- Annan, K. (2004, September 16). *Iraq war illegal, says Annan*. http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3661134.stm adresinden alındı
- BBC. (2014, June 15). *Iraq abuse 'ordered from the top'*. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/3806713.stm> adresinden alındı
- Bejesky, R. (2013). The Abu Ghraib Convictions: A Miscarriage of Justice. *Buffalo Public Interest Law Journal*, 32(4), 103-175.
- Benjamin, W. (1996). Critique of Violence. M. Bullock, & M. W. Jennings içinde, *Walter Benjamin Selected Writings Volume 1 1913-1926* (s. 236-252). London: Harvard University Press.
- Benjamin, W. (2004). *Pasajlar*. İstanbul: YKY.
- Benjamin, W. (2010). *Şiddetin Eleştirisi Üzerine*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bezci, B. (2006). *Carl Schmitt'in Politik Felsefesi*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Bush, G. W. (2001, September 20). *Address to a Joint Session of Congress and the American People*. 02 21, 2021 tarihinde <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010920-8.html> adresinden alındı
- Bush, G. W. (2001, September 14). *Proclamation 7463 – Declaration of National Emergency by Reason of Certain Terrorist Attacks*.
- Bush, G. W. (2002). *The National Security Strategy of the United States of America*. Washington: The White House .
- Bush, G. W. (2006). *The National Security Strategy of The United States of America*. Washington: The White House.

- Butler, J. (2005). *Kırılğan Hayat*. Metis Yayınevi.
- Capua, J. V. (1977). The Early History of Martial Law in England from the Fourteenth Century to the Petition of Right. *The Cambridge Law Journal*, 36(1), 152-173.
- Carlisle, R. P., & J. Geoffrey Golson. (2007). *Manifest Destiny and the Expansion of America*. California: ABC-CLIO.
- CBS News. (2013, January 8). *U.S. contractor to pay \$5.28 million to Abu Ghraib prisoners*. <https://www.cbsnews.com/news/us-contractor-to-pay-528-million-to-abu-ghraib-prisoners/> adresinden alındı
- CNN. (2004, May 6). *Bush vows abusers will face justice*. <https://edition.cnn.com/2004/ALLPOLITICS/05/05/bush.abuse/index.html> adresinden alındı
- Committee on Armed Services U.S. Senate. (2008). *Inquiry into the Treatment of Detainees in U.S. Custody Before the Senate 110th Congress*. Committee Print. https://www.armed-services.senate.gov/imo/media/doc/Detainee-Report-Final_April-22-2009.pdf adresinden alındı
- Congressional Research Service. (2019). *The War Powers Resolution: Concepts and Practice*. Congressional Research Service.
- Constitution du 4 octobre 1958*. (tarih yok). <https://www.legifrance.gouv.fr/>: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000571356/2019-07-01/> adresinden alındı
- Council of Foreign Relations . (2021, 02 24). *The U.S. War in Afghanistan 1999-2020*. <https://www.cfr.org/timeline/us-war-afghanistan> adresinden alındı
- Crothers, L. (2011). The cultural roots of isolationism and internationalism in American foreign policy. *Journal of Transatlantic Studies*, 9(1), 21-34.
- Çelebi, A. (2010). Şiddete Karşı Siyaset Hakkı. *Şiddetin Eleştirisi Üzerine*. içinde Metis Yayınları.
- Department of Defense. (2001, December 11). *Senate Hearing 107-513*. Department Of Defense's Implementation Of The President's Military Order On Detention Treatment And Trial By Military Commission Of Certain Noncitizens In The War On Terrorism: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CHRG-107shrg80293/html/CHRG-107shrg80293.htm> adresinden alındı
- Department of Justice. (2001). *The USA PATRIOT Act: Preserving Life and Liberty*. 02 15, 2021 tarihinde https://www.justice.gov/archive/ll/what_is_the_patriot_act.pdf adresinden alındı
- Divine, R. (1967). *Second Chance: The Triumph of Internationalism in America During the Second World War* (. New York: Atheneum.
- Edelson, C. (2013). *Emergency Presidential Power: From the Drafting of the Constitution to the War on Terror* . University of Wisconsin Press.
- Elsea, J. K., & Weed, M. C. (2015). Declarations of War and Authorizations for the Use of Military Force: Historical Background and Legal Implications. C. Perez içinde, *Enactment of War and the Use of Military Force: Background and Legal Implications* (s. 1-108). Nova Science Publishers.
- Gypson, K. (2019, June 24). *Trump, Congress Spar Over Iran War Powers*. 02 03, 2021 tarihinde www.voanews.com: <https://www.voanews.com/usa/trump-congress-spar-over-iran-war-powers> adresinden alındı
- Hersh, S. M. (2004). *Chain of Command to Road From 9/11 to Abu Ghraib*. Harper Collins.
- Hobbes, T. (2001). *Leviathan*. İstanbul: YKY.
- Hoelzl, M. (2016). Ethics of decisionism: Carl Schmitt's theological blind spot. *Journal for Cultural Research*, 20(3), 235-246.

- <http://www.protezionecivile.gov.it/>. (tarih yok). <http://www.protezionecivile.gov.it/en/national-service/activities/emergency/state-of-emergency> adresinden alındı
- <https://news.bloomberglaw.com>. (2019, April 25). 02 03, 2021 tarihinde Bloomberg Law: <https://news.bloomberglaw.com/federal-contracting/unprecedented-ruling-returns-abu-ghraib-case-to-fourth-circuit> adresinden alındı
- <https://www.caci.com/>. (tarih yok). 01 20, 2021 tarihinde alındı
- <https://www.france24.com/en/>. (2017, 05 24). <https://www.france24.com/en/20170524-france-president-macron-seeks-extend-state-emergency-manchester> adresinden alındı
- <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/70/6505.pdf>. (1986). <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/70/6505.pdf> adresinden alındı
- <https://www.theguardian.com/international>. (2018, January 30). *Donald Trump signs executive order to keep Guantánamo Bay open*. <https://www.theguardian.com/us-news/2018/jan/30/guantanamo-bay-trump-signs-executive-order-to-keep-prison-open> adresinden alındı
- Human Rights Watch. (2004). *The Road to Abu Ghraib*. 04 20, 2021 tarihinde <https://www.hrw.org/reports/2004/usa0604/> adresinden alındı
- IAEA. (2003, March 7). *The Status of Nuclear Inspections in Iraq: An Update*. International Atomic Energy Agency: <https://www.iaea.org/newscenter/statements/status-nuclear-inspections-iraq-update> adresinden alındı
- Malone, D. M., & Khong, Y. F. (2003). *Unilateralism and U.S. Foreign Policy: International Perspectives*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Malone, D. M., & Khong, Y. F. (2003). *Unilateralism and U.S. Foreign Policy: International Perspectives*. Boulder: Lynne Reinner.
- Military Commissions Act Of 2006*. (tarih yok). 01 08, 2021 tarihinde https://www.loc.gov/tr/frd/Military_Law/pdf/PL-109-366.pdf adresinden alındı
- Military Order of November 13, 2. (2001, November 16). *Executive Orders*. 02 21, 2021 tarihinde <https://fas.org/irp/offdocs/eo/mo-111301.htm> adresinden alındı
- Nuckols, B. (2008, January 11). *Associated Press*. Military prosecution in Abu Ghraib scandal ends: http://archive.boston.com/news/nation/articles/2008/01/11/military_prosecution_in_abu_ghraib_scandal_ends/ adresinden alındı
- OHCHR. (2016, January 19). <https://www.ohchr.org>. UN rights experts urge France to protect fundamental freedoms while countering terrorism: <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=16966&LangID=> adresinden alındı
- Paik, A. N. (2016). *Rightlessness : testimony and redress in U.S. prison camps since World War II /*. The University of North Carolina Press.
- Patrick, S., & Forman, S. (2002). *Multilateralism and U.S. Foreign Policy: Ambivalent Engagement*. Boulder: Lynne Rienner.
- Percy, S. (2009). Private Security Companies and Civil Wars. *Civil Wars*, 11(1), 57-74.
- Public Law 107–243. (2002, Oct 16). *Authorization For Use Of Military Force Against Iraq Resolution Of 2002*. 01 23, 2021 tarihinde [PLAW-107publ243.pdf](https://www.congress.gov/107/plaws/publ243/PLAW-107publ243.pdf) (govinfo.gov): <https://www.congress.gov/107/plaws/publ243/PLAW-107publ243.pdf> adresinden alındı
- Public Law 107-40*. (2001, September 18). <https://www.congress.gov/107/plaws/publ40/PLAW-107publ40.pdf> adresinden alındı
- Public Law 114–92*. (2015, Nov 25). 01 23, 2021 tarihinde <https://www.congress.gov/114/plaws/publ92/PLAW-114publ92.pdf> adresinden alındı
- Restad, H. E. (2015). *American Exceptionalism: An Idea that Made a Nation and Remade the World*. London: Routledge.

- Reynolds, J. (2017). *Empire, Emergency And International Law*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Schmitt, C. (2004). *The Theory of the Partisan: A Commentary/Remark on the Concept of the Political*. East Lansing: Michigan State University.
- Schmitt, C. (2006). *Siyasal Kavramı*. Metis.
- Schmitt, C. (2009). *Tarih ve Siyaset Üzerine İki Deneme*. Paradigma Yayıncılık.
- Schmitt, C. (2010a). *Siyasi İlahiyat, Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm*. Dost Kitabevi.
- Schmitt, C. (2010b). *Parlamentar Demokrasinin Krizi* (2 b.). Dost Kitabevi.
- Schmitt, C. (2011). The Dictatorship of the Reich President Acoordin to Art 48 of the Reich Constitution. *Constellations*, 18(3).
- Schmitt, C. (2011). The Dictatorship of the Reich President Acoordin to Art 48 of the Reich Constitution. *Constellations*, 18(3), 299-323.
- Smeulers, A., & Niekerk, S. v. (2009). Abu Ghraib and the War on Terror—a case against Donald Rumsfeld? *Crime, Law and Social Change* , 51, 327-349.
- The New York Times. (2006, March 4). *U.S. Reveals Identities of Detainees*. 01 08, 2021 tarihinde <https://www.nytimes.com/2006/03/04/politics/us-reveals-identities-of-detainees.html> adresinden alındı
- U. S. Department of State. (2002, February 7). 58. *White House Press Secretary announcement of President Bush's determination re legal status of Taliban and Al Qaeda detainees*. U.S. Department of State: <https://2009-2017.state.gov/s/1/38727.htm> adresinden alındı
- U.S. News. (2013, May 23). <https://www.usnews.com/news/articles/2013/05/23/obama-global-war-on-terror-is-over> adresinden alındı
- UNSC. (2002). *S/2002/1236*. Joint statement from the Popular Republic of China, the Federation of Russia, and France: <https://undocs.org/en/S/2002/1236> adresinden alındı

ABD Ulusal Güvenlik Strateji Belgelerinde Çin'in Yeri ve Hegemonik Düzen

Elif Gürdal*

Öz: Ulusal Güvenlik Strateji Belgeleri ABD'nin Soğuk Savaş sonrası *yenidünya düzeni* olarak tanımladığı ortamda kendine öngördüğü yol haritaları niteliğindedir. Reagan döneminde ilk kez yayımlanan ve belirli prensipler doğrultusunda bir sistematığının olması öngörülen bu Strateji Belgeleri hangi politik yaklaşım üzerinden güvenlik tedbiri alınacağını göstermektedir. Burada ABD'nin kendine tehdit olarak gördüğü unsurların çıkarımını yapmak mümkün olabilmektedir. Bu çalışmada; ABD'nin 1990'ların başında stratejik ortak olarak gördüğü ancak son on yılda stratejik rakip hatta kimi zaman düşman, kimi zaman ise istikrarsız bir risk unsuru olarak tanımladığı Çin, strateji belgelerinde kronolojik olarak ele alınmıştır. 1987'den itibaren on dokuz kez yayımlanan Ulusal Güvenlik Strateji raporları Çin'e uygulanması öngörülen politikaların dönüşümü ve nedenleri açısından incelenmiştir. Bu nedenler ise hegemonya anlayışı üzerinden araştırılmıştır. Dolayısıyla çalışma, yöntem olarak belgelerin kaynak olarak kullanıldığı, ilişkisel bir bağlantının ortaya çıkarılması hedeflenen nitel bir araştırmadır. Ana amaç Çin'in Soğuk Savaş sonrası yükselişinin strateji belgelerine güvenlik bağlamında hangi aşamalarda nasıl yansıtıldığını ve güç rekabetinde Strateji Belgelerinde ne yönde bir Amerikan tepkisine yol açtığını bulmaya yöneliktir. Burada hegemon konumdaki aktörün güç gerileyişi ile öncülüğünü ettiği hegemonik düzene katılım teşvikleri arasında bir bağlantının olduğu görülmektedir. Yeni hegemonik lider uzun vadeli güç rekabetinde bulunulan rakiplerden ziyade hegemonik düzene teşvik için önu açılan dost ülkelerden çikabilmektedir.

Anahtar kelimeler: Ulusal Güvenlik Strateji Belgeleri, Hegemonya, Dünya Sistemleri Teorisi, ABD, Çin.

* Dr. Öğretim Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, elif.gurdal@gumushane.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5110-6524

The Place of China in the US National Security Strategy Documents and the Hegemonic Order

Elif Gürdal

Abstract: National Security Strategy documents are the roadmaps that the USA envisages in the environment defined as the new world order after the Cold War. These strategy documents, which were published for the first time in the Reagan period show which political approach will be taken. These reports are based on the importance of the necessary security policies of that period. Here, it is possible to deduce the elements that the USA sees as a threat to itself. This work chronologically discusses China, which the USA saw as a strategic partner in the early 1990s, but defined as a strategic competitor, sometimes even an enemy, and sometimes an unstable risk factor in the last decade through strategy documents. As a method, the National Security Strategy reports published nineteen times since 1987 were examined through the transformation and reasons of the policies envisaged to be applied to China. These reasons were investigated through the understanding of hegemony. Therefore, the study is a qualitative research that aims to reveal a relational connection, in which documents are used as a source. The main purpose is to find out how China's post-Cold War rise was reflected in the strategy documents in the context of security and how it caused an American reaction in the Strategy Documents in power competition. Here, it is seen that there is a connection between the power regression of the hegemonic actor and the incentives for participation in the hegemonic order it leads. The new hegemonic leader may emerge from friendly countries, which are encouraged by hegemon actor for hegemonic order, rather than rivals with long-term power competition.

Key Words: National Security Strategy Documents, Hegemony, World Systems Theory, USA, China.

Giriş

Amerikan Ulusal Güvenlik Stratejileri (UGS) 1986 yılında Reagan döneminde Goldwater-Nichols Savunma Bakanlığı Yeniden Yapılanma Yasası Kararı (Goldwater-Nichols Department of Defense Reorganization Act of 1986) ile başlayan ve ABD dış politika planını raporlayan belgelerdir (Goldwater-Nichols Act, 1986: Title VI). 1987 yılından ilk UGS yayınlanmıştır. Şimdiye kadar 2021 yılı dâhil on dokuz UGS rapor yayınlanmıştır. Bu raporlar arasından uluslararası anlamda önemli olduğu düşünülen UGS'leri SSCB dağılmasından dolayı 1991 raporu, 11 Eylül saldırıları sonrası 2002 raporu, Trump yönetiminin 2017 raporu ve son yayınlanan ve Amerikan hegemonyasının yerini süper güç anlayışına bıraktığı belgelenen 2021 raporu olarak sıralanabilir. UGS raporları hegemon bir aktörün gücünü yeniden yapılandırmasından, gerilemesine kadar rakipleri ile hangi koşullarda rekabete gireceğine dair bir yol haritası niteliğinde olmaktadır.

Hegemonyaya güç üzerinden bakmak gerekmektedir. Gücü elinde olan aktör bunu arttırma eğiliminde olacak ve hegemon aktör olabilmek için rekabete girecektir (Modelska, 1987: 55-58). Hegemonik savaş sonrası hegemonyasını inşa eden aktör belirli sorumluluklarını yerine getirmek zorunda olacaktır. Burada uluslararası ilişkiler katılımcılarını bu hegemon konuma ikna etmek için de uygulanan rıza, yumuşak ve sert gücün dengesiyle uygulanarak sağlanabilmektedir. Akademik açıdan ise hegemonya kavramı farklı görüşler tarafından yorumlanmış ve bunlar; neorealist, neoliberal, Marksist açıdan uluslararası ilişkiler akademisyenlerince analiz edilmiştir. Bunlardan farklı olarak ise hegemonyayı döngüler üzerinden ele alan dünya sistemleri yaklaşımı yer almaktadır. Buna göre gücü azalan hegemon aktörün aşırı yayılmacılık gibi faktörlerle karşısına çıkan rakibine yenilerek yerini bu rakibine ya da üçüncü bir yeni hegemon aktöre bırakmasıyla belirli aralıklarla değişen hegemon döngüler uluslararası ilişkiler yapısını açıklamaktadır (Kennedy, 2001: 13; Modelska, 2005: 3-30; Wallerstein, 1997: 67). Hegemonya kavramını döngüler üzerinden açıklayan Immanuel Wallerstein, Andre Gunder Frank, Barry K. Gills, George Modelska ve Paul Kennedy gibi uluslararası ilişkiler uzmanları, kendi aralarında bakış açısı farklılıkları olsa da döngüler üzerinden yapmış oldukları yorumlar itibari ile ortak noktada buluşmaktadırlar.

Günümüz hegemonya tartışmalarında ise ABD'nin artık hegemon aktör rolünü kaybettiği kanısı yaygın bir onay almış, uluslararası sistem istikrarı farklı aktörlerin düzen anlayışı çerçevesinde yeniden şekillendirme rekabetine girmiştir (Cooley and Nexon, 2020: 280-291). Keza dünya sistemleri yaklaşımının savunucusu Immanuel Wallerstein, 1980'lerden beri Amerikan gücünde gerileyişi ele alırken, diğer yandan neo-marksist Noam Chomsky, Giovanni Arrighi, David Harvey; realist Paul Kennedy ve liberal Richard Haass gibi akademisyenler de farklı nedenleri savunsalar da ABD'nin düşüşe geçtiği konusunda ortak noktada buluşmaktadırlar (Wallerstein, 2012:19-32; Chomsky, 2003; Arrighi 2000; Har-

vey, 2007; Kennedy, 2001; Haass, 1999). Bu durumu özellikle pandemi sürecinin bir yansıması olarak küresel ekonomideki kötüye gidiş ve bu kötü gidişatın daha hassas bir sistem ile uluslararası işbirliğini olumsuz etkilemesi gibi nedenler açıklayabilmektedir. ABD'nin bu durumun olumsuz yanları ile başarılı mücadele edememesi hegemon konumunu artık kaybettiğinin göstergesidir (Cooley and Nexon, 2020: 280-291).

Mevcut uluslararası ilişkiler yapısı hegemonik bir rekabetten ziyade küresel liderlikte rekabet olarak nitelendirilebilir. Mevcut uluslararası ilişkiler yapısında ABD ve Çin arasında yaşanan rekabet artık küresel liderliğin kimde olacağına dairdir. Zira hegemonya yaklaşımı daha kapsamlı ve belirli koşulların sağlandığı takdirde atfedilen bir rol olmaktadır. Yani küresel liderlik ile hegemonya arasında farklılıklar vardır. ABD'nin II. Dünya Savaşı sonrası yükselişi hegemonik yükseliş olarak tanımlanabilirken, özellikle 2001 sonrası sahip olduğu gücü sadece küresel liderlik olarak yorumlanabilir. ABD'nin günümüz güç tanımlaması ise Rusya, Çin, Hindistan ve diğer uluslararası güçler bağlamından bakıldığında süper güçler arası rekabet olarak nitelendirilmelidir. Bu açıdan hem ABD'nin hegemonik güç konumunda olmadığı hem de yeni bir ideal hegemon aktörün olmadığı düşünülürse, hegemonik bir rekabetten ziyade büyük güçlerin küresel mücadelesi söz konusudur.

Sahip olduğu hegemon konumu İngiltere'den devralan ABD, artık mevcut gücü bakımından hegemon konumunu kaybetmiş ve küresel bir güç olarak rakipleri ile uluslararası meselelerde öncülüğü paylaşma zorunda kalmıştır denilebilir (Cooley and Nexon, 2020: 280-291). Kendisine en önemli rakip ise Çin olarak görülmektedir (Haass, 1999: 37-49). Bahsi geçildiği gibi mevcut uluslararası ilişkiler ortamında henüz bu hegemonik bir rekabetten ziyade öncüler arası liderlik mücadelesidir. Çünkü hegemon olabilmek için yeni bir sistemin liderliği yapılarak diğer aktörlere sunulması gerekmekte, kurumsal olarak yapılanmalar kendini göstermekte ve ekonomik, askeri ve siyasi nüfuz bakımından diğer aktörlere oranla üstün bir konumda olmak gerekmektedir. Bu bakımda ABD hegemon konumunu kaybetse de ekonomik ve askeri üstünlüğünü korumaktadır. Ancak tüm bu koşulları sağlayacak bir rakip de söz konusu olmadığından mevcut uluslararası ilişkileri küresel güçler arası üstünlük mücadelesi olarak yorumlamak gerekecektir.

Bu mücadelede ABD son yıllarda Çin'i ciddi bir risk olarak görmektedir. ABD için bu risk faktörü konumunu SSCB'ye, Almanya'ya, Japonya'ya sonrası Rusya'ya ve ardından da Çin'e devretmiştir denilebilir. ABD-Çin ilişkileri seyrinde SSCB'nin dağılmasının ilk yıllarında özellikle Çin ile iyi ilişkilerin geliştirilmesi ve ticari ilişkilerde ayrıcalıklar ile ekonomisinin canlandırılması hedeflenirken, Çin'in 2000'lerden sonra hızla yükselişe geçmesi bir risk oluşturmaya başlamıştır. Artık, ABD, Çin'i ve Rusya'yı öncülüğünü ettiği serbest piyasa ekonomisinden istifade etmelerine rağmen liberal kurallara ve rejimlere uymakta sorunlar çıkaran agresif devletler olarak görmektedir.

ABD Çin'i 1990'ların başından itibaren açık pazara teşvik etmek için özel bir çaba harcarken artık Çin sert dille eleştirilerek stratejik bir rakip olarak görülmeye

başlanmıştır. Bu değişen süreç ise bu çalışmada Amerikan UGS raporlarına yansımaları bakımından irdelenmiştir. Çünkü çalışmanın amacı Çin'in Soğuk Savaş sonrası yükselişinin strateji belgelerine güvenlik bağlamında hangi aşamalardan, nasıl yansıdığını ve güç rekabetinde ne yönde bir Amerikan tepkisine yol açtığını bulmaya yöneliktir. Burada hegemon konumdaki aktörün güç gerileyişi ile öncülüğünü ettiği hegemonik düzene katılım teşvikleri arasında bir bağlantının olduğu görülmektedir.

Hegemonik düzene katılım için diğer aktörlerin teşvik edilmesinin eşit güçler arasında olmadığı görülmektedir. Çin'in, ABD ekonomik kapasitesine denk olabilecek seviyeye gelmesi ile serbest piyasaya katılımda teşvik edici unsurların sınırlandırılması bir ikilemdir. Süreç analizi, hegemonya yaklaşımlarında hegemon aktörün sınırlı teşviki koruması gerekliliğini göstermektedir. Bu duruma açıklık getirebilmek için de yayınlanan tüm strateji raporları tek tek analiz edilerek Çin konusunda ilk belge ile son belge arasında değişen yol haritası tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu tespit hegemonya anlayışı üzerinden olmuştur.

Dönemlere Göre Ulusal Güvenlik Strateji Raporlarında Çin

ABD UGS raporları Soğuk Savaşın bitmesiyle birlikte düzenli olarak yayın yapılmaya devam etmiştir. İlk yayınlanan UGS 1987 yılında olmakla birlikte 1991'de resmi olarak sona eren Soğuk Savaşın ardından, yenedünya düzeni vurgusu ile UGS belgeleri, dönemin politik atmosferine göre farklı içeriklerle günümüze kadar bir yol haritası olarak dünya kamuoyuna duyurulmaya devam etmiştir.

Her bir Amerikan başkanı dış politikadaki güvenlik riskine, önemine, önceliklerine ve stratejisine göre farklı zaman aralıklarında ve sıklığında UGS belgelerini yayınlamıştır. Yayın aralıkları dönemin başkanına bağlıdır (Goldwater-Nichols Act,1986: Title VI). Bu bakımdan hem dönemsel dış güvenlik farklılıklarından dolayı hem de değişen dengeler itibari ile bu belgeleri 10'ar yıllık periyodlar üzerinden incelemek kronolojik açıdan daha verimli olacaktır. Ancak bu bölümün ilk başlığında Soğuk Savaşın bitimine yakın olan 1987 ve 1988 belgelerini ardından diğer başlıklarda sırasıyla 10'ar yıllık periyodları incelemek sağlıklı olacaktır. Böylelikle tüm belgeler hegemonik güç anlayışı üzerinden incelenmiş ve Çin'in Amerikan dış politikasındaki stratejik konumu verimli araştırılmış olacaktır. Kısacası ele alınan UGS belgeleri; ilk belgeler olan 1987 ve 1988 R. Reagan belgeleri, Soğuk Savaş sonrası ilk 10 yıllık dönem ile G. H. Bush ile W. Clinton yönetimi belgeleri, 2000 ile başlayan 10 yıllık periyod ile G. W. Bush belgeleri, 2010 ile günümüz 2020'ye kadar olan dönem B. Obama ve D. Trump yönetimleri belgeleri ve son olarak ise 2021 başkanlık seçilerini kazanan J. Biden'in başkanlığının ilk yılında yayınladığı 2021 ABD UGS belgesi olmaktadır.

1987 ve 1988 UGS Raporları: R. Reagan

Çin, Mao döneminden sonra 1976 sonrasında Komünist Partiyi ele geçiren ve iktidar olan reformist Deng Şaoping ile sosyal piyasa ekonomisini uygulamaya geçmiştir (Sullivan, 2016: xxxv). 1990'ların ortalarına kadar da ülke ekonomik olarak yükselişe geçmeye başlamıştır (Claus and Oxley, 2015: 1). Reagan döneminde ABD, SSCB'ye karşı zafere doğru ilerlerken, Çin bir tehdit olarak görülmemektedir. Hatta Çin'in SSCB'nin dağılımının da getirdiği *yeni dünya düzeninde* serbest piyasa ekonomisine katılımı ile Amerikan hegemonik anlayışının güçlendirilmesi düşünülmektedir. Diğer yandan 1980'lerin sonlarında Çin dış dünya ile sorunsuz ilişkiler konusunda bir yol izlemiş ve ekonomik olarak yükseliş hedefinde ABD ile iyi ilişkilere önem vermiştir. Bu durum 1987 ve 1988 ABD UGS'ye yansımıştır. Keza ABD hegemonyası bakımından SSCB tehdidinin ortadan kalkmasına yakın daha güçlü çıkacağı bir ortamda Çin'i büyük bir tehdit olarak henüz görmemektedir.

1987 raporunda üç ana başarı ve beş ana Amerikan çıkarı ve beş strateji belirlenmiştir. Bu ilk UGS belgesinde ilk paragraflarda "ABD'nin liderlik rolü" cümleleri vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda üç ana başarısından ilk başarısı SSCB'nin dağılmasına yakın olan politik atmosfer gereği SSCB konusunda gerçekçi politikalar uygulanması ve totalitarizm karşısında demokrasinin savunulması sık sık dile getirilmiştir. Dünya uluslarının demokrasiye ve serbest piyasa ekonomisine dönüşü ABD liderliğinde olduğu aktarılmıştır. İkinci başarısında ABD, SSCB tehdidi için ilk kez Batı Avrupa ve Doğu Asya'da askeri üs bulundurulduğunu, bunu da SSCB askeri yayılmasına karşı ABD askeri yayılmacılığı gösterilmiştir (National Security Strategy 1987:3). Belgede üçüncü başarı ise Avrupa'nın ve Japonya'nın "*büyük ABD*"nin yardımı ile refahını sağladığı aktarılmıştır (National Security Strategy 1987:3).

1987 UGS'de beş ana Amerikan hedefi ise ABD'nin kurumsal yapısının bozulmadan bağımsız olarak hayatta kalması, büyüyen bir Amerikan ekonomisi, uluslararası ticaret sisteminin demokratik kurumlar ile büyümesi, ABD çıkarlarına tehdit olmadan istikrarlı bir dünya ve son olarak ABD ittifak ilişkilerinin sağlığıdır. Bu ana hedefleri uygulamaya dökmek için ise beş strateji belirlemiştir. İlk olarak, ABD'nin düşmanca saldırıları caydırmak için girişimleri başarısız olursa devreye müttefikler girecektir. Avrasya'da SSCB ve benzeri bir aktörün hâkimiyeti engellenecektir. SSCB bölgede aşırı yayılmacılığını kaldırmayacak şekilde kendi içine kapanmaya zorlanacaktır. Bunun ise Çin ile daha yakın ilişkiler kurulacaktır (National Security Strategy 1987:15). Böylelikle Çin ile sınırlı ama basit olan iyi ilişkiler bu süreçte devreye girmektedir. ABD hegemonyası için yükselen ekonomisi ile henüz tehdit olmayan Çin'in bölgesel bir müttefik olduğu görülmektedir. Kaldı ki Asya'daki öncü müttefikin Japonya olması için öncelik yapılmıştır (National Security Strategy 1987:15). Çünkü bu yıllar dünyada en

büyük ikinci ekonomik güç Japonya'dır. Hatta Japonya'ya ekonomik kapasitesine oranla savunma harcamasında eksik olduğu konusunda baskı yapılmaktadır (Gönen, 2004: 125). Yani hem siyasi müttefik olarak hem de askeri bir kale olarak Japonya'yı Asya'da öne çıkarmaya çalışmaktadırlar. Çin bu konuda bölgede sorun yaşamadığı ve iyi ilişkiler geliştirilen ülke konumunda kalmaktadır. Dolayısıyla UGS'de, Asya'da, Çin'den daha çok Japonya'ya ve ardından Güney Kore'ye yer verilmiştir (National Security Strategy 1987). Çin konusunda, büyüyen ekonomisi bir başarı olarak gösterilmekte ve ABD-Çin işbirliği her ne kadar Çin'in siyasi sistemi takdir edilmese de SSCB'ye karşılık olarak de teşvik edilmektedir. Böylelikle Çin stratejik hedeflerde Asya'da ancak üçüncü sırada önem verilen ülke olarak çok öne çıkmamaktadır.

1988 UGS'de SSCB ile yaşanan nükleer silahlanma yarışına yer verilmiştir. Belgede SSCB hegemonyası kesinlikle reddedilen bir dil kullanılmaktadır. UGS'de Çin'e yine çok öne çıkmayan bölgesel stratejilerin açıklanmasında ortak çıkarlar ve müttefiklik ilişkileri bakımından sınırlı bir öncelik verilmiştir (National Security Strategy 1988). Bu da sadece SSCB'ye karşı Çin'i serbest piyasa ekonomisine dâhil etmeye yönelik iyi ilişkilerin hedeflenmesinden kaynaklıdır.

1987-88 belgelerinde SSCB sonrası ABD hegemonyasının güçlenmesi, demokrasinin bir zafer aracı olduğu ve serbest piyasa ekonomisine geçiş Amerikan kültürü örnek alınarak yapılırsa fayda sağlanacağı üzerine ABD liderliği vurgusu yapılmıştır. Bu belgelerde öne çıkan ayrıcalık ise Batı Avrupa'da ve Doğu Asya'da SSCB'ye karşı ezici bir başarının müttefikler sayesinde kazanıldığı yönünde vurgu olması ve bunun devam edilmesi önerilen stratejilerin yer almasıdır. Doğu'da bu gücü daha da evrimleştirecek müttefik olarak ise Çin gösterilmektedir. Görüldüğü gibi Çin ABD'nin hegemonik olarak bir tehdidi değil, aksine başarısı takdir ve teşvik edilen Asya müttefiklerinden biri olarak görülmektedir.

1990-2000 Arası Dönem: G. H. Bush ile W. Clinton

Ocak 1989'da göreve gelen George H. W. Bush ile yeni döneme adapte olma çabaları görülmektedir. Bush diğer başkanlara oranla sahip olduğu tecrübeleri ile öne çıkmaktadır. Bu yüzdendir ki diğer kutbun gücünü kaybetmesine rağmen belirsizlik dönemini iyi tanımlamaya çalışıp, tecrübelerini kullanarak tehdit algısını açmıştır. Büyükelçilik, CIA başkanlığı, Reagan dönemi başkan yardımcılığı görevleri başkanlığı süresince UGS'yi belirlemede kullanacağı tecrübeler olacaktır.

1990 raporu SSCB'nin yaşamış olduğu dağılma sinyalleri üzerine oluşturulmuştur. Bu bakımdan Doğu Avrupa'daki ağır silahların ve nükleer silahların azaltılmasına yönelik ve SSCB üyesi devletlerin ekonomik reformlarının taslakları üzerine stratejiler ele alınmıştır. Burada Orta Asya veya diğer SSCB üyesi devletlerden ziyade Doğu Avrupa devletlerine yönelik stratejiler değerlendirilmiştir. "ABD hegemonik liderliği komünizm tehdidinden dünyayı korumada bir başarı kazanacaktır" ifadeleri raporun öne çıkan yanlarıdır. Batı Avrupa ve Doğu Asya,

ABD'nin hegemonyasına uyum sağlayarak başarıya ulaşan örnek ekonomiler olarak gösterilmiştir (National Security Strategy,1990: 6). İki kutuplu yapının sona ermesiyle Üçüncü dünya ülkelerinin çatışmacı yaklaşımlar sergileyerek bölgesel savaşlara neden olabileceği uyarısında bulunulmuştur (National Security Strategy,1990: 6). Bu uyarı ABD hegemonyasının çatışma giderici güç ve istikrar yöneticisi olarak görülmesi için olduğundan, ABD hegemonyasının gerekliliği vurgulanmıştır. 1990 UGS'de Çin yine öne çıkmamakla birlikte dış dünya ile izolasyoncu yapısı yüzünden uyarıda bulunulmuş ve bu durumun ekonomik ve politik liberalizasyon bakımından zararlı olacağı aktarılmıştır. Çin ekonomik olarak izolasyondan açıklığa doğru daha da teşvik edilmiştir (National Security Strategy,1990: 12)

1991 Raporu, Körfez Savaşının hemen ardından yayınlanmıştır. Bush, raporda çoğunlukla Soğuk Savaş sonrası ortamın nasıl değerlendireceği üzerinde dikkatli olunmasının gerekliliği üzerine durmuştur. Stratejide tek ve somut düşman algısının artık olmadığı vurgusu yapılmaktadır. Bu da *Yeni Dünya Düzeni* olarak adlandırıp çeşitli tehdit algılarının, farklı düşmanların olduğu aktarılmış, bunu yaparken de “Amerikan çıkarları her daim savunması en mühim unsurdur” yaklaşımı güdülmüştür. 1991 stratejisinde SSCB'nin dağılması sonrası SSCB coğrafyasının akıbeti, Avrupa'nın yeni yapısı, demokrasinin yayılması, nükleer silahlar konusunda ve de olası rakip olabilmeleri bakımından Almanya ve Japonya'nın büyüyen ekonomik rolleri üzerine durulmuştur (National Security Strategy, 1991:6). Bu gündem bakımından Çin öne çıkan bir stratejik değerde olmamaktadır. Ancak Çin'in ekonomik olarak izolasyona devam etmesi durumu karmaşık bir meydan okuma olarak algılanmıştır. Bu da ABD öncülüğündeki ekonomik sisteme entegre olması için Çin'in açık bir ekonomiye dâhil edilmesinin bir baskı olarak devam ettiğini göstermektedir.

1993 UGS raporunda ABD SSCB'nin dağılmasının ardından elde ettiği zafere müttefiklerle paylaşacağını vurgulamıştır. Bu müttefiklere yönelik vurgu ABD hegemonyası için Irak'ta Körfez Savaşı esnasında önem kazanmıştır. Dolayısıyla 1993 raporu demokratik dünya düzeninin sağlanması için ABD hegemonyasının gerekliliği anlayışı ile demokrasi üzerinden ele alınmıştır. Önceki UGS raporlarında geçen Çin'in komünist parti ile olan siyasi yapısının farklılığına rağmen iyi ilişkiler sağlanacağı vurgusu değişmiş, artık ilk kez Çin'in demokratik bir reform yapmasının gerekliliği yeni raporda genel hedefler konusunda yer almıştır (National Security Strategy 1993: 1). Yani ABD hegemonik çıkarlarının gerekliliği için serbest piyasa ekonomisine entegre olmada karmaşık bir direniş göstermeye başlayan Çin'in iktidar yapısı bu defa eleştirilmiştir. Böylelikle Çin, ilk kez bir UGS'de ABD'nin bölgesel ülkeler değerlendirme başlığından çıkıp genel ulusal güvenlik meseleleri başlığına girmiştir.

1994 yılında Bush yönetimi ardından başkan olan Bill Clinton, UGS maddelerini günün koşullarına uygun bir şekilde belirlemiş, özellikle de ekonomik ve küreselleşme vurgusu ile ana temasını oluşturduğu stratejilerinden ilkinin 1994'da

yayınlanmıştır. Başkan Clinton yönetimde kaldığı sürece her yıl strateji yayını yapmıştır. Bu bakımdan görevde kaldığı her yılda UGS raporu yayınlayan tek başkandır.

Bush yönetiminde iken hâkim olan Soğuk Savaş sonrası belirsizlik dönemi artık Clinton ile netlik kazanmaya başlamıştır. Clinton askeri açıdan ABD'nin her an savaşa hazır bir güçte olduğunu vurgulamıştır ve iktisadi canlanmanın ulusal güvenliğin bir parçası olduğunu belirtmiştir. Demokrasinin her yerde teşvik edilmesi gerekliliğine değinmiştir. Clinton da başkanlığının ilk yıllarında selefi Bush gibi müdahalelerde seçici davranılması gerektiğini vurgulanmıştır. Clinton, diplomasi ile dış politikanın uygulanması gerektiğini savunmuştur. Özellikle ABD ulusal çıkarları, ekonomik olarak serbest piyasanın gücü üzerinden müttefiklerin çoğalması ile daha da güvenli bir ortamda sağlanacaktır anlayışı yer almıştır.

1994 UGS raporunda yine nükleer silahsızlanma, bölgesel istikrasızlıklar ve eski Sovyet ülkelerindeki reform hareketlerine öncelik verilmiştir. 1994 raporunda Amerikan güvenliği için Füze Teknolojisi Kontrol Rejimi (MTRC) denilen nükleer silahsızlanma anlayışı taaddütleri konusunda Çin'e baskı yapılacağı yer almaktadır (National Security Strategy, 1994: 11). 1993'te MTRC taahhütlerine Arjantin katılmış, Rusya ve Ukrayna anlaşma imzalayarak katılacağını aktarmıştır (<https://www.state.gov>). Genel hatları ile 1994 raporunda nükleer silahsızlanma üzerine ve ekonomik olarak ABD'den sonra gelen ekonomik güçler olan Almanya ve Japonya'nın G7 aracılığı ile koordinasyona yöneltileceği stratejiler yer almaktadır.

Çin 1990'ların başından ABD için iyi ilişkiler geliştirilmesi gereken ülkeler listesinde iken artık 1993 ve 1994 UGS'de de görüleceği üzerine sorunlu ülke sinyallerini vermeye başlamıştır. Sağlanan ticari ilişkilerin kalıcı hale getirilmesi bakımından ABD'nin Çin açılımı 1990'ların ortalarında tartışmalı olmaya başlamıştır. 1980'de Çin'e verilen "En Çok Tercih Edilen Ülke" statüsü ile Çin menşei ürünlerde vergi muafiyeti, 1994'te Çin'in insan hakları konusunda ihlalleri yüzünden ilk kez tartışma yaratmıştır (Devroy, 1997: 2). Zaten Çin'in demokrasiye pek yönelmeyeceği sinyalleri yine 1994 UGS'de vurgulanmış, ticari ilişkiler üzerinden sınırlı bir Çin stratejisi belirlenmiştir. Ancak insan hakları uyarılarına rağmen ticaretin devam edeceği aktarılmıştır (National Security Strategy, 1994: 24). Diğer yandan ABD'nin 1980'lerde başlayan Çin ile iyi ticari ilişkilerinde ABD ticaret açığı vermeye başlamış, önceki yıla göre en büyük ilk ticaret açığını 1994'te vermiştir. Bu oran 1994'te 29 milyon dolar açık iken yakın tarihte örneğin 2019'da 345 milyon dolar olmuştur (Office of the US Trade Representative, 2021).

1995 UGS raporuna Çin'in önemli bir ekonomik güç olma yolunda ilerlerken hala daha baskıcı bir rejimi sürdürmesi yine bir sorun olarak yansıtılmıştır (National Security Strategy, 1995: 1) Hatta bu sorun bu sefer UGS raporunun henüz giriş kısmında raporun öne çıkanları arasında vurgulanmıştır. Çin'in ekonomik olarak büyümesi askeri kapasitesinin nüfus bakımından büyük olmasından dolayı kom-

şularına tehdit olabilecek seviyeye gelmesi endişe yaratmıştır. Bunun için hem demokrasi için hem de bölgesel güvenlik mekanizmalarına katılım için sık sık baskı hedeflenmiştir (National Security Strategy, 1995: 29). ABD'nin rejim bakımından Çin'e uyarılar vermesine rağmen ticarete devam etmesini sağlayan Çin, bunu ABD'nin nükleer silah politikasına kısmen uyum sağlayarak sürdürmüştür. Yani 1995 UGS raporu Çin'in MTRC için verdiği garantiler üzerine olmuş, buna karşılık olarak da ABD sık sık Çin'i demokrasiye davet etmiş olmasına rağmen ekonomik ilişkileri sürdürmüştür.

1996 UGS raporunda Çin bölgede önemli bir müttefik olarak vurgulanmış, Asya Pasifikte ekonomik olarak refah bir Çin'in ABD için daha fazla büyüyen bir piyasa ekonomisi anlamına geldiği ele alınmıştır. Hatta Çin'in DTÖ'ye katılımı için sürecin hızlandırılması kararı alınmıştır. 1997 Stratejisinde de yine müttefiklik vurgusu yapılmakla beraber Çin ile olan ilişkilerin izole Çin'den açık Çin'e geçiş için daha yakın, daha da derinleştirileceği sinyalleri verilmiştir (National Security Strategy, 1997). 1998 UGS raporunda Çin'i açık pazara dâhil etmek için çabalar sürmeye devam etmiş, hatta önceki raporlara oranla artan bir oranda Çin ve ekonomik ilişkilerden bahsedilmiştir (National Security Strategy, 1998: 43-45). Bu stratejileri uygulamaya dökmek ve süreci hızlandırmak için Clinton Çin'e ziyarete gitmiştir (The US Department of State, 1998). İlk kez bir ABD başkanının Çin'e ziyareti söz konusu olmuştur.

1999 UGS raporunda Çin ile yapılan ikili anlaşmalar öne çıkmıştır. Clinton yönetiminde yine Çin ile başta ekonomik olmak üzere yakın askeri ve siyasi ilişkiler zorlanmıştır. Bundandır ki iki ülke nükleer silahları birbirlerine kullanma kararı almıştır (National Security Strategy, 1999: 36). 2000 yılında duyurulan UGS'de ise Çin'in DTÖ'ye girmesine yönelik teşvikler artmıştır (National Security Strategy, 2000). Çin'e bu Stratejide daha fazla yer ayrılmıştır.

Clinton stratejilerine çok sert olmayan bir politikadan yana kullanmaktadır. Ancak halefi George Bush aynı politikayı yürütmeyecektir. 11 Eylül gibi büyük bir şokun yaşanması ve Amerikan tarihine damgasını vuran saldırı olması, Bush'un sert güçten yana olan aktif politikasının kaynağı olmuştur. Bu doğrultuda Clinton sonrası Bush döneminin Çin'e yaklaşımı başta güvenlik bağlamında uyarılar üzerine olmuştur. Hatta artık terörün yeni büyük bir tehdit olarak kendini göstermesiyle devlet bazında da olası tehdit edici aktörlerin raporlaması yoluna gidilmiştir.

2000-2010 Arası Dönem: G. W. Bush

Bush, yönetimi boyunca iki kez UGS raporu yayınlamıştır. Bunlar 11 Eylül sonrası 2002'de ve yeniden seçildikten iki yıl sonra 2006'dadır. Bunlardan 11 Eylül olayının ardından yayınlanan rapor elbette ki ABD'nin saldırı sonrası izleyeceği yol haritası bakımından önem taşımaktadır. Başkan Bush 11 Eylül saldırıları şoku sonrası ABD gücünün bu tür olaylarla yıkılamayacağını ve gücünün gösterilmesi

gerektiğini duyurmuştur. Uygulanması gereken stratejilerin ABD'nin gücünü sergiler tarzda olması gerektiğini savunmuştur. 11 Eylül ülke içi bir travmaya neden olmuştur. Çünkü ABD ilk kez kendi evinde bir terör saldırısına maruz kalmış ve yolcu uçaklarının bir füze gibi kullanılmasına şahit olmuştur. Bush Doktrini bu doğrultuda tek taraflı ABD çıkarlarını askeri güç ile müdafaa edilmesi gerektiğini, demokrasi yayılımının ABD'nin önderliğinde sağlanması gerektiğini savunmaktadır. Afganistan ve Irak müdahaleleri Bush doktrininin bu açıdan en büyük örnekleridir.

11 Eylül saldırıları ABD'nin küreselleşme ile gelen "büyük değişim" sürecini de kuvvetlendirmiştir. Ulus güvenliğinin yeniden şekillendiği ve askeri iletişimin kuvvetlendirilmesi gerektiği bir değişim sürecidir. Aslında bu değişim süreci 1980'lerde başlamış, 1990'larda uygulama alanı bulmuş, 2000'lerde 11 Eylül saldırılarının etkisiyle hızlanmıştır. Örneğin, Anavatan Güvenliği (Homeland security) Amerikan toplumsal hayatı için yapılan önemli değişim stratejilerdendir.

Bush dönemi bu sert stratejilerin kaynağı Neo-Con'ların yönetimde olmasına bağlanmıştır (Boot, 2004: 21). Bu Atmosferde ABD 2002 UGS'de Çin'in eski bir yol izleyerek halen daha demokratik değerlere geçiş yapmamasının ikili ilişkilerdeki tek engel olduğu aktarılmıştır. Çin'in büyüyen askeri kapasitesi konusunda bölgede tehdit olarak algılanmasından dolayı Çin'in kendi güç kapasitesine zarar verdiği düşünülmektedir. 2002 UGS'de üç önemli olası güç belirlenmiştir: Rusya, Hindistan ve Çin (National Security Strategy, 2002:26-27). Çin böylelikle ilk kez büyük güç kategorisinde ABD stratejilerine girmiştir. Diğer yandan 2002 stratejisinde Çin'in tekrardan açıklık ve demokrasi konusunda baskıya tutulması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Ayrıca Çin, ABD'nin 100 milyar dolar üzerindeki hacmi ile en büyük dördüncü ticaret ortağı haline gelmiştir (National Security Strategy, 2002: 28). Böylelikle Çin'in güç rekabetinde oldukları bir aktör olma süreci başlamıştır.

Dört yıl sonra 2006'da yayınlanan yeni UGS'de büyümeye başlayan ekonomisine paralel olarak Çin'in yükümlülüklerini yerine getirme isteğinde sorunlar yaşanmaya başlandığı vurgulanmıştır. Küresel kurumlara bir zamanlar karşı olan Çin'in artık bir DTÖ ve BMGK üyesi olması ABD başarısı olarak değerlendirilmiştir (National Security Strategy, 2006). Ancak uluslararası sistemi yürütmede sorunlar yaşanmaya başlanmıştır. ABD küresel bir oyuncu haline gelmeye başlayan Çin'i kendisinden bağımsız olmasının önüne geçmeye çalışmaktadır. Bu süreçte Çin'in hegemonik bir tehdit potansiyeli olup olmadığı netlik kazandırılmaya çalışılmaktadır denilebilir. Bu bakımdan Çin konusundaki Amerikan endişeleri şeffaf olmayan askeri genişleme ile başlamıştır. Ardından küresel örgütlere katılım fakat ABD işbirliğine sorunlu yaklaşım ve piyasalara açılmak yerine yönlendirmeye çalışmak gibi meseleler sıralanmaktadır (National Security Strategy, 2006: 41). Çin'in kötü addedilen diktatör rejimleri enerji zengini olmalarından dolayı desteklemeye başlaması da ABD'nin önemli tehditleri arasındadır. Bunlar da elbette ABD'ni hegemonik stratejilerine tehditler olarak sıralanabilir.

2010-2021 Arası Dönem: B. Obama ve D. Trump

Başkan Obama, Bush'un aksine stratejisini diplomasi ve ittifaklar üzerine kurmuştur. Askeri üstünlük vazgeçilmemekle beraber ılımlı politikalar için daha itinalı davranılmıştır. Obama iki dönem başkanlık yapmasına rağmen sadece iki kez UGS raporu yayınlamıştır. Stratejiler genel hatları ile ABD vatandaş güvenliğine, müttefiklerin güvenliğine, ekonomik canlanmaya, İslam ülkelerinin nefretini kazanmamak için ılımlı politikalara ve iç güvenliğe ağırlık vermiştir. Bu stratejilerde katılımcı politikalar benimsenmiştir.

Obama yönetimi döneminde karşılaşılan ekonomik kriz neticesinde iç politikaya daha çok önem vermek zorunda kalınmıştır (Babalı,2008). Dış politikada etkin olabilmek için iç dinamiklerin sağlamlığına önem veren Obama bunun için anavatan güvenliği ve ulusal güvenlik yapılarının istikrarına önem vermiştir. Bu bakımdan *Great Depression*'dan bu yana etkili olmayan ve şimdi ortaya çıkan bu kriz ortamında Amerikan liderliğinin yenilenmesi için yine ekonomik temelli önceliklerden başlanması gerektiği savunulmuştur.

2010 UGS raporunda beklenenin aksine Çin konusunda fazla stratejiye yer verilmemiştir. Küresel meselelerde Çin'in katılımcı olması ABD'nin liderlik rolüne uygun olarak görülmüş ancak askeri modernizasyon konusunda Çin'in takip edilmesi tedbiri ele alınmıştır. Bu yaklaşım 2015 strateji belgesine de yansımış, Çin'in askeri modernizasyonu artık bir tehdit olarak görülmeye başlanmıştır. Hatta strateji olarak Hindistan ekonomik bir potansiyel olarak, Çin yükselişe geçmiş bir tehdit olarak, Rusya ise saldırgan olarak nitelendirilmiştir (National Security Strategy, 2015: 4). Yeni bir Çin tehdidi olarak ise Çin'in üretim sistemi için Amerikan ticari sırlarının siber saldırı sonucunda ele geçirilmesinin önlenmesi için özel bir siber güvenlik stratejisi hedeflenmiştir (National Security Strategy, 2015: 24). Bu da artık Çin'e karşı ticari bir savaşın başladığının göstergesidir.

Ocak 2017'de yönetimi devralan Donald Trump ilk görev yılında UGS yayını yapmıştır. 2018'de ise genel stratejiler yerine Ulusal Savunma Stratejisi başlıklı rapor yayınlamıştır. 2017 UGS raporu Çin'in artık sert bir dille ele alındığı ve hegemonik rekabette bir rakip olarak net bir şekilde tehdit olarak dillendirildiği en açık ilk rapordur. Rusya ve Çin'in Amerikan gücünü aşındırmaya çalıştığı raporda vurgulanmıştır (National Security Strategy, 2017:25,27). Neredeyse 2017 UGS Çin üzerine bir belge haline gelmiştir.

2017 UGS raporu Obama dönemi sürdürülmeye çalışılan yumuşak güç ile Amerikan gücünü sürdürme çabalarının işe yaramadığını gösteren bir belgedir. Trump yönetimi sert yanlı bir güvenlik stratejisi ile öncülüğünü sürdürmeye çalışacağını göstermiştir. ABD'nin hegemonik gücünü kaybettiğini farkına varması anlamına gelen bu strateji ile, süper güç konumu ile uluslararası düzeni şekillendirmeye devam etmek istemektedir. Bu da güçler mücadelesine odaklanan bir strateji dizisi olduğu anlamına gelmektedir.

Asya Pasifik dışında Afrika'da da bir rakip olarak görülen Çin'e, sert güç üzerinden düşman devlet kategorisinden meydan okunmuştur (National Security Strategy, 2017:52). ABD hegemonyasının gerileyişinden ziyade hızlandığını gösteren bu belgenin, devletleri ya dost ya da düşman olarak ikiye ayırması kesin hatların ve realist yaklaşımın işareti olmaktadır.

2017 stratejisi Amerikan güvenliğini tehdit eden meseleler arasında ABD fikri mülkiyetlerinin çalındığı ve ABD'nin liderliğindeki pazar piyasasından faydalanarak yine ABD'ye medyan okunduğu gösterilmektedir (National Security Strategy, 2017:7). Amerikan hegemonyası artık yerini büyük güçler arası rekabete bırakmıştır. Bu belge de bu rekabetin açık rakibi olarak Çin'i göstermektedir. Dolayısıyla hegemonik bir rekabet olmamakla birlikte güçler arası meydan okuma olarak görülmelidir.

Amerikan hegemonyasının yumuşak güç anlayışı olan rızaya dayalı katılım anlayışı artık 2017 ile birlikte sert yanlı politikalar üzerinden güç mücadelesine dönmektedir. Bu stratejiler çerçevesinde güvenlik ilk sıraya yerleşen öncelik olmuş, hatta Trump'ın görevdeyken yayınladığı 2018 yılındaki ikinci strateji belgesi sadece "Ulusal Savunma Stratejisi" (National Defence Strategy) belgesi olarak savunmaya odaklanmıştır. 2018 Savunma Stratejisinde yine Çin'in bölgesel hegemonyasını Asya Pasifikten ABD'yi uzaklaştıracak şekilde sürdüreceği öne sürülmüştür.

Askeri modernizasyonu ciddi bir tehdit olarak görülen Çin, ABD'nin 2018 stratejisinde belirttiği gibi yağmacı bir ekonomik anlayış benimsemesiyle de Asya Pasifikte kendi çıkarlarına göre düzenlemeler yapmaya başlamıştır (National Defence Strategy, 2018: 2). Rusya ve Çin'in ABD'nin II. Dünya Savaşından beridir kurduğu ve öncülüğünü ettiği uluslararası düzenin faydalarından istifade ettikleri ancak kurallarına da uymayarak kendi çıkarlarına göre yönetmeye çalıştıkları vurgulanmaktadır. Buna BMGK üyeliklerinde veto haklarını ABD gücünü balalayacak şekilde kullanmaları örnek olarak gösterilmektedir (National Defence Strategy, 2018:2). 2018 stratejisinde ABD hegemonyasının zayıfladığı ancak ABD'nin kurmuş olduğu uluslararası düzenin sayesinde halen dayanıklı olduğu belirtilmiştir.

Trump dönemi Çin ticareti tam bir savaşa dönmüştür. Çin'den belirli ithal ürünlerinde aksine vergi artışına gidilerek bir rekabet söz konusu olmuştur. Aynı şekilde misilleme yapan DTÖ üyesi Çin böylesine bir ambargonun uygunsuzluğunu dile getirerek 2018'de ABD'yi DTÖ'ye şikâyet etmiştir (WTO, 2018). Hatta ABD de fikri mülkiyet haklarının çalındığı için Çin'i DTÖ'ye şikâyet etmiştir (WTO, 2018). Trump dönemi iyice kızışan ABD-Çin ticaret savaşı 1990'larla birlikte öne çıkan Çin'e yönelik vergi indirimlerinin ve ayrıcalıkların yaklaşık 30 yıl sonrası tersine döndüğünü göstermektedir.

2021 J. Biden Stratejisi

Trump'ın tartışmalı bir seçim süreci ile görevi Joe Biden'a bırakmasının ardından Biden, Trump gibi göreve gelir gelmez 2021 Martunda ABD Geçici UGS'yi yayınlamıştır. Buna göre *Trump Doktrini* olarak açıklanan sert yanlı rekabetçi yaklaşım yerine diplomasi öncelikli müttefik ilişkilerine önem veren bir yaklaşımın geldiği aktarılmıştır. Genelde ABD başkanlığına gelindikten bir sonraki yıla hazırlanmış bir strateji yayınlanırken, Biden'ın göreve geldiği ikinci ayda böylesine bir belge yayını yapması, Trump yönetiminden ayrılan çizgisinin vakit geçmeden yansıtılması gerekliliğinden kaynaklı olduğu söylenebilir.

2021 UGS'de Çin "iddialı ülke" olarak ele alınmıştır (2021: 8). Çin, Rusya ve diğer otoriter devletlerle bir rekabet vurgusu yapılmıştır. Rakipler olarak çoklu devletler belirlenmiştir. Ancak Çin, açık ve istikrarlı olması gereken uluslararası sistemi sekteye uğratabilecek ekonomik, diplomatik, askeri ve teknolojik gücünü birleştirebilen potansiyeldeki tek rakip olarak ayrıştırılmaktadır (Interim National Security Strategy, 2021: 8). Covid-19'un yaratmış olduğu küresel sorunların da ele alındığı bu belgede artan bir milliyetçilikten bahsedilmiştir (Interim National Security Strategy, 2021: 6). Diğer yandan gerileyen demokrasi de bir tehdit olarak görülmektedir.

2021 UGS raporunda uluslararası sistemin istikrarı için Amerikan gücünün yükselişi gerekliliği vurgulanmaktadır. Bunun ise tek başına yapılamayacak olduğu, müttefiklerden ve ittifaklardan yararlanılması gerekliliği belirtilmiştir. Burada açık bir şekilde Çin gibi ülkelere hesap sormak için ABD ve müttefikleri bir arada olmalıdır çağrısı vardır. Bu yeni strateji ile NATO üyeleri ve Avustralya, Japonya ve Güney Kore gibi ABD'nin Çin'e karşı stratejik üstünlük sağlayacak aktörlere yatırımlar yapılacağı belirtilmektedir (Interim National Security Strategy, 2021: 10). Bu da Çin'i kuşatma politikası için işbirliğinin teşvik edildiği anlamına gelmektedir. Diğer yandan savunma bütçesinin güçlü kalması için zorlanacağı belirtilmektedir. Bu da askeri güçte dünya lideri konumunu sürdürme gayretinin devam edeceği anlamına gelmektedir.

ABD'nin Çin'i geride bırakması için ve küresel liderlikte yeniden uluslararası gündemi Çin'in değil ABD'nin belirlemesi gerektiği aktarılmaktadır. Bunun için de küresel ittifaklara ve anlaşmalara ağırlık verilecektir. Görüldüğü üzere 2021 stratejisinde Çin'in rekabetine büyük bir ağırlık verilmiş ve ABD gücünün gerilemiş olduğu gerçekliği kabul edilerek bu boşluğun Çin tarafından doldurulmasına izin verilmemesi için müttefiklere çağrı yapılmıştır. Buradaki öncelik Çin'in komşularını ABD yanına çekmektir.

ABD yeni yol haritasında Çin'e karşı zafer kazanabilmek için Trump'ın düşman ilan ettiği ve ticari savaş ile sert yanlı bir politika benimsediği yaklaşımı telafi edilmeye çalışılacaktır. Trump'ın NATO'ya sert söylemleri, AB'ye buyurucu ifadeleri, uluslararası iklim sözleşmesi gibi bazı anlaşmalardan çekilme ka-

rarı yerine Biden yönetimi ile birlikte artık bu kurumların modernizasyonu ile Çin'e karşı kullanma politikasına geçilmiştir. NATO ve AB'ye Çin'e karşı savaşta ABD'nin yanında olması için çağrı yapılmıştır. Tüm bunlar, ABD'nin uluslararası kamuoyunda yaşamış olduğu güven kaybını telefi edecek bir seçenek olarak görülmesi de Çin ile ortaya çıkan güç mücadelesinde şimdilik ABD'nin liderliği sürdürdüğü görülmektedir.

Sonuç

Hegemonik güç anlayışı yapısal olarak değişmektedir. Uluslararası ilişkileri etkileyen aktörler devletlerle sınırlı kalmamaya başlamaktadır. Küresel anlamda devletlerin birbirlerine bağımlılığı Amerikan hegemonyasının ortaya çıkışı ile birlikte yaratılmaya çalışılan dünya düzenin bir sonucudur. ABD kurulan bu düzenin liderliğini, kontrolünü, kural koyuncululuğunu ve yönetimini sağlayarak hegemon konuma erişmiş ancak bu rolünü gücün aşırı yayılması ve değişen uluslararası koşullar itibari ile kaybettiği tartışmaları öne çıkmaktadır. Küresel güç rolündeki ABD bu güce rakip çıkanlarla rekabete girişmiştir. Rusya ve Çin bu konuda tehdit olarak görülmekle birlikte askeri, siyasi, ekonomik ve teknolojik anlamda hepsini bir arada bulandıran potansiyel tek küresel rakibi Çin olarak görülmektedir.

ABD'nin Soğuk Savaş sonrasında hegemonyasını pekiştirecek unsurlar arasında ekonomik refahı olan devletlerin serbest piyasa ekonomisine açık katılımı gerekli olmuştur. Bunun için Çin ve sonrasında SSCB ardılı devletler reformlar ile teşvik edilmiştir. Çin ise siyasi yalnızlıktan korunmak için ABD ile ilişkilerine dikkat etmeyi seçmiştir. Böylelikle Çin'in yumuşama dönemine girmesi, Vietnam Savaşının ardından askerlerin bölgeden çekilmesi, Çin'e uygulanan ambargonun kaldırılması ve daha da sonrası Çin'in en çok tercih edilen ülke statüsü ile ekonomik olarak vergilerde pozitif ayrımcılığa erişmesi güç bakımından toparlanmasını sağlamıştır. ABD, Çin'in Komünist partili yönetim yapısını ekonomik katılımını teşvik etmek için göz ardı etmiştir. Tüm bu süreçler UGS raporlarına yansımıştır.

Amerikan 1987,1988, 1990 ve 1991 UGS raporlarında Çin bölgesel olarak yanına çekilmesi gereken bir devlet olarak görülmüş, izolasyondan ziyade açık bir dış ticaret benimsemesi için teşvik edilmiştir. Dolayısıyla bu raporlarda bölgesel politikalarda Asya Pasifik ile sınırlı değerlendirilen bir konumda kalmıştır. Asya Pasifikte bu yıllarda Japonya ve Güney Kore ile daha çok ilgilenilmiş, Çin önem sıralamasında gerilerde yer almıştır. Hatta Çin'e 1987 UGS'de sadece üç yerde o da bölgesel politikalar olmak kaydıyla değinilmiştir.

1993 UGS raporu ile birlikte Çin ilk kez bölgesel ilişkiler bakımından değerlendirilen ülke konumundan genel stratejiler alanına girmiştir. Bu da SSCB'nin dağılmasından dolayı piyasa ekonomisine geçişin teşvik edilmesi için ele alınmıştır. Ticari ilişkiler ile sınırlı bir ilişki stratejisi belirlenmiş, ancak 1994 UGS raporu ile Çin'in baskıcı yönetimi artık eleştirilmeye başlanmıştır. Zira izolasyonu

hala korumaya çalışan yapısı artık ABD ile ticari ilişkilerinde ABD'nin ticari açık vermesine sebep olmaya başlamıştır.

1995, 1996, 1997, 1998 1999 ve 2000 yılları stratejilerinde ticari ilişkiler yürütülmeye devam etmiş, Çin'in askeri kapasitesi bölgede risk oluşturabileceği için ilk kez uyarılmaya başlanmıştır. Diğer yandan artık Çin'in DTÖ'ye üyeliği için konuşmalar da başlamıştır. Çin'e sık sık ABD'nin ticari açık vermemesi için izolasyondan daha da açık ticarete yönelmesi konusundan baskı yapılmıştır. Komünist rejim ticari ilişkiler için göz ardı edilmiş, buna karşı Çin ise nükleer anlaşmalara olumlu karşılık vermiştir. İlerleyen yıllarda Çin artık UGS raporlarında çokça yer verilen ülke konumuna yükselmiştir. Bu durum 1990'ların ilk yarısı tek rakamlarla sınırlı iken bu on yıllık dönemin son yıllarındaki raporlarda artık 30 ile 50 arası sayıda Çin'den bahsedilmeye başlanmıştır.

2000 ile 2010 yılları raporlarda Çin'in giderek potansiyel rakip olma yolunda yükselişi görülmektedir. 2002 raporunda Çin ilk kez ABD'nin potansiyel üç güç olarak tanımladığı Rusya ve Hindistan ile aynı gruba girmiştir. Çin artık ABD ile ticaret hacmi en yüksek olan dördüncü ülke kategorisine girmiştir. 2006 yılı itibari ile Çin'in büyümesi kontrol altından tutulmaya çalışılmıştır. Hem ticaret ilişkileri teşvik edilmiş hem de kontrollü büyüme hedeflenmiştir. Bu büyüme ile paralel olarak yükümlülüklerin yerine getirilmesi konusunda Çin uyarılmaya başlanmıştır. 2006 ile birlikte Çin askeri ve ekonomik açıdan dengeli uyarılar almaya başlamıştır.

2010 yılı yayınlanan stratejide Çin konusunda bir bakıma sessizlik oluşmuştur. Çin'in askeri modernizasyonunun giderek yükselen ekonomisiyle birlikte ABD için risk oluşturmaya başlaması bu sessizliğin sebebi olduğu söylenebilir. Bir sonraki 2015'te yayınlanan UGS raporunda artık Çin yükselişe geçmiş bir tehdit olarak nitelendirilmiştir. Hatta Amerikan ticari sırlarını riske sokan siber saldırıların kaynağı olması ile ticaret savaşının başlaması gerekliliği ortaya çıkmıştır. 2017 ve 2018 UGS raporları Trump'ın etkisiyle de şimdiye kadar Çin konusunda belirlenmiş en sert rapor olmuştur. Çin'in Amerikan gücünü arındırmaya çalıştığı yağmacı bir ülke olarak nitelendirildiği bir dönem başlamıştır. Çin böylelikle düşman devlet kategorisine girmiştir. Bu savaşta DTÖ üyeliği üzerinden yürütülürken hegemonyasının kurulması aşamasında ABD'nin hegemonyası için oluşturduğu rejimlerin kendine bir silah olarak kullanıldığı görülmektedir.

Yayınlanan 2021 raporunda Çin yine rakip olarak görülmekle birlikte iddialı ülke olarak nitelendirilmiştir. Çin çoklu rakipler arasından ekonomik, askeri, siyasi ve teknolojik gücü bir arada kullanabilecek potansiyeli olan en etkili tek rakip konumuna yükselmiştir. ABD bu güç savaşında Çin'i komşuları üzerinden çevreleme politikası ile müttefik toplayarak egale etme stratejisi benimsemiştir. Çin, 1990'larda ABD hegemonyasının yeniden yükselişi için piyasaya katılıma zorlanan, hatta bunun için ABD tarafından vergilerde ayrıcalıklı davranılarak komünist rejimi ve insan hakları ihlalleri dahi göz ardı edilen bir süreçten, 30 yıl içerisinde, düşman addedilen, vergilerde iki kat artışa gidilen ve ambargo uygulanan potansiyel küresel güç için rakip konumuna geçmiştir.

Tüm strateji belgelerindeki süreç göz önünde bulundurulduğunda Serbest piyasaya katılıma teşvik için diğer aktörlere liderlik yapan hegemon güç bu katılım konusunda belirli bir sınırı da kontrol etmek durumundadır. Bu süreç Çin üzerinden görülmektedir. Hegemon aktör güç gerileyişi sürecinde öncülüğünü ettiği hegemonik düzene katılım için teşviki belirli bir sınırdan koruması gerekebilir. Yani hegemon aktör güç gerileyişinde bunu tersine çevirebilmek için öncülüğünü ettiği sisteme katılıma teşvik etmek istemektedir. Ancak bu durum nüfus bakımından büyük kapasiteli ülkelerin ekonomik katkısı ile olumlu bir sonuca sebep olabileceken potansiyel rakibin de oluşması bakımından ve de askeri kapasitesi bakımından da bir risk unsuru olabilmektedir. ABD ve Çin arasındaki ikilem bu konuda ortaya çıkmaktadır.

Uluslararası ticaretin eşitler arası bir ticaretten ziyade zayıf ülkelerin olanaklarının hegemonik işleyişte öne çıkan ülkelere yönlendirilmesine dayandırıldığı düşünüldüğünde, Çin'in ekonomik olarak zayıf ve hegemonik gücü ekonomik açıdan destekleyecek ülke konumundan yükselişe geçtiği görülmüştür. Bu da eşitler arası rekabete evrildiği, dolayısıyla hegemonik güç içerisinde eşitler arası ticaretin, hegemonya anlayışında, sınırlı olması gerektiği söylenebilir. Yani, hegemonik düzenin sürdürülmesi için ekonomik katılım konusunda teşvik eşit güçler arasında değil, ekonomik güç bakımından zayıf ve güçlü ülkeler arasında olabilmektedir. Buradan yapılacak çıkarımla hegemonik güçlerin el değiştirmesi sürecinde yeni liderin uzun vadeli rakip halinde bulunulan aktörün değil de mevcut hegemonik işleyişe teşvik için imtiyazlar tanıyan ve yükselişinin önü açılan aktörlerden çıkabileceği olasılığı görülebilir.

ABD hegemonyasının gerilemesiyle bu boşluğun Çin tarafından doldurulması için müttefiklere çağrıda bulunulmaktadır. ABD, hegemonik otoritesinin tartışmalı olduğu her süreçte hegemonyasının yeniden inşası için ittifak ve bölgesel müttefik ilişkilerine önem vermiştir. Yine 2021 ile yeniden müttefiklik ilişkileri üzerinden güç savaşı oluşacaktır. 2021 UGS belgesinde bölgesel müttefiklere ayrılan stratejiler genişlemiştir. Burada ise hegemonyanın yeniden inşası değil büyük güçler arasında liderlik savaşı söz konusu olmuştur. Yani, bu mücadele dünya sistemleri yaklaşımındaki hegemonik savaş sürecinden ziyade küresel güçler arası liderlik savaşıdır. Kaldı ki hegemonik değişim Çin'in ve uluslararası düzenin hâlihazırdaki yapısı ile henüz mümkün değildir. Çin henüz askeri ve teknolojik liderliği tek başına elinde barındıramamaktadır. Çin'in uluslararası düzen için bir rejim yapısının kural koyucusu olması henüz mümkün değildir. Çin'in fazla iç problemi vardır. ABD sık sık Çin'in iç sorunlarını son dönem UGS belgelerine yansıtarak bu durumu uluslararası kamuoyu gözünde meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Diğer yandan Çin'in uluslararası ilişkilerin istikrarı için önerebileceği bir siyasi modeli yoktur. Bu konuda istekli olduğu da tartışmalıdır.

Dünya sistemlerindeki hegemonya döngülerinde bahsi geçen bu şartlar gereklidir ve aşırı yayılma ile gücünü kaybeden hegemon aktör kendisinden daha güçlü çıkmış bir rakibine yerini devretmelidir. Yeni bir sistem öncüsü ve kural koyucu

askeri, siyasi, ekonomik ve artık teknolojik liderliği elinde barındırmalıdır. Çin dijital para piyasası ve teknoloji üzerinden böylesine bir öncü girişimi olmasına rağmen hegemon aktör koşullarının tümüne aynı anda henüz erişmemiştir.

Kaynakça

- Arrighi, G. (2000), *Uzun Yirminci Yüzyıl: Para Güç ve Çağımızın Kökenleri*, Çev., R. Boztemur, Ankara: İmge
- Babalı, T.(2008). ABD ekonomisi ve “Mortgage” krizi nereye gidiyor?, *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*(Dışişleri Bakanlığı Yayınları), sayı: XXVIII http://www.mfa.gov.tr/abd-ekonomisi-ve-_mortgage_-krizi-nereye-gidiyor_.tr.mfa. (E.T. 01.06.2021).
- Boot, M. (2004), Neocons, *Foreign Policy*, Slate Group, No. 140, (20-28).
- Chomsky, N. (2003). *Hegemony or Survival: America's Quest for Global Dominance*. London: Henry Holt and Company.
- Claus, I. ve Oxley, L. (Ed.). (2015). *China's economy: A collection of surveys*. Oxford: Wiley& sons.
- Cooley A and Nexon D (2020). *Exit from Hegemony: The Unraveling of the American Global Order*. Oxford: Oxford University Press.
- Cooley, A., & Nexon, D. H. (2020). (No) Exit from liberalism? *New Perspectives*, 28(3), 280–291. <https://doi.org/10.1177/2336825X20934974>
- Devroy, A. (May 27,1994). Clinton grants China MFN, reversing campaign pledge, *THE TECH Newspaper* Cambridge, p.2
- Goldwater-Nichols Department Of Defense Reorganization Act (1 Oct.1986). Public Law 99-433. 99th Congress, 100 STAT. 993
- Gönen, H. (2004). ABD-Japonya güvenlik antlaşmaları: Oluşumu, evrimi ve sonuçları. *Uluslararası İlişkiler*, 1(4), (115-139).
- Haass, R. (1999). What to do with American Primacy? *Foreign Affairs*. No. 78: 5 37-50.
- Harvey, D. (2007). Neoliberalism as Creative Destruction. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 610, 22-44. Retrieved July 29, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/25097888>
- Kennedy, Paul M. (2001). *Büyük güçlerin yükseliş ve çöküşleri: 16. yüzyıldan günümüze ekonomik değişim ve askeri çatışmalar*. (Çev. B. Karanakçı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Linklater, A. ve Suganami, H. (2006). *The English school of international relations: A contemporary, reassessment* (First Edition). Cambridge: Cambridge University Press.
- Modelski, G. (1987). *Long cycles in world politics* (First Edition). London: MacMillan Press.
- Modelski, G. (2005). Küresel politikanın uzun döngüsü ve ulus-devlet, *Uluslararası İlişkiler*, 2(7),(3-30).
- Office of the US Trade Representative. (2021). <https://ustr.gov/countries-regions/china-mongolia-taiwan/peoples-republic-china>, (E.T. 01.06.2021).
- R. Sullivan, L. (2016). *Historical dictionary of the People's Republic of China* (third edition). Boulder, NewYork, London: Rowman & Littlefield.
- The US Department of State (April 30, 1998). Speec of secretary of State Madeleine K. Albright in Beijing, China, <https://1997-2001.state.gov/statements/1998/980430b.html>. (E.T. 01.06.2021).

- The USA Department of State (2021). Missile Technology Control Regime (MTCR), <https://www.state.gov/remarks-and-releases-bureau-of-international-security-and-nonproliferation/missile-technology-control-regime-mtcr-frequently-asked-questions/>, (E.T. 01.06.2021)
- US the Department of Defense (2018). National Defence Strategy of the United States of America.
- US the Department of Defense N. (1996). National Security Strategy of the United States of America.
- US the Department of Defense. (1987). National Security Strategy of the United States of America.
- US the Department of Defense. (1988). National Security Strategy of the United States of America.
- US the Department of Defense. (1990). National Security Strategy of the United States of America.
- US the Department of Defense. (1991). National Security Strategy of the United States of America.
- US the Department of Defense. (1993). National Security Strategy of the United States of America.
- US the Department of Defense. (1994). National Security Strategy of the United States of America.
- US the Department of Defense. (1995). National Security Strategy of the United States of America.
- US the Department of Defense. (1998). National Security Strategy of the United States of America.
- US the Department of Defense. (1999). National Security Strategy of the United States of America.
- US the Department of Defense. (2000). National Security Strategy of the United States of America.
- US the Department of Defense. (2002). National Security Strategy of the United States of America.
- US the Department of Defense. (2006). National Security Strategy of the United States of America.
- US the Department of Defense. (2010). National Security Strategy of the United States of America.
- US the Department of Defense. (2015). National Security Strategy of the United States of America.
- US the Department of Defense. (2017). National Security Strategy of the United States of America.
- US the Department of Defense. (2021). Interim National Security Strategy of the United States of America.
- US the Department of Defense 1997 National Security Strategy of the United States of America.
- Wallerstein, I. (1997). *The capitalist world-economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wallerstein, I. (2012). *Liberalizmden sonra* (dördüncü baskı). Çev. Erol Öz. İstanbul: Metis Yayınları.

WTO (2021). China initiates WTO dispute complaint against additional US tariffs on Chinese imports, https://www.wto.org/english/news_e/news18_e/ds565rfc_27aug18_e.htm, (E.T. 01.06.2021).

WTO (2021). United States files WTO complaint on China's protection of intellectual property rights https://www.wto.org/english/news_e/news18_e/ds542rfc_26mar18_e.htm, (E.T. 01.06.2021)

Uyuşmazlıkların Çözümünde Üçüncü Taraf Rolü Olarak Arabuluculuk*

Yakup Şahin**

Öz: Çatışmaların çözümü zor ve meşakkatli süreçlerdir. Çatışan tarafların sorunlarını çözemediği durumlarda çatışmanın dışında olan üçüncü bir taraf müdahalesine ihtiyaç duyulur. Üçüncü taraf rolleri arasında en yaygın ve başarılı olanı arabuluculuktur. Bu çalışmada uluslararası ilişkilerde üçüncü taraf rollerinin ne olduğu ele alınacak ardından da bir üçüncü taraf rolü ve yöntemi olarak arabuluculuğa odaklanılacaktır. Arabuluculuğun uluslararası hukuktaki ve teorilerdeki yeri, tanımı, arabuluculuk süreçleri, türleri, yöntemleri ve tarihi incelenecektir. Arabuluculuğa dönük tartışmalar ve yaklaşımlar farklı pencerelerden değerlendirilecektir. Çalışmada ideal arabulucunun arabuluculukta tarafsız olması gerektiği iddiasının de facto olarak her zaman doğru olmadığı savunulacaktır. Arabuluculukta taraf ya da tarafsızlık ikileminin arabulucunun süreci yönetişi, çatışan aktörlere yaklaşımı ve özellikle gücü çerçevesinde ele alınması gerektiği iddia edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Arabuluculuk, Üçüncü Taraf Rolü, Çatışma Çözümü, Barış Çalışmaları, Tarafsızlık, Yansızlık

* Bu makale 2019 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanan "Kimlik Ve Dış Politika: Türkiye'nin Arap-İsrail Ve Balkan Uyuşmazlıklarına Dönük Arabuluculuk Girişimleri (2002-2016)" başlıklı doktora tezinin bir bölümünün gözden geçirilmiş halidir.

** Dr. Öğretim Üyesi, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, e-mail: sahinjakup33@gmail.com, ORCID:0000-0002-4548-0277

Mediation as a Third Party Role in Conflict Resolution

Yakup Şahin

Abstract: Conflict resolution is a difficult and arduous process. When the conflicting parties are unable to resolve their problems there is a need to a third-party interventionist outside the conflict. Among the third-party roles, the most common and successful is mediation. In this study, the role of third parties in international relations will be discussed and then mediation will be focused on as a third party role and method. The place, definition, mediation processes, types, methods and history of mediation in international law and theories will be examined. Discussions and approaches about mediation will be evaluated from different perspectives. In the study, it will be defended that the claim that the ideal mediator should be impartial in mediation is not always true de facto. It will be argued that the dichotomy of party or impartiality in mediation should be addressed within the framework of the mediator's management of the process, its approach to the conflicting actors and especially its power and capacity.

Key Words: Mediation, Third Party Roler, Conflict Resolution, Peace Studies, Impartiality, Neutrality

Giriş

Bir uyuşmazlık durumunda tarafların konuyu ele alıp çözüme kavuşturması beklenir. Ancak çatışan taraflar sorunlarını her zaman kendi aralarında çözemezler. Tarafların iletişim sağlayamadıkları ya da iletişim sağlanmışsa da görüşmelerin istenilen yörengede olmadığı (Yılmaz, 2005, s. 125-126), çatışmanın uzadığı, çatışan tarafların yorulduğu, çatışma maliyetinin giderek artmasından dolayı tarafların çatışmadan kaçmak istedikleri buna rağmen kendi aralarındaki çatışmanın çözümüne dönük girişimlerinin başarısız olduğu durumlarda üçüncü bir tarafa ihtiyaç duyulur (Bercovitch, Anagnoson ve Wille, 1991, s. 8). Bir uyuşmazlığı araçlar yardımıyla çözmek tüm kültürlerde yeri olan bir yöntemdir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde gösterileceği üzere bahsedilen üçüncü taraf rolleri içinde en yaygın ve başarılı olanı arabuluculuktur. Yapılan bir araştırmaya göre çatışmaların yüzde 70’inde arabuluculuk yöntem olarak kullanılmıştır (Bercovitch ve Jackson, 2020, s. 65-66). Ayrıca 2000’li yıllarla birlikte “uyuşmazlık çözümü ve arabuluculuk” (Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/uyusmazliklarin-cozumu-ve-arabuluculuk.tr.mfa>) Türkiye’nin temel dış politika konularından ve dış politika araçlarından birisi haline gelmiş; buna binaen Türkiye farklı coğrafyalarda ve ülkelerde farklı seviyelerde arabuluculuk girişimlerinde bulunmuştur. Bu politikaya istinaden girişimlerin yanında arabuluculuğa odaklanan araştırma merkezleri kurulmuş, uluslararası kongreler düzenleniş, Dışişleri Bakanlığında Genel Müdürlük kurulmuş, İstanbul’un bir uluslararası arabuluculuk merkezi olması hedeflenmiştir (Bkz: Şahin, 2020, s. 259-303). Arabuluculuk çatışmaların çözümündeki en çok başvurulan ve en başarılı yöntemlerin başında gelmesi, Türk dış politikasındaki yeri arabuluculuğun önemini göstermektedir. Arabuluculuğun iyi anlaşılması için bu çalışmada arabuluculuğun tanımı, tarihi, rolleri, arabuluculukla ilgili tartışmalar ele alınacaktır. Bu çalışmanın, arabuluculuğun taraflı mı yoksa tarafsız mı olması gerektiği yönündeki tartışmaları ülkelerin kimlikleri, kapasiteleri ve uyuşmazlık yaşayan aktörlerle kurduğu ilişki çerçevesinde incelesi daha onu önceki çalışmalardan ayırmaktadır.

Arabuluculuk bir çatışan taraflar dışında olan üçüncü bir tarafın müdahalesidir. Arabuluculuk gibi bir üçüncü tarafa neden ihtiyaç duyulduğu, arabuluculuğun ne gibi önemi olduğu sorusuna birkaç yanıt verilebilir. Üçüncü taraf; uyuşmazlığa dönük çözümü kolaylaştırması, uyuşmazlık yaşayan aktörler (taraflar) arasında iletişim kanalları açması bakımından önemlidir (Zartman, 2001, s. 452-453). Ayrıca, uyuşmazlıkları barışçı yollar ile çözmek, silahlı yol ile müdahaleye göre daha kolay ve düşük maliyetlidir. Bu müzakere süreci her zaman sonuç getirmese de tarafların birbirini anlaması, taraflar arası iletişimi sağlaması, çatışmanın şiddetini düşürmesi gibi noktalarda katkı sağlayabilmektedir. Üçüncü taraf yapacağı müdahaleler ile sorunun çözülmesinde etkili olabilmektedir. Üçüncü tarafların müdahaleleri de her zaman uyuşmazlığı çözemeyebilir, ancak her uyuşmazlık

çözülme de müzakere edilebilir (Zartman ve Touval, 1996, s. 438). Böylelikle yıkıcı çatışmadan kurtulunmuş ve olası barışın önü açılmış olabilir.

Üçüncü Tarafın Tarihi

Bir üçüncü taraf girişimi olan arabuluculuğa geçmeden önce üçüncü tarafın tarihini bilmek öğretici olacaktır. Uyuşmazlıkların çözümünde üçüncü bir tarafın girişimi insanlık tarihi kadar eskidir. Ancak diplomatik anlamda M.Ö. 3000-4000 yıllarında başvurulacak hakemlik günümüzdeki arabuluculuğun temeli sayılabilir (Pazarcı, 2004, s. 446). Arabuluculuğun Homeros'un İlyada Destanında (M.Ö. 750) ve Sophocles'in Ajax'ında (M.Ö.500) da vurgulandığı görülmektedir (Yıldırım, 2015, s. 28). Üçüncü tarafların diplomasi tarihinde ise 1648'de kurulan devletler sistemi ile birlikte daha etkili olarak süreçlerin içinde yer aldıkları değerlendirilmektedir (Zartman ve Touval, 2007, s. 340). Arabuluculuk gibi üçüncü taraf rollerinin genel çerçevesi 1899 ve 1907 La Haye Uyuşmazlıkların Barışçı Çözümü Sözleşmeleri ve 1948 Bogota Barışçı Çözüm konusunda Amerikan Anlaşması ile uluslararası hukuk tarafından çizilmiştir (Pazarcı, 2004, s. 443-491). Ancak bu çalışmadaki anlamında kullanılması II. Dünya Savaşı sonrası kurulan düzen ile başlamaktadır. Özellikle de "Uyuşmazlık Analizi ve Çözümü, Barış Çalışmaları" Soğuk Savaş ile birlikte daha popüler hale gelmiş, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler disiplinin altında bir inceleme konusu olmuştur. Önceleri kişilerarası ilişkiler ya da iş yerlerinde yaşanan uyuşmazlıkların çözümü ve yönetimi için başvurulacak bir alan olmuşsa da II. Dünya Savaşının miras bıraktığı yıkım ve korku ile Soğuk Savaş gerginliği ve "dehşet dengesi", olası bir nükleer yıkım bu alanın giderek popüler ve önemli bir hale dönüşmesine sebep olmuştur. Literatürde ABD ve İskandinav ekolü olmak üzere iki büyük ekol bulunmaktadır.¹ Bu çalışmanın konusu olan arabuluculuk çatışma çözümü içinde giderek gelişen bir tema olmuştur. Zor kullanma yönetime başvurmadan tarafları bir araya getiren uluslararası arabuluculuğa dönük akademik anlamdaki metinler 1960'lı yıllarda başlamış, 1980'lerde olgunlaşmış nihayetinde 2000'li yıllarda daha derinlikli bir

¹ Uyuşmazlık çözümü ve barış çalışmalarının dönüşümü için bkz (Şahin,2012). Uyuşmazlık çözümü ve barış çalışmaları içinde uyuşmazlıkların çözümü daha çok uluslararası hukuk tarafından belirlenmiş, uluslararası toplum ve örgütlerin destek verdiği formal yöntemler ve süreçler olarak bilinmektedir. Çatışmaların doğasının değişmesi, çatışan aktörler ve tarafların genişlemesi devlet merkezli geleneksel yaklaşımların çatışmaları çözmekte yetersiz kalmasına neden olmuştur. Barış çalışmaları içinde dönüştürücü olarak ifade edilen çözüm yolları ise sivil toplum örgütlerinden uluslararası örgütlere, kamu diplomasisinden aktivist hareketlere devlet merkezli yaklaşımları da aşarak toplumun tüm kesimlerini içine alan yaklaşımlardır. Burada daha çok gönüllülük üzerine kurulmuş; içinde eğitimden sosyal etkinliklere kadar pek çok rehabite edici ve yeniden inşa edici yöntemi barındıran alternatif çabalar vardır denilebilir. Çatışmaların çözümü ve barışın inşasına dönük yöntemler ise çok geniştir, ekollere göre farklılık gösterebilmektedir. Ayrıca bkz.(Wallenstein 2007; Bercovitch, ve Jackson, 2020; Dizdaroğlu, 2019).

hal almıştır (Kiraz, 2020, s. 228). Arabuluculuk uzun yıllar kavramsal bir belirsizlik yaşamış; tartışmalar yalnızca betimsel ve kavramsal yaklaşımlarla sınırlı kalmıştır (Bercovitch ve Jackson, 2020 s. 66).

Uluslararası Hukuk ve Barış Çalışmaları Bakımından Arabuluculuk

Yaşanan bir uyuşmazlığın çözümünde üçüncü taraf rolü çok eski tarihlere kadar gitmektedir. Bu konu özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası Birleşmiş Milletler sistemi içinde düzenlenmeye çalışmış, ayrıca o dönemde yeni bir alan olarak yükselen Uyuşmazlık Analizi ve Barış Çalışmalarının² içinde önemli bir yere sahip olmuştur. BM sistemi ve uluslararası hukuk çerçevesinde aşağıda değinileceği üzere Westfalyan sisteme dayanan devlet merkezli formal yollar belirtilmiştir. Uyuşmazlık Analizi ve Barış Çalışmaları ise üçüncü taraf rollerini formal yolların eksikliği ve yetersizliğinden hareketler daha geniş, yapısal ve çok aktörlü ele almıştır. Aşağıda bu yaklaşımlar daha ayrıntılı gösterilmektedir.

Uluslararası hukuk açısından bakıldığında BM Antlaşmasının VI. Bölümünün başlığı “Uyuşmazlıkların Barışçıl Çözümüdür” (BM Antlaşması, VI. Bölüm, s.12-13). Bu bölümde üye devletlere uyuşmazlıkları görüşme, soruşturma, arabuluculuk, uzlaştırma, hakemlik, yargı, bölgesel örgütlere ve anlaşmalara başvurma ya da tarafların kendilerinin seçeceği başka barışçı yollarla çözmeleri gerektiği söylenmektedir. Ayrıca BM Antlaşması sayılan bu yollar dışında Güvenlik Konseyi’ni uyuşmazlıkların barışçı yollarla çözülmesi noktasında görevlendirmektedir. Pazarcı’ya göre devletlerarası uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi bizatihi bir zorunluktur (Pazarcı, 2004, s. 447). Uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözümü için üçüncü taraf rolleri geleneksel ve dönüştürücü, yani; pozitif ve normatif olmak üzere ikiye ayrılabilir. Geleneksel olarak nitelendirilen yollar daha çok BM Antlaşması ve uluslararası hukuk çerçevesinde tanımlanmıştır. Bunlar da kendi içinde yargı dışı (siyasi) ve yargısal yollar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kuvvet kullanmayı da içeren başka önlemler de bulunmaktadır. Ancak bu çalışma barışçıl yöntemleri incelediği için onlar çalışmanın dışındadır (Şahin, 2012, s. 39). Geleneksel çözüm yolları daha çok uluslararası hukuk kurallarınca belirlenmiş, uluslararası toplum ve örgütlerin desteklediği formal yöntemlerdir. Uyuşmazlık yaşayan aktörlerin yürütülmesinden sonlandırılmasına kadar sürecin işleyişine doğrudan karar verdikleri yargı dışı yollar görece siyasidir, bağlayıcılığı yoktur ve son kertede karar vericiler de uyuşmazlık içindeki aktörlerdir. Bu yollar, “dostça girişim, arabuluculuk, araştırma ve soruşturma, uzlaştırma” gibi üçüncü tarafların da müdahil olarak çözüm aradıkları süreçlerdir. Diğer yöntem ise üçüncü tarafların bağlayıcı karar verdikleri “uluslararası hakemlik” ile “uluslararası mahke-

² Makalede uyuşmazlık ve çatışma birbirlerini ikame edecek anlamda kullanılacaktır. Ayrıca, İngilizcede Conflict Analyses, Conflict Resolution ve Peace Studies çalışmalarının Türkçe karşılığı Uyuşmazlık ve ya Çatışma Analizi, Barış Çalışmaları olarak çevrilecektir.

meleri” kapsayan yargısal yollardır (Pazarcı, 2004, s. 447-453). Çatışmaların çok fazla şiddetlendiği, insani dramların yaşandığı, uluslararası barış ve güvenliğin tehlikeye girdiği, diplomatik girişimlerin ve diğer başka çözüm arayışlarının yetersiz kaldığı durumlarda uluslararası toplum çatışmalara müdahil olabilmektedir. Bu yollar “çatışmayı önleme, barışı koruma, barışı yapma, barışı inşa etme, insani müdahale, koruma yükümlülüğü” gibi kendi içinde şartları olan doğrudan müdahale yöntemleridir (Wallensteen, 2002; Şahin, 2012, s. 39-40). Ancak, “insani müdahale, koruma yükümlülüğü” gibi konulardaki tartışmaların devam ettiği unutulmamalıdır (Keskin, 2009, s. 87-88; Sak, 2015, s.121-153). Dolayısıyla üçüncü taraf rolü arabuluculuk, kolaylaştırıcılık, uzlaştırıcılık, danışmanlık, barışı koruma ya da tahkim olabilir (Kiraz, 2020, s.228). Bu makalede ise sadece bir üçünde taraf rolü olan “arabuluculuk” üzerinde durulacaktır.

Yukarıda değinildiği üzere uyuşmazlıkların çözümünde doğrudan uluslararası hukukun konusu olmayan yeni yollar daha çok uyuşmazlık/çatışma analizi ve barış çalışmalarının konusudur.³ Geleneksel çatışma çözümü yaklaşımlarında daha çok arabuluculuk bu çerçevede değerlendirilmiş olsa da Soğuk Savaş sonrası dönemde yeni bir dönüşüm yaşanmaktadır. Bu dönüşüm ileride daha ayrıntılı anlatılacağı için tekrara düşmemek adına burada değinilmeyecektir.

Uyuşmazlık analizi ve barış çalışmaları içindeki dönüştürücü olarak da tanımlanan çözüm yolları ise toplumun tüm kesimlerini, sivil toplum örgütlerini, uluslararası örgütleri, kamu diplomasisini, aktivist hareketleri kapsayan, eğitimden sosyal etkinliklere kadar pek çok rehabilite ve yeniden inşa edici yöntemi içinde barındıran, uyuşmazlığın kökeninde bulunan sorunların ortadan kaldırılmasına dönük yapısal çözümleri içine alan gönüllülük üzerine kurulmuş alternatif girişimlerdir. İçerisinde yapısal unsurlarla birlikte üçüncü taraf rolleri de vardır (Şahin, 2012, s. 39-40).⁴ Uyuşmazlığa neden olan sorunların çözümünün daha kalıcı barış getireceğine inanılır. Bu noktada psikoloji, sosyoloji, ekonomi, siyaset ve hukuksal önlemler ve yollar birlikte değerlendirilir. Yani uluslararası hukuku kapsayan hatta onun tıkandığı yerlerin farkına varıp, ötesine geçen bir takım faaliyetlerdir.

Uyuşmazlık analizi ve çözümünü bağlamında üçüncü taraf rolleri ve arabuluculuk konusunda hala derin tartışmalar yaşanmaktadır.⁵ Yıldırım (2015) tarafından Bercovitch ve DeRouen’e atıfla çatışma analizi ve çözümünü açısından yaşanan bir uyuşmazlık “uzlaştırma, hakemlik ve yargı, danışma ve problem çözme, barış gücü kullanımı, arabuluculuk” yöntemi olarak sınıflandırılmıştır (s. 33-34). Beriker (2014) ise, üçüncü tarafların rollerini “kolaylaştırıcılık, güçlü arabulu-

³ Burada alt çizilmesi gereken nokta; yeni yolların uluslararası hukuk dışında ya da ona karşı bir arayış olmadığıdır. Çatışmaların çözümündeki yeni arayışlar ve girişimler uluslararası hukuk yollarını da kapsayan hatta onun ötesine geçen bazı arayış ve girişimlerdir.

⁴ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. (Wallensteen, 2007; Mial, Ramsbotham ve Woodhouse, 2007).

⁵ Bakınız: (Jeong, 2009; Moore, 2003 ; Beardsley, Quinn, Biswas ve Wilkenfeld, 2006, s. 58-86; Touval, 2003, s. 91-95; Zartman, 2013, ss. 13-25; Duursma, 2014, s. 81-98; Fisher, 2001, s. 1-27.

cu, barışı koruyucu, barışı zorlayıcı” (s. 202) olarak kategorize etmiştir. Aşağıda hem uluslararası hukuk hem de yeni tartışmalar bağlamında arabuluculuk ile ilgili genel konulara değinilecektir. Yeni çalışmalarla birlikte arabuluculuğun tanımı, yöntemi ve arabulucuya dönük beklentiler dönüşmüştür.

Arabulucunun Kimliği ve Arabulucuya İlişkin İstatistikler

Arabulucular kişiler, devletler, uluslararası örgütler ya da sivil toplum kuruluşları olabilir (Bercovitch ve Jackson, 2020, s.75-81). Üçüncü bir tarafın müdahalesi bazen davet bazen de ilgili üçüncü tarafın girişimi ile olabilmektedir (Jeong, 2009, s. 221-216).⁶ Daha önce değinildiği üzere Soğuk Savaş sonrası dönemde çok aktörlü arabuluculuk süreçleri daha yaygın hale gelmiştir (Kiraz, 2020, s. 228). Soğuk Savaş sonrası dönemde özellikle artan iç çatışmalar ve küreselleşme süreci arabulucuların devletler ya da uluslararası örgütlerin ötesinde yeni aktörler daha aktif oldukları görülmektedir.

1946-2000 yılları arası yaşanan uyuşmazlıkların çözümüne uluslararası örgütler 620 defa, devletler 433 defa, koalisyon halindeki devletler 99 defa, sivil toplum örgütleri ise 49 defa müdahil olmuştur. Kimi kaynaklara göre ise 1945-1995 yılları arasındaki 2194 arabuluculuktan 855’i devletler, 648’i uluslararası örgütler, 321’i bölgesel örgütler, 87’si sivil toplum örgütleri tarafından yapılmıştır (Bercovitch ve Fretter, 2007, s. 145-173). 1919 -1965 yılları arası 95 uluslararası uyuşmazlığın 45 tanesine üçüncü bir taraf arabulucu olmuş, bu müdahilliklerden 30 tanesi başarılı olmuştur. Yapılan bir araştırma sonucuna göre de 1950 ile 1990 yılları arası yapılan arabuluculukların yüzde 36’sının başarılı olduğu iddia edilmektedir. Bu arabuluculukların yüzde 49,10’u devlet, yüzde 37,62’i uluslararası örgüt, 4,01’i Hükümet Dışı Örgütler, yüzde 5,26’sı bireyler, geriye kalanlar ise karışık koalisyonlar tarafından yapılmıştır. Devletlerin ve uluslararası örgütlerin daha aktif ve etkili oldukları görülmektedir (Bercovitch ve Schneider, 2000, s. 145-165). Başka bir kaynakta ise 1945-2000 yılları arasında yaşanan uyuşmazlıkların yüzde 58’inde arabuluculuk, yüzde 33’ünde görüşmeler, yüzde 1’e yakınında hakemlik yoluna başvurulduğu belirtilmektedir (Yıldırım, 2015, s. 121).⁷

Arabuluculuğun Tanımı

Geleneksel uluslararası ilişkiler çalışmalarında arabuluculuk uluslararası uygulamalardan doğmuş, 1899 ve 1907 La Haye Uyuşmazlıkların Barışçı Çözümü Sözleşmeleri ve 1948 Bogota Barışçı Çözüm Konusunda Amerikan Anlaşması ile kısmen de olsa düzenlenmiştir (Pazarıcı, 2004, s. 447-453). BM Genel Kuru-

⁶ 1946-2000 yılları arası hükümetler arası örgütler 620 kez, devletler 433 kez, koalisyon halindeki devletler 99 kez, NGOlar 49 kez müdahil olmuştur (Frazier ve Dixon, 2007, s. 388-389).

⁷ Ayrıca benzer tartışmalar için bkz. (Aktaş, 2014; Alpay ve Tanmaz, 2015).

lu'nun 65/283 sayılı "Uyuşmazlıkların barışçıl çözümü, çatışmanın önlenmesi ve çözümünde arabuluculuğun rolünün güçlendirilmesi" başlıklı kararı arabuluculuğu "Üçüncü bir tarafın, iki ya da daha çok tarafa, kendi rızalarıyla, bir çatışmayı önlemek, yönetmek ya da çözmek için, karşılıklı kabul edilebilir mutabakatlar geliştirmelerine yardım ederek yardımcı olduğu bir süreç." (BM Genel Kurul, 2012) olarak tanımlanmaktadır. Uluslararası hukuktaki genel kabule göre arabuluculuk üçüncü bir devlet, örgüt ya da nadiren de olsa bireyin; uyuşmazlığın çözümüne katkı sağlamak adına uyuşmazlığın tarafları ile görüşmesi, görüşmelere katılması ya da onları sürece ikna etmesi olarak değerlendirilmektedir (Zartman ve Touval, 2007, s. 437-438). Arabuluculuk ile dostça girişim karşılaştırıldığında arabuluculuğun dostça girişime göre daha aktif bir süreç olduğu söylenebilir (Pazarıcı, 2004, s. 447-456; Gürkaynak, 2009, s. 129-132). Fakat son dönemlerde yeni yaklaşımlara göre arabulucu birey, devlet, uluslararası bir örgüt ya da NGO (devlet dışı örgüt) olabilir.

Her ne kadar yukarıda BM'nin arabuluculuk tanımı gösterilmiş olsa da akademik literatürde arabuluculuğun tanımı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Mevcut uluslararası düzende arabuluculuk, kökleşmiş, çözümsüz olarak kabul edilen sorunların çözümünde bölgesel ve uluslararası düzenin inşasında önemli bir araç olarak görülmektedir (Bercovitch, 2002, s. 4). Ancak üçüncü taraf rolleri ve arabuluculuğun şekli, türleri ve hatta tanımında farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin, kimi uzmanlar arabuluculuğu, müzakereye başlamanın bir adım öncesi olarak değerlendirirken kimi uzmanlar doğrudan sürecin içinde bulunup müdahil olma, ya da süreç sonrası iletişim olarak da görebilmektedirler.⁸ Arabulucu iletişim yollarını açıp, uyuşmazlık yaşayan iki tarafın birbirlerini hukuken olmasa da siyaseten fiili olarak tanıyıp iletişim kurmalarını hatta bazen meşru kabul etmelerini sağlayan, müzakere sürecinin ilerlemesini kolaylaştıran, taraflara seçenekler sunabilen, tarafları, gerek eksikleri konusunda gerekse gerçekçi ve ulaşılabilir hedefler konulması konusunda uyarıcı ve yeri geldiğinde de müdahale edip yönlendirebilen aktör olarak da nitelendirilmektedir. Bu yaklaşıma göre arabuluculuk taraflara dayatma ya da zorlama yapmadan kendi aralarında bulamadıkları çözüm için bir tür üçüncü taraf mücadelesini içeren politik bir süreç olarak da görülebilir (Moore, 2003, s. 19-20; Yıldırım, 2015, s. 28-32) Arabuluculuğa dönük bir başka tanımlama ise iki ya da daha çok taraf arasında yaşanan bir uyuşmazlığın çözülebilmesi için uyuşmazlığın doğrudan tarafı olmayan bir aktörün müdahil olarak, sorunun çözümüne dönük arayış süreci olduğudur.⁹

Literatürde arabuluculuğun da içinde olduğu yargı dışı uluslararası hukukun belirttiği üçüncü taraf rolleri konusunda çok açık ve net ifadeler olmadığı görülmektedir. Bu noktada kolaylaştırıcılık, dostça girişim ve arabuluculuk birlikte değerlendirilmekte olup aralarındaki temel farklılık yöntemleridir. Ayrıca dostça

⁸ Bkz. (Bercovitch, 2004, s. 24).

⁹ Ancak ileride gösterileceği üzere kimi uzmanlar uyuşmazlığın doğrudan ya da dolaylı taraflarının da zaman içerisinde arabulucu olabildiklerini iddia etmektedirler (Powell, 2014, s. 183).

girişim ile kolaylaştırıcılığı arabuluculuğun altında değerlendiren isimlerin olduğu da akılda kalmalıdır (Pazarıcı, 2004, s. 448-452). Jacob Bercovitch arabulucuyu uyuşmazlık yaşayan tarafların kendilerine psikolojik, fiziksel, hukuki zorlama ve baskı yapmadan aralarındaki sorunu çözme noktasında yardımcı olmak için davet ettikleri, bir nevi uyuşmazlık yönetimi süreci olarak değerlendirirken (Jönsson, 2000, s. 21), William Zartman arabuluculuğun hakemlik ve yargı yollarından ayrılan üçüncü taraf müdahalesi olduğunu belirtmektedir. Zartman'a göre arabuluculuk diğer üçüncü taraf girişimleri gibi görülse de son karar verici uyuşmazlık yaşayan taraflar olduğu için farklılık arz eder; çünkü son noktada kararlar uyuşmazlığın taraflarınca verilecektir (Fisher ve Keashly, 1991, s. 33). Arabulucu, tarafların üzerinde uzlaşmadığı konuları yeniden tanımlar, yeni alanlar ve temalar belirleyerek sürecin tıkandığı zamanlarda yeniden başlayarak devam etmesini sağlar. Tarafları beklentileri, sürecin olumlu ya da olumsuz sonuçları, hedeflere ulaşılabilirlik konusunda uyararak yönlendirir (Bercovitch, 1992, s. 17-18). Dolayısıyla kolaylaştırıcılık, paralel diplomasi, sorun çözme çalışmaları da arabuluculuğun türleri arasında sayılabilmektedir (Çuhadar, 2009, s. 131).

Ancak kimi uzmanlar arabuluculuk ile kolaylaştırıcılığın karıştırılmaması gerektiğini savunmaktadırlar. Çünkü üçüncü taraf olma, tavsiyelerde bulunmaktan baskı yaparak tarafları ikna etmeye kadar uzanan bir içeriğe sahiptir. Ancak bazı uzmanlar kolaylaştırıcılığı arabuluculuk çatısı altında değerlendirmektedir (Çelik, 2015, s. 17). Hatta ileride de gösterileceği üzere arabuluculuk kategorize edilirken “kolaylaştırıcı arabuluculuk” da eklenmiştir (Zartman ve Touval, 2007, s. 437-454; Touval ve Zartman, 2001, s. 427-443). Literatür ise kolaylaştırıcılığı uyuşmazlığın içeriğine doğrudan müdahale etmek yerine uyuşmazlık yaşayan tarafların iletişim kurmalarına ve müzakereleri kolaylaştırıcı adımlar atılmasına katkı sağlayan girişimler olarak tanımlamaktadır (Çuhadar, 2009, s.135; Snodderly, 2011, s. 23).

Yukarıda da gösterildiği üzere arabuluculuk bir uyuşmazlıkta taraflar üzerinde hukuki yetkisi olmadan, gönüllülük üzerine kurulmuş bir üçüncü taraf müdahalesidir (Yılmaz, 2005, s. 128; Bercovitch ve Derouen, 2004, s. 152-153). Ancak her ne kadar arabulucunun taraflar üzerinde hukuki otoritesi olmasa bile arabulucunun gücü, ilişkileri, taraflar üzerindeki etkisi sürecin yürütülmesinde belirleyici olabilmektedir. Arabuluculuğun diğer üçüncü taraf müdahalelerinden farkı, bir tarafın kazanması için güç kullanmamayı ya da başka araçlarla müdahale etmeyi gerektirmemektir. Bağlayıcılığı olmaması arabuluculuğu hakemlikten ayırmaktadır (Zartman ve Touval, 2007, s. 338-340).

Çatışmalar Soğuk Savaş sonrası dönemde daha çok devletlerarası savaşımlardan, etnik temelli çatışmalara, iç savaşımlara, terörizme, ayrılıkçı harekete dönüşmüştür. Bu arabuluculuğa da yansımıştır. Soğuk Savaş öncesi dönemde daha çok uluslararası çatışmaların görülmesinin bir yansıması olarak uluslararası arabuluculuk yaygınken, Soğuk Savaş sonrası dönemde ülke içinde yaşanan çatışmalara dönük arabuluculuk faaliyetleri daha fazladır (Kiraz, 2020, s. 236; Bercovitch

ve Jackson, 2020, s. 66-69). Ancak bu noktada devlet egemenliği, çatışan devlet dışı bir aktörün tanınma ve tanınmama, taraf kabul edilmesi, Westfalyan devlet egemenliğinin erozyona uğraması gibi tartışmalar gündeme gelmeye başlamıştır. Arabulucular ya da arabuluculuk süreçleri de dönüşmüştür.

Zor kullanma dışındaki gibi üçüncü taraf rollerinin, özellikle de arabuluculukta çatışan tarafların rıza göstermesi ve ilgili aktörü kabul etmesi hayati role sahiptir (Jeong, 2008, s. 211; Çelik, 2015, s. 215-216). Rıza ise birden çok etken üzerinden sağlanabilir. Arabulucu sorunu çözebilmek için uzmanlığa, statüye, siyasi ve ekonomik güce (Yılmaz, 2005, s. 128-129), ödül, sembol, baskı ve zor, meşruiyet, bilgi ve uzmanlık (Yıldırım, 2015, s. 79 ; Bercovitch, 1992, s. 19-21), saygınlık, tecrübe gibi öğelere sahip olmalıdır (Bercovitch ve Jackson, 2020, s.72). Ayrıca arabulucunun dürüst, güvenilir ve adil olarak algılanması ile bu yönde bir imaja sahip olması da çok önemlidir. Arabulucu tarafları gücü ile etkileyebilmektedir; bu güç bazen baskı yapma, cezalandırma olabilirken bazen de ödüldür. Ancak her ne kadar arabulucunun gücü genelde ödül ya da ceza üzerine kurgulanmış gibi görülse de arabulucunun çatışan tarafları ikna edebilmesi, çatışmanın neden olacağı yıkım yerine barışın getireceği düzen ve istikrar konusunda inandırıcı olabilmesi de bir güç unsuru olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmada üçüncü tarafların uyuşmazlık yaşayan tarafları “ödül-ceza” ya da tarafsız, adil olma dikotomisi ile ikna ettiği üzerinde durulacaktır.

Arabuluculuğun “Tarafları”

Uyuşmazlık çözümünde arabulucunun nasıl olması gerektiği, rolü ve sınırları konusunda üzerinde uzlaşılmış net bir anlayış bulunmamaktadır. Bu yüzden daha çok arabulucunun uyuşmazlık yaşayan taraflarla kurduğu ilişkilere, arabuluculuk sürecindeki rolüne, tavrına ve yönetimine odaklanılmaktadır (Stedman, 1999, s. 341). Geleneksel uluslararası ilişkiler çalışmalarına göre arabulucunun tarafsız olması beklenilmektedir. Ancak uygulamada arabulucuların her zaman tarafsız olmadıkları görülmektedir. Zaten literatür içindeki ana tartışmalardan bir tanesi arabulucunun taraflı mı yoksa tarafsız mı olması gerektiğidir. Bu konudaki tartışmalar hem akademisyenler hem de uygulayıcılar tarafından hararetli biçimde sürdürülmektedir. Bahsedilen yoğun tartışmalara karşı Bercovitch ve Schneider (2000) gibi isimler arabuluculuğun taraflı mı yoksa tarafsız mı yapılmasının daha verimli olduğu yönünde net bir çıkarım yapmanın zor olduğunu iddia etmektedirler (s. 146). Aşağıda taraflı ya da tarafsız arabuluculuğa dönük varsayımlar tartışılacaktır.

BM'nin yayınladığı Etkili Arabuluculuk Rehberinde arabulucunun tarafsızlığı ile ilgili olarak: “*Tarafsızlık arabuluculuğun temel taşıdır. Bir arabuluculuk süreci önyargılı olarak algılanır ise, bu durum uyuşmazlığı çözmeye yönelik anlamlı bir ilerlemeyi sarsabilir. Bir arabulucu bütün aktörlere adil bir şekilde davranan*

dengeli bir süreç yürütmeli ve arabulucunun sonuca ilişkin herhangi bir maddi çıkarı olmamalıdır. Bu aynı zamanda arabulucunun uyuşmazlığın çözümü ile ilgili olan bütün aktörlerle görüşebilmesini gerekli kılmaktadır. Tarafsızlık, yan tutmakla eşanlamlı değildir, bir arabulucu, özellikle bir Birleşmiş Milletler arabulucusu, genel anlamda belirli evrensel ilke ve değerleri uygulamakla görevlidir ve arabulucunun bu ilke ve değerleri taraflara açık bir şekilde bildirmesi gerekibilmektedir.”¹⁰ İfadeleri yer almaktadır. Burada vurgulanan nokta arabuluculuğun adil, çıkar gözetmeksizin yapılması gerektiğidir. Bahsedilen tanıma göre tarafsızlık, taraf tutmamakla aynı anlamda değildir; bununla birlikte süreç içerisinde adil olunması çok önemlidir. Ayrıca, BM Arabuluculuk Rehberinde arabulucunun “hazırlıklı olma, rıza, tarafsızlık, kapsamlılık, sürecin sahiplenilmesi, uluslararası hukuk ve normatif çerçeveye uygunluk, arabuluculuk çabaları arasında tutarlılık, koordinasyon ve tamamlayıcılık ve nitelikli barış anlaşmalarının oluşturulması” noktalarında hassas olması ve ilgili hassasiyetlere dikkat etmesi gerektiği de savunulmaktadır.

Çatışma Analizi ve Barış Çalışmaları literatürü incelendiğinde kolaylaştırıcılık ya da arabuluculuk konusunda tarafsızlık, nötr olma, tüm taraflara güven verme, yansız olma gibi kavramların çokça kullanıldığı görülmektedir. Çünkü genelde arabulucunun uyuşmazlık yaşayan taraflarca adil, tarafsız ve güvenilir olması beklenilmektedir. Tarafsız (impartiality) ile yansız/nötr (neutrality)¹¹ olma kavramları sıklıkla birbirini ikame edecek şekilde kullanılıyor olsa da tarafsızlık üçüncü tarafın uyuşmazlık yaşayan taraflardan birine dönük daha olumlu ve kayırcı eğilimleri olmaması için kullanılmaktadır. Nötr olmaktan kastedilen ise uyuşmazlık yaşayan taraflara karşı eşit ve önyargısızlıktır. Burada güvenilirlik, yansızlık gibi nitelermelere de sıkça atıf yapılmaktadır (Yıldırım, 2015, ss. 99-100).

Çatışma analizinde olduğu gibi çatışma çözümünde de “algılar” önemli bir yere sahiptir. Kimi kaynaklarda tarafsızlığın aslında bir nevi algı sorunu olduğu iddia ediliyorsa da (Yıldırım, 2015, s. 100-101) arabulucu-taraf ilişkisinin yansımaları süreç içerisinde ve sonrasında çok bariz biçimde görülebilmektedir.

Tarafsız Arabulucu: Geleneksel literatürde arabulucunun tarafsız, adil, uyuşmazlık yaşayan tüm aktörlere eşit mesafede duran ve sürece çok fazla müdahale etmeyen üçüncü taraf olarak gösterildiğine değinilmişti. Tarafsız arabulucuların her zaman özel bir yeri olduğunu iddia eden Svenson, özellikle de müdahalenin çok gerekmediği süreçlerde tarafsız arabulucunun daha da elzem olduğunu savunmaktadır (Svensson, 2006, s. 20). Young (1967) tarafsızlığın arabuluculuğun kalbi olduğunu iddia ederken (1967, s. 81) Jackson, Donelan, Duncan gibi isimler nötr olmayı ön plana çıkarmaktadırlar (Bercovitch ve Schneider, 2020, s.

¹⁰ “Birleşmiş Milletler Etkili Arabuluculuk Rehberi”, Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/site_media/html/uyusmazliklarin-cozumu-ve-arabuluculuk/Ek-1-BM_Etkin_Arabuluculuk_Rehberi_Turkce.pdf (erişim tarihi 11.03.2020)

¹¹ Tarafsızlık ve nötr kavramları Türkçe’de karıştırılabilmektedir. Kavramların daha iyi anlaşılması adına İngilizce literatürdeki karşılıkları da yazılmıştır.

148-150). Tarafsız bir arabulucu uyuşmazlık yaşayan tüm aktörlere güven vermek ve denge tutturmak zorundaymış gibi görünse de arabulucunun da kendine ait duruşu ve politikaları olabilmektedir. İlgili uyuşmazlıktan etkilenmeyen ya da doğrudan çıkarı olmayan, dış politikada büyük hırsları olmayan devletler ile küçük ölçekli devletler daha çok tarafsız arabulucu kategorisine girmektedirler.¹² Tarafsız bir üçüncü taraf uyuşmazlık içindeki aktörlerin beklentileri ya da müzakereden alınacak sonuçlarına pek fazla odaklanmaz. Arabulucunun daha çok tarafsız; partizan olmayan, uyuşmazlıktan doğrudan çıkarı ve etkisi olmayan bir üçüncü taraf olması gerektiği yönündeki yaklaşımlara değinilmişti (Svensson, 2006, s. 12). Ancak artık çatışma çözümlerinde, etkilenmiş ya da çıkarı olan arabulucuların daha aktif oldukları görülmektedir. Çatışmadan etkilenen ya da çıkarı olan arabulucular tarihsel ilişkileri ve çıkarlarından dolayı süreçlere ve taraflara önyargılı yaklaşabilmektedirler. Taraflı bir arabulucunun sürece ve uyuşmazlık yaşayan aktörlere güven veremeyeceği ve ona karşı ön yargılar olduğu için sürecin ilerleyemeyeceği savunulmaktadır. Fakat literatür artık giderek uyuşmazlıktan etkilenen ülkelerin daha etkili oldukları yönündedir. Aşağıda taraflı arabuluculara dönük tartışmalar ele alınacaktır.

Taraflı ve Etkili Arabulucu: Geleneksel yaklaşımlara göre arabulucular, tarafsız ve sürece çıkar odaklı bakmayan ülkeler olarak gösterilmektedir. Yukarıda değinildiği üzere arabulucunun mutlaka tarafsız olması gerektiğinin altını ısrarla çizmektedirler. Ancak fiili uygulamalara bakıldığında olması gerektiğini belirten normatif literatürün aksi durumların yaşandığı sıkça görülür. Zaten bu noktada arabulucunun taraflı olması gerektiğini savunan ve giderek daha çok kabul gören geniş bir kesim bulunmaktadır (Smith, 1985, s. 371). Hatta sadece arabuluculuk için değil dostça girişim, kolaylaştırıcılık gibi üçüncü taraf barış girişimlerinde de tarafsızlığın önemli olduğu söylenmesine rağmen uygulamada durumun farklı olduğu görülebilmektedir. Üçüncü taraflar uyuşmazlık yaşanan bir tarafa tarihsel bağlardan müttefiklik ilişkisine, iç politikadan ortak çıkar tanımlarına kadar farklı nedenlerden ötürü daha yakın olabilmektedir.¹³ Arabulucunun taraflı olması gerektiği yönündeki tezler çatışan tarafların biri ile iyi ilişkilerinin yaratacağı hareket alanı, ikna edebilme yeteneği, baskı uygulayabilmesi ve sürecin içine çekebilmesi gibi öğeler üzerine yoğunlaşmaktadır (Kydd, 2003, s. 579-611). Arabulucunun bir tarafa yakın olması beraberinde ondan taviz koparabilmeyi getirmektedir. Taraflı arabulucu yakın olduğu tarafa söz geçirerek etki altına alabilmekte ve baskı yapabilmektedir (Touval ve William Zartman, 1985, s. 15). Arap-İsrail görüşmelerinde

¹² Devletlerin arabuluculuk motivasyonları farklı nedenlere dayanmaktadır.

¹³ ABD'nin Dayton ve Camp David'de arabulucu olmasına rağmen tarafsız olmaması bu durumun en bilinen örnekleridir. ABD İsrail ile stratejik ilişkilere sahip olsa da Camp David sırasında tutum ve davranışı görece olarak birbirinden ayırmıştır. İki tarafında sürece eşit katılmalarına özen gösterilmiş, arabuluculuk ekibi oluştururken uzmanların içinde iki tarafa da yakın isimlerin aynı sayıda olmasına özen gösterilmiştir (Çuhadar, 2009, s. 129-132). Daha ayrıntılı bilgi için bkz. (Goetschel, 2011, s. 312-333; Mayer, 2004).

İsrail'i sadece ABD'nin ikna edebilecek olması ya da ABD'nin Dayton sürecinde Boşnaklarla yakın ilişki içinde olmasına rağmen Sırpı tehdit ederek "ikna" etmesi bu durumun örnekleri olarak gösterilebilir J. Powell (2014)¹⁴ arabulucunun asla tarafsız olamayacağını iddia etmektedir. Hatta Powell'e göre arabulucular tarafsız olduklarını iddiasıyla sadece dinleyici oldukları durumlardan çıkmalı, fikir üreterek süreçleri bir sonraki aşamaya taşınmalıdır. Bu bakışa göre arabulucu yeri geldiğinde masaya yumruğunu vurabilmelidir (2014, s. 175-207).

Orta Yolcu Bakış: Bir başka yaklaşım ise orta yolcu kabul edilebilir; taraf ya da tarafsızlıktan ziyade sürecin yürütülmesine odaklanmaktadır. Bu yaklaşıma göre arabulucunun tarafsızlığı her zaman önemli olmayabilir. Kritik olan şey arabuluculuğun tarafsızlığı yerine müzakerelere sunduğu katkı, taraflarla kurduğu ilişki ve sağladığı iletişim, sürecin yönetimi ve tavırlarıdır. Hatta arabulucunun geçmişte uyuşmazlık yaşayan taraflarla iyi ilişkilere sahip olup olmaması da etkili olabilmektedir. Ancak bu tarafsızlık da sınırsız değildir, arabuluculuk sürecince tarafsızlık tamamen uzak olma anlamına gelmeyebilir (Zartman ve Touval, 2007, s. 442-443). Arabulucu yeri geldiğinde sürece zarar veren aktörleri eleştirebilir, ancak burada tarafsızlığın dengesi iyi sağlanmadır (Çuhadar, 2009, s. 204-205). Ayrıca bir taraf ile kurulan yakın ilişki sonucu diğer taraf arabulucuya önyargılı yaklaşabilir ya da güven kaybı yaşayabilir (Savun, 2008, s. 28). Bu durumu arabulucunun sunacağı şeyler önyargıyı elimine edebilmektedir.

Sonuç olarak her ne kadar geleneksel literatürde ideal arabulucunun "tarafsız" olması gerektiği söylene de gerek uygulamada gerekse de yakın dönem çalışmalarda tarafsızlığın tek başına en belirleyici kriter olmadığı söylenebilir. Buradaki önemli nokta arabulucunun süreci yönetirken nötr olabilmesi, iki tarafa da eşit ve adil davranıp güven verebilmesidir. Hatta taraf olması iyi ilişki içinde olduğu tarafı ikna edebilmesi bakımından önemlidir. Ancak başka bir kritik noktayı da gözden kaçırmamak gerekmektedir: Arabuluculuk tartışması sadece taraf ya da tarafsız olmaktan ziyade arabuluculuk stratejisi ve arabuluculuk türü başka bir ifade ile arabulucunun imkanları, gücü, etkisi ile doğrudan bağlantılıdır. Arabulucu ödül ve ceza yöntemiyle tarafları bir anlaşmaya ikna edebilmektedir. İlerleyen bölümlerde bu konu daha ayrıntı işlenecektir.

Bu noktada belirtilmelidir ki, yeni yaklaşımlar zor(ceza) ve ödül çerçevesinde yapılmış bir anlaşmanın uzun soluklu olmayabileceği uyarısında bulunmaktadır (Kiraz, 2005, s. 231). Zor ve ödül çerçevesinde yapılan anlaşmalar çatışmaların kökeninde yatan temel nedenlere dönük çözüm önerileri getirmek yerine kısa vadeli ve devam eden çatışmaları bitirmeye dönüktür. Ancak günü kurtarmaya dönük kısa vadeli durdurulmuş ve dondurulmuş uyuşmazlıklar ilerleyen dönemde yeni çatışmalara dönüşebilmektedir (Kiraz, 2005, s. 230). Bu minvalde çatış-

¹⁴ Jonathan Powell İngiltere'nin IRA ile yaptığı barış sürecinde İngiltere'nin baş müzakerecisi ve Tony Blair'in başdanışmanı olarak göre almıştı. Powell, Inter Mediate isimli sivil toplum kuruluşunu kurmuş, bu düşünce kuruluşu aracılığı ile dünyanın farklı bölgelerinde yaşanan çatışmaların çözüme kavuşması için danışmanlık ve arabuluculuk yapmaktadır.

ma çözümünde İskandinav ekolü ve yeni yaklaşımlar çatışmaları doğuran temel nedenlerin ortadan kaldırılmasına odaklanır. Çünkü çatışmaya yol açan öğelerin varlığı barışın kalıcı olmasını engeller, çatışmaları yeniden hareketlendirebilir. Bu yüzden yeni yaklaşımlarda barışın sağlanmasında sadece devletin resmi karar vericileri ve diplomatlar değil, toplumun farklı kesimlerinin süreç içerisine dahil edilmesi beklenmektedir (Kiraz, 2005, s. 230).

Arabuluculuk Türü ve Yöntemi

Her uyuşmazlık nevi şahsına münhasırdır; dolayısı ile de arabuluculuğun türü, şekli ve stratejileri her örnek olaya göre değişebilmektedir. Her ne kadar her olayın kendine özgün şartlara göre değerlendirilmesi gerekse de uyuşmazlıkların çözümünde ortak noktalar da bulunmaktadır.

Literatür tarandığında üçüncü taraf rolü olarak arabulucunun daha çok, kolaylaştırıcı, plan yapıcı ve güçlü,¹⁵ güçlü sade (Jönsson, 2000, s. 21), iletişimci, formül-çözüm üretici ve manipülatör (Touval ve I Zartman, 1989, s. 117), defansif ve yayılmacı (Kleiboer, 1996, s. 360-390), partizan (Koopmans, 2018, s. 128-130), uzlaştırıcı, danışman, sade(pure) ve güçlü (muscle) (Greig ve Diehl, 2012, s. 7-9) gibi nitelermelerle sınıflandırıldığı görülmektedir. Ancak arabuluculuğun teknik ayrıntılarla çizilmesi, şablonlara ayrılması ya da sınırlandırılması politik bir mesele olduğu için bu tür sınıflandırmalar kimi uzmanlarca eleştirilmektedir.

Kriesberg (1996), Keashy ve Fisher (1996) gibi isimler arabulucuların oynayacağı rolün uyuşmazlığın türüne ve aşamasına göre değişebileceğini iddia etmektedirler. Yani arabuluculuğun tarzı, stratejileri örnek olaylara göre değişebilmektedir. Bu durumda süreç yönetimi, adil ve eşit olma, kaynak ve imkânlar, vaatler, tarafların tutumları gibi çok sayıda faktörün belirleyici olduğu söylenmez. Yaşanan bir çatışmada, tarafların tutumu, taraflar ile kurulan ilişkiler önemli değişkenlerdir (s. 235-261). Zartman ve Touval (2007), gibi isimler arabulucunun uyuşmazlık çözümünde önemli rolü olduğunu da hatırlatarak arabulucunun her zaman sabit bir rolde olmayacağını, uyuşmazlığın ya da müzakere sürecinin gidişatına göre farklı rollere bürünebileceğini, farklı tarzlarda arabuluculuk yapabileceğini iddia etmektedirler (ss. 437-445). Kimi isimler arabulucunun süreç içindeki girişimlerine göre kategorizasyon yapılmasına karşı çıkmaktadırlar. Bu bakış yapısal reformlar, iletişim yollarının açılması, güven artırıcı önlemlere ağır-

¹⁵ Kolaylaştırıcı arabulucu, sorunun içeriğine dönük müdahalelerden ziyade müzakere sürecini kolaylaştırmaya ve tarafların çözümlerini kendilerinin bulmalarına dönük arabulucudur. Kolaylaştırıcı arabuluculukta taraflara müzakere ortamı sunulur, kolaylaştırıcı kaynaklar ve güven artırıcı önlemlere ağırlık yapılır. Plan yapıcı arabulucu ise iletişim ve süreci kolaylaştırmaya dönük adımların ötesinde tarafların kabul edebileceği çözümler önerip müzakereleri planlar. Güçlü arabulucu süreçteki en aktif arabuluculuk türüdür. Diğer iki arabuluculuğun ötesinde kendi planının kabul edilmesi ve anlaşmaları için güç uygular. Bu baskı sahip olduğu kaynaklara göre ödül ya da ceza olabilmektedir (Çuhadar 2009, s. 135; Beriker, 2009, s. 10-11).

lık vermektedir (Keashly ve Fisher, 1996, s. 235-261). Yukarıda bahsedilen arabuluculuk sınıflandırılanlarının daha iyi anlaşılması adına kısa da olsa değinmekte fayda vardır.

Ronald J. Fisher ve Loreleigh Keashly arabuluculuğu “güçlü arabuluculuk ve “sade arabuluculuk” olmak üzere, ikiye ayırmaktadırlar. Sade arabuluculuk daha çok uyuşmazlık içindeki tarafların iletişimi, iknası ve çözüm için farklı alternatiflerin sunulmasını kapsarken güçlü arabuluculukta zorlama, baskı ve ödüllendirme gibi yöntemler bulunmaktadır (Jönsson, 2006, s. 21). Güçlü arabulucu ödül ve ceza (havuç-sopa) ile tarafları masaya oturtabilir, anlaşma sonrası anlaşmaya bağlılıkları konusunda belirleyici olabilir. Ceza ekonomik baskıdan askeri güç kullanımına kadar pek çok yaptırım, zorlama ve tehdit unsurunu içine almaktadır (Yıldırım, 2015, s. 128).

Zartman ve Touval, arabulucuyu “iletişim sağlayan kolaylaştırıcı, formüle edici ve manüplatör” olmak üzere üç türe ayırmaktadır. İletişim sağlayan kolaylaştırıcı daha çok sosyolojik yöntemlere başvurmaktadır. Formüle edici iki tarafın üzerinde anlaşabileceği formüller bularak öneriler getirmektedir. Manipülâtör ise sadece planlama yapmaz, anlaşmanın kabulü için taraflara baskı uygulayabilmektedir (Zartman ve Touval, 2007, s. 437-444). İletişim sağlayan ve kolaylaştırıcı arabuluculuk görece daha yumuşak bir üçüncü taraf rolü iken manüplatör arabuluculuk baskı, zorlama stratejileri kapsayan üçüncü taraf rolüdür (Gartner, 2014, s. 201-220).

Kressel sözleşmeli ve acil olmak üzere iki türlü bir arabuluculuk kategorizasyonu yapmıştır. Sözleşmeli arabuluculukta, arabulucu taraflara yardım etmek için dışarıdan gelen, taraf olmayan aktörken, acil arabulucu çıkarlarına istinaden sürece müdahil olup, çözüme katkı sağlamaya çalışır (Kressel, 2006, s. 734-735). James Wall ve Kenneth Kressel yapısal, ilişkisel ve baskı yapan olmak üzere üç ayrı arabuluculuk kategorisi yapmaktadır. Wendy Betts’e göre arabulucu özellikle bir devletse uyuşmazlığın durumuna göre daha agresif ya da savunmacı olabilecektir. Bu çıkarım üzerinden saldırgan ve savunmacı arabulucu ayırımına gitmiştir (Betts, 1999, s. 168). Defansif arabulucular bölgede ya da taraflar üzerinde güç, etki ve nüfuzlarını arttırmaya çalışılmakta, gerginliğin düşürülmesini amaçlamaktadırlar. Saldırgan arabulucular ise daha çok uyuşmazlığın kendilerine yansımından endişe etmektedirler. Bunlar da küçük ve orta ölçekteki devletlerdir (Betts, 1999, s. 168). Norveç gibi İskandinav ülkelerinin oynadıkları rol daha yumuşak ve tarafsız bir konumdadır. Bu yüzden kolaylaştırıcı arabulucu olarak değerlendirilebilirler (Çuhadar, 2007, s. 99). Bir ülkenin kendi çıkarı, güvenliği ve istikrarı tehlikeye girdiğinde arabuluculuğu daha aktif ve defansif olabilmektedir (Zartman ve Touval, 2007, s. 438; Altunışık ve Çuhadar, 2010, s. 388-389). Çatışma sonrası toplumlardaki uyuşmazlıklarda ilişkisel arabuluculuğun daha iyi sonuçlar aldığı iddia edilmektedir (Zenelaj, Beriker ve Hatipoglu, 2015, s. 5).

E.Çuhadar ve M. Altunışık Türkiye’nin Arap-İsrail uyuşmazlığındaki üçüncü taraf rolünü inceledikleri çalışmada T. Princen’e atıfla ilkel güçlü arabulucu ile

nötr kolaylaştırıcı arabulucu ayırımına gitmektedirler. İlkesel güçlü arabulucuların genelde uyuşmazlık konusunda doğrudan çıkarları ya da etkilendikleri bir alan olabilmektedir. Bu yüzden de masaya çözümlerle gelebilmektedirler. Nötr kolaylaştırıcı ise doğrudan çıkarı olmayan, çıkar gözetmeyen ya da ilgisi olmayan üçüncü taraf modelidir. İlkesel güçlü arabulucu, taraflardan birisi ile yakın ilişki içinde olabilir ve uyuşmazlığın diğer tarafları üzerinde baskı kurmak için farklı ödül ve ceza araçlarına başvurabilir. Nötr, yansız arabulucu ise uyuşmazlık konusunda kanal açıcı tarafların çözümlerini kendilerinin bulmalarını sağlamaya çalışmaktadır.¹⁶ İlkesel güçlü arabulucunun da içinde olduğu güçlü arabulucuların kaynakları ile birlikte itici gücünün (leverage) olması gerekir. Leverage (itici güç, kaldıraç) arabulucuya hareket alanı vermenin yanında uyuşmazlık yaşayan tarafları yönlendirmeyi, ikna etmeyi de sağlamaktadır (Touval ve Zartman, 2001, s. 439). İtici güç, tarafları istenilen yöne çekebilme olarak da tanımlanabilir (Touval ve Zartman, 2001, s. 436). Ancak özellikle çatışma yaşayan tarafların keskinleştiği, beklentilerin yükseldiği ya da müzakereler sırasında gerilimin arttığı süreçlerde itici rolünün çok az ya da fazla olmasının olumsuz sonuçları olabilmektedir (Rothchild, 1997, s. 14). Tarafsızlık ve itici güç arasında önemli bir ilişki vardır; tarafsız bir arabulucunun itici gücü çok olmayabilir ancak, taraflı olan bir arabulucunun itici güç için daha çok irade göstermesi beklenilmektedir (Kleiboer, 1996, s. 372).

Arabuluculukta Taraf – Güç İlişkisi

Taraflı arabulucunun kabul gördüğü hatta daha etkili olduğu durumlardan bahsedilmişti. Uyuşmazlık yaşayan taraflardan birisinin arabulucunun diğer taraf ile kurduğu ilişki ya da tarihsel bağlarından dolayı ona karşı önyargılı olsa bile arabulucuyu kabul edebildiğine değinilmişti. Arabulucuya karşı mesafeli ya da ön yargılı bir bakış olmasına rağmen kabul edilmesi arkasında arabulucunun uyuşmazlığın çözümüne dönük olası katkıları, sunduğu çözüm ve tarafların beklentilerini karşılayıp karşılamamaları vardır. Burada da arabulucunun çatışan tarafların çıkarlarını koruyabilecek olması, onlar üzerindeki etkisi, güç potansiyeli, onlara uygulayacağı baskı ya da sunacağı ödüller çok etkilidir (Touval ve Zartman, 2007, ss. 339-341) Bu duruma binaen güce ve imkanlara sahip bir arabulucunun taraf olmasının ya da arabulucuya dönük önyargıların olmasının, sürecin devamı açısından olumsuz yönde çok etkisi olmadığı yönünde geniş bir literatür bulunduğu hatırlatılmalıdır. Ancak belirtmek gerekir ki, uyuşmazlık yaşayan taraf ile aynı değerleri paylaşan; ideolojik, kültürel, siyasi yakınlık ve iş birliği olan üçüncü taraf daha etkili olmaktadır. Bu bakış açısını savunan J. Bercovitch ve G. Schneider ideolojik yakınlık, kültür ve coğrafyanın da arabuluculukta etkili olduğunu belirtmektedirler (Bercovitch ve Schneider, 2020, s.148-156).

¹⁶ Principle (ilkesel) arabulucu bazı kaynaklarda güçlü, neautral (yansızlık) arabulucu ise kolaylaştırıcı olarak yorumlanabilmektedir (Altunışık ve Çuhadar, 2010, s. 378).

Taraf güç ilişkisindeki bir başka nokta ise büyük güçlerin, orta büyüklükte güçlerin ya da küçük güçlerin yaklaşımlarıdır. Büyük güçlerin arabuluculuğu sıkça görünür bir durumdur. Örneğin ABD 1945'ten bu yana çok aktiftir (Touval, 1992, s. 232-248). Keza Soğuk Savaş döneminde SSCB'nin de sıklıkla arabuluculuk yaptığı görülmüştür. ABD arabuluculuğu bir taraftan küçük devletlerin kendi politikalarına angaje olmaları yönünde bir araç olarak da kullanmaktadır. Hatta küçük devletler, desteğini alabilmek için de ABD'yi arabulucu olarak davet edebilmektedir.

Orta büyüklükte güçler lider olmak, bölgelerinde düzen ve istikrarı sağlamak ya da bölgenin gücü, istikrar ve düzen unsuru olduklarını göstermek için hareket edebilirler. Orta büyüklükte güç veya bölgesel güçler etki alanları arayışı ya da olan etki alanını arttırma, prestiji, çatışmanın yayılma ihtimalinin bölgesel güçlerine tehlike oluşturabilmesi, iç etkenler, çıkar ilişkisi ile çerçevesinde uyuşmazlık çözümüne başvurulabilirler (Zartman ve Touval, 2007, s. 446-451). Arabuluculuk, orta büyüklükte güçlere hem bölgelerinde hem de uluslararası ilişkilerde normalde sahip olamayacakları bir alan açmaktadır. Açılan alan hem iç politikada hem de dış politikada ilgili ülkeye güç, imkân ve opsiyonlar vermektedir. Uyuşmazlıkları tam olarak çözemese bile bu durum, ilgili devlete ittifak ilişkilerinden iç politikasına, diğer devletlerle olan ilişkilerinden dış politika görünürlüğüne kadar pek çok konuda yeni olanaklar açmaktadır. Yani arabuluculuk ekstra bir güç ve hegemonya inşası sağlayabilmektedir (Beriker, 2007, s. 431).

Literatürde küçük devletler ise hegemon, büyük güç ya da süper güçlerin aksine zorlama araçları kullanmadan, sürecin içinde doğrudan çıkarı olmayan ve taraf olmayan, daha çok psikolojik ve fiziksel destek sağlayan, iletişim kanalları açan devletler olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu durumun aksine çıkarı olup da bunu perdeleyen örnekler de görülebilmektedir. Küçük devletlerin sınırlı imkânları arabuluculukta dezavantajlı görülseler bile kimi zaman büyük güçlere oranla daha avantajlı bile olabilirler (Williams, 1992, s. 52-64; Federal Foreign Office & Initiative Mediation, 2017, s. 1-4).

Arabuluculuk Konusunda Diğer Noktalar

Literatürün önce gelen isimlerinden olan Jacop Bercovitch ve Richard Jackson'a (2020) göre arabuluculuk girişimi "tarafklar, uyuşmazlığın nedenleri ve doğası, arabulucu ve bağlam" olmak üzere dört asli unsura dayanmaktadır: ideal bir arabulucunun bu dört asli unsuru çok iyi analiz etmesi gerekmektedir (Bercovitch ve Jackson, 2020, s.70).

Arabuluculuğun başarısı tartışmalı bir konudur. Kimi uzmanlar süreci başlatmayı bile başarı olarak nitelendirirken kimi uzmanlar arabuluculuğun başladığı nokta ile karşılaştırma yapmaktadır (Yıldırım, 2015, s. 146). Hangi tür arabuluculuğun daha başarılı olduğu meselesinin yanıtı hala net değildir (Sevensson, 2009,

s. 253). M. Kleiboer yapısal faktörlerin belirleyici olduğunu savunurken (Kleiboer, 1996, s. 360-389), Bercovitch ve Schneider entelektüel birikimi, enerjii, karşıyı anlamayı, sabrı ön plana çıkarmaktadır. Literatürde güven verme, kredi sahibi olma, kabul edilebilir olma, güç, kişisel ilişkiler taraf vs. tarafsızlık ilişkisi, süreci yönetebilme, ödül ve ceza gibi öğelerin başarısı üzerine analizler yapılmaktadır (Bercovitch ve Schneider, 2020, s.148-149). Ancak başarıdan kasıt sonuca ulaşmak ise arabuluculuğun başarısının belirlenmesinde uyumsuzluğun karakteri, tarafların çıkarları, tutumları ve taraflar arası ilişkiler, arabuluculuğun karakteri ve uluslararası konjonktür etkili olmaktadır (Kleiboer, 1996, s. 360-389). Arabuluculuğun başlatılması gereken dönem genelde çatışmaların çatışan tarafları için karşılıklı maliyet yüklediği, iki tarafın da kazanmadığı zamanların ideal dönem olduğu söylenebilir.

Devletlerin yaşanan bir uyumsuzluğun çözümüne dönük arabuluculuk girişimlerinin nedenleri arasında iç etkenlerden dış politika stratejilerine farklı saikler vardır (Touval, 2003, s. 91).¹⁷ Arabuluculuğun saiklerinin arkasında çok fazla değişken olabileceğinden, arabuluculuğu tek bir değişken üzerinden açıklanmasının eksik olacağı düşünülmektedir. Bu faktörlerden bir ya da birkaçı daha ön plana çıkabilir ya da ilgili faktörler birbirlerinin tamamlayıcısı olabilir.¹⁸

Arabulucular her ne kadar uyumsuzluğun olumsuz yansımalarından korunmak, etki ve nüfuzlarını attırmak ve güç olmayı amaçlasalar da kimi zamanlarda uyumsuzluğu uzatabilirler. Bu uzatma sürecin yanlış yönetimi ile ilgili olabileceği gibi arabulucunun süreç aracılığı ile tarafları kontrol edebilmesi, onları yönetebilmesi, ilgili yerde güç sahibi olabilmesi temelinde de yapılabilmektedir.

Sonuç

Uyuşmazlık yaşayan tarafların sorunlarının çözümsüz kaldığında üçüncü bir tarafın müdahil olması gerekebilir. Üçüncü tarafın rolü iletişim kanalları açmak, hukuksal mekanizmalara ve fiziksel müdahaleye kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Arabuluculuk da bu üçüncü taraf rollerinden birisidir.

17 Devletlerin arabuluculuk ya da kolaylaştırıcılık gibi üçüncü taraf rollerinin nedenlerine ve türlerine bakıldığında farklı yaklaşımlar olduğu görülmektedir. Yaşanan uyumsuzluğun kendisinin güvenliğini olumsuz etkileyebilecek olması ihtimalini önlemek ve uyumsuzluğun yaratacağı düzensiz göç ve istikrarsızlığın kendisine dönük muhtemel yansımalarından duyulan endişelerin önüne geçmek için arabuluculuk yapılabilir. Arabuluculuk; uyumsuzluk yaşayan aktörler üzerinde etki ve nüfuz sahibi olmayı, iyi ilişkilere sahip olmayı da sağlamaktadır. Dolayısı ile etki ve güce sahip olmak için de arabuluculuk yapılabilir. Ayrıca devletlerin barışın inşasına yapacakları katkılar, onların uluslararası alandaki imajlarını, kabul edilirliliklerini ve saygınlıklarını da etkileyebilmektedir. Arabuluculuk, iç politikayı dönüştürme ve konsolide etme yönünde etkilendiği gibi iç politikanın bir yansıması olarak da ortaya çıkabilmektedir.

18 Bu noktada da güvensizlik, göç, istikrarsızlık gibi çatışmanın olumsuzluklarının önüne geçmenin yanında nüfuz sağlama, taraflar üzerinde etkiye sahip olma, güç, prestij, iç etkenler, kabul edilme gibi temel nedenler arabuluculuğun motivasyonu olabilmektedir.

Literatürdeki tartışmalardan görüleceği üzere arabuluculuğun türü, yöntemi ve stratejileri ile ilgili geniş bir literatür bulunmaktadır. Bu çalışmada arabulucunun taraflı ve tarafsız olması ile gücü ve etkileri üzerine odaklanılmıştır. Geleneksel uluslararası ilişkiler ve hukuk yaklaşımlarında ideal arabulucunun tarafsız olması gerektiği iddia edilmiş olsa da Uyuşmazlık Analizi ve Barış Çalışmalarını da kapsayan yeni yaklaşımlarda taraf ve tarafsızlık ilişkisi yeni bir perspektifle ele alınmıştır. Bu çalışmada literatürdeki geniş ve derin tartışmalara da atıfla arabuluculuk güçlü taraflı ile tarafsız ve güçlü olmayan ikiliği üzerinden incelenmiştir.

Arabulucunun tarafsız olması gerektiğini savunan yaklaşımlar, tarafsızlığın uyuşmazlık yaşayan/çatışan tarafların güven duyması, kabul etmesi ve rıza göstermesi bakımından hayati öneme sahip olduğunu savunurlar. Aslında bu iddia ideal bir arabuluculuk önerisi yapması bakımından önemlidir. Tarafsız arabulucular daha çok küçük devletler, uluslararası örgütler, yaşanan uyuşmazlıktan doğrudan etkilenmeyen ya da bölgesel/küresel hegemonik iddiası olmayan devletlerdir.

Taraflı bir arabulucuyu savunanların argümanları ise tarihsel ve politik ilişkileriyle uyuşmazlığın taraflarını etkileyebilecek, çözüme ikna edecek olmasına odaklanmaktadır. Arabulucunun taraflı olmasından ziyade sürece sunduğu katkı ve taraflarla kurduğu ilişkiye odaklanılır. Burada da taraflı olmanın sınırları ve dengesi olmalıdır denilmektedir. Bir aktöre daha yakın taraflı olarak nitelenen bu arabulucular daha çok güçlü devletler, sorundan doğrudan etkilenen ülkeler, eski sömürgeler olabilmektedir.

Farklı çatışma bölgelerinde yapılan arabuluculuk girişimleri ve literatür tarandığında çalışmada bazı çıkarımlara ulaşılmıştır. Arabulucunun taraflı ya da tarafsız olmasından ziyade yaklaşımı önemlidir. Arabulucunun tarafsız olması en ideal durumdur, ancak bir tarafa görece daha yakın olan taraflı bir arabulucu, süreci yönetirken taraf/tarafsızlık dengesini iyi kurması, sahip olduğu olanaklar, ödül ve ceza yöntemi ile uyuşmazlığın tıkanan yerlerini açabilir, çatışan tarafları ikna edebilir. Yani burada bir aktöre yakın olsa bile diğer aktöre adil ve ölçülü yaklaşması, diğer aktörün güvenini kazanması bakımından önemlidir. Burada altı çizilmesi gereken nokta arabulucunun getirdiği öneriler, süreç yönetimi, aktörler arasında kurduğu dengeyle birlikte tarafları “ikna” edebilmek için sunacağı şeylerdir. Bu bazen ekonomik ve politik ödüller olacağı gibi bazen de kuvvet kullanma, ekonomik yaptırımlar, politik baskılar, karşı tarafı desteklemeye kadar uzanan zorlamamalar (ceza) olabilir. Dolayısıyla tam tarafsız olmasa bile arabulucunun hegemonik gücü, ekonomik ve politik imkanları sürecin yönetilmesi bakımından hayati öneme sahiptir. Bu ülkeler daha çok büyük güçlerdir.

Kaynakça

Altunışık, M. ve Çuhadar, E. (2010). Turkey's Search for a Third Party Role in Arab-Israeli Conflicts: A Neutral Facilitator or a Principal Power Mediator?. *Mediterranean Politics*, 15(3), 371-392.

- Beardsley, K.C., Quinn, D.M., Biswas, B. ve Wilkenfeld, J. (2006). Mediation Style and Crisis Outcomes. *Journal of Conflict Resolution*, 50(1), 58-86.
- Bercovitch, J. , Anagnoson, J.T. ve Wille, D.L. (1991). Some Conceptual Issues and Empirical Trends in the Study of Successful Mediation in International Relations. *Journal of Peace Research*, 28(1), 7-17.
- Bercovitch, J. ve Jackson, R. (2020). *Yirmi Birinci Yüzyılda Çatışma Çözümü, İlkeler, Yöntemler ve Yaklaşımlar*. (Çev. Hayrettin Özler). Ankara: Adres.
- Bercovitch, J. (2002). *Studies in International Mediation*. New York: Macmillian, 2002.
- Bercovitch, J. ve Derouen Jr. (2004). Mediation in Internationalized Ethnic Conflicts: Assessing the Determinants of a Successful Process. *Armed Forces & Society*, 30(2), 147-170.
- Bercovitch, J. ve Fretter, J. (2007). Studying International Mediation: Developing Data Sets on Mediation, Looking for Patterns, and Searching for Answers. *International Negotiation*, 12(2), 145-173.
- Bercovitch, J. ve Schneider, G. (2000). Who Mediates? The Political Economy of International Conflict Management. *Journal of Peace Research*, 37(2), 145-165.
- Bercovitch, J. (1992). The Structure and Diversity Of Mediation in International Relations, J. Bercovitch ve J. Rubin (Ed.), *Mediation in International Relations: Multiple Approaches To Conflict Management* (s. 10-21) içinde. Londra: MacMillan,
- Beriker, N. (2014). Introduction the FPC-TR Dataset: Dimensions of AK Party Foreign Policy. *Insight Turkey*, 16(3), 201-217.
- Beriker, N. (2017). Mediation as Politics: How Nations Leverage Peace Engagements?. *International Negotiation*, 22(3), 431-450.
- Betts, W. (1999). Third Party Mediation: An Obstacle to Peace in Nagorno Karabakh. *SAIS Review*, 19(2), s.161-183.
- Çelik, N. (2015). *The Intentions and Capabilities of Turkey as a Regional Power: Structural Analyses (2002-2014)*, Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Çuhadar, G. E. (2007). Turkey as a Third Party in Israeli-Palestinian Conflict: Assessment and Reflections. *Perceptions*, Bahar, 89-108.
- Çuhadar G. E. (2009). Çatışma Ortamında Üçüncü Tarafların Uzlaştırma Amaçlı Müdahaleleri: Paralel Diplomasiye Eleştirel Bir Bakış. N. Beriker (Ed.), *Çatışmadan Uzlaşmaya Kuramlar, Süreçler ve Uygulamalar* (s. 129-160) içinde. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Duursma, A. (2014). A Current Literature Review of International Mediation. *International Journal of Conflict Management*, 25(1), 81-98.
- Fisher, R. J. ve Keashly, L. (1991). The Potential Complementarity of Mediation and Consultation within a Contingency Model of Third Party Intervention. *Journal of Peace Research*, 28(1), 29-52.
- Fisher, R. J. (2001). Methods of Third-Party Intervention, N. Ropens, M. Fischer ve E. Manton (Ed.), *Bergh of Handbook for Conflict Transformation* (s.1-27) içinde. Berlin: Berg of Center for Conflict Management.
- Frazier, D. V. ve Dixon, W. J. (2007). Third Party Intermediaries and Negotiated Settlements, 1946-2000. *International Interactions*, 32(4), 385-408.
- Gartner, S.S. (2014). The Influence of Directive Strategies on Settlement Duration. *International Negotiation*, 19(2), 201-220.
- Goetschel, L.(2011). Neutrals as Brokers of Peacebuilding Ideas?. *Cooperation and*

- Conflict*, 46(3), 312-333.
- Greig, M. J. ve Diehl, P. F. (2012). *International Mediation*. Cambridge: Polity, 2012.
- Jeong, H. (2009). *Conflict Management And Resolution An Introduction*. New York: Routledge.
- Jönsson, C. (2000). Bargaining, Negotiation and Diplomacy: A Research Overview, W. Carlnaes, T. Risse ve B. Simmons (Ed.), *Handbook of International Relations* (s.379-400) içinde. Londra: SAGE.
- Keashly, L. ve Fisher, R. (1996). A Contingency Perspective on Conflict Interventions: Theoretical and Practical Considerations. J. Bercovitch (Ed.), *Resolving International Conflicts: The Theory and Practice of Mediation* (s. 235-261) içinde. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Keskin, F. (2009). Darfur: Koruma Yükümlülüğü ve İnsancıl Müdahale Kavramları Çerçevesinde Bir İnceleme. *Uluslararası İlişkiler*, 6(21), 67-88.
- Kiraz, S. (2020). Uluslararası Arabuluculuğa Dair Değişen Yaklaşımlar ve Türkiye'nin Arabuluculuğun Dönüşümündeki Rolünün İncelenmesi. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 227-238.
- Kleiboer, M. (1996). Understanding Success and Failure of International Mediation. *Journal of Conflict Resolution*, 40(2), 360-389.
- Kressel, K. (2006). Mediation Revisited. P. T. Coleman, M. Deutsch ve E. C. Marcus (Ed.), *The Handbook of Conflict Resolution Theory and Practice* (s. 726- 748) içinde. San Francisco: CA Jossey- Bass.
- Kriesberg, K. (1996). Varieties of Mediating Activities and Mediators in International Relations. J. Bercovitch (Ed.), *Resolving International Conflicts: The Theory and Practice of Mediation*, Londra: Lynne Rienner.
- Kydd, A. (2003). Which Side Are You On? Bias, Credibility and Mediation. *American Journal of Political Science*, 47(4), 579-611.
- Mayer, B. (2004). *Beyond Neutrality: Confronting the Crisis in Conflict Resolution*. San Francisco: Josey-Bass.
- Hugh, M., Ramsbotham, O. ve Woodhouse, T. (2007). *Contemporary Conflict Resolution: The Prevention, Management and Transformation of Deadly Conflicts*. Cambridge: Polity.
- Moore, C. W. (2003). *The Mediation Process: Practical Strategies for Resolving Conflict*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Pazarcı, H. (2004). *Uluslararası Hukuk*. Ankara: Turhan.
- Powell, J. (2014). *Teröristlerle Konuşmak, Silahlı Çatışmalar Nasıl Sona Erdirilir? (Çev. Nuray Önoğlu)*. İstanbul: Aykırı Yayınları.
- Rothchild, D. (1997). Ethnic Bargaining and the Management of Intense Conflict. *International Negotiation*, 2(1), 1-20.
- Sak, Y. (2015). Uluslararası Hukukta İnsancıl Müdahale ve Libya Örneği: Suriye'de Yaşanan ya da Yaşanacaklar için Dersler. *Uluslararası İlişkiler*, 11(44), 121-153.
- Savun, B. (2008). Information, Bias and Mediation Success. *International Studies Quarterly*, 52(1), 25-47.
- Sevensson, I. (2009). Who Brings Which Peace?: Neutral versus Biased Mediation and Institutional Peace Arrangements in Civil Wars. *The Journal of Conflict Resolution*, 53(3), 446-469.
- Smith, W. P. (1985). Effectiveness of the Biased Mediator. *Negotiation Journal*, 1, 363-372.
- Snodderly, D.(Ed.). (2011). *Peace Terms, Glossary of Terms for Conflict Management and*

- Peacebuilding*. Washington DC: United States Institute of Peace Washington.
- Stedman, S. J. (1999). Negotiation and Mediation in Internal Conflict. M. Brown (Ed.), *The International Dimensions of Internal Conflict* (s. 369-371) içinde. Cambridge: MIT Press.
- Svensson, I. (2006). *Elusive Peacemakers: A Bargaining Perspective on Mediation in Internal Armed Conflicts*, Uppsala: Uppsala University.
- Şahin, Y. (2012). *Kimlik Temelli Çatışmalar ve Barış Arayışları: Kıbrıs ve Lübnan'ın Analizi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Şahin, Y. (2020). Türkiye'nin Barış Politikası, F. Köksoy (Ed.), *Küresel Politikalar Ve Bölgesel Dönüşümler* (s. 259-303) içinde. Ankara: Nobel.
- Touval, S. ve Zartman, W. (1985). Introduction: Mediation in Theory, S. Touval ve W. Zartman (Ed.), *International Mediation in Theory and Practice* (s. 7-17) içinde. Boulder: CO Westview Press.
- Touval, S. (2003). Mediation and Foreign Policy. *International Studies Review*, 5(4) 91-95.
- Touval, S. (1992). The Superpowers as Mediators, J. Bercovitch ve J. Z. Rubin (Ed.), *Mediation in International Relations: Multiple Approaches to Conflict Management* (s. 232-248) içinde. New York: St. Martin's.
- Touval, S. ve Zartman, I. W. (1989). Mediation in International Conflicts. K. Kressel, D. G. Pruitt (Ed.), *Mediation Research* (s. 15-37) içinde. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Touval, S. (1992). The Superpowers as Mediators, J. Bercovitch ve J.Z. Rubin (Ed.), *Mediation in International Relations: Multiple Approaches to Conflict Management* (s.232-248) içinde. New York: Macmillian/St Martisn's Press.
- Touval, S. ve Zartman, W. (2001). International Mediation in Post-Cold War Era. C.A. Crocker, F.O. Hampson ve P.Aall (Ed.), *Turbulent Peace-The Challenges of Managing International Conflict* (s. 427-443) içinde, Washington DC: United States Institute of Peace.
- Wall, J. ve Kressel, K. (2012). Research on Mediator Style: A Summary and Some Research Suggestions. *Negotiation and Conflict Management Research* 5(4), 403-421.
- Wallensteen, P. (2007). *Understanding Conflict Resolution. War, Peace and the Global System*. Londra: SAGE.
- Williams, A. (1992). Mediation by Small States: Some Lessons from the CSCE, *Paradigms*, 6(1), 52-64.
- Yıldırım, F. (2015). *Bölgesel Arabuluculuk Faaliyetleri: Türkiye Örneği*, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Yılmaz, M. E. (2005). *Uyuşmazlık Analizi ve Çözümü, İnsan Uyuşmazlıklarının Kaynakları ve Çözüm Paradigmaları*. Ankara: Nobel.
- Young, O. R. (1967). *Intermediaries: Third Parties in International Crises*. Princeton: Princeton University Press.
- Zartman, I. W. (2001). Negotiating Internal Conflict: Incentives and Intractability. *International Negotiation*, 6(3), 297-302.
- Zartman, I.W. ve Touval, S. (2001) International Mediation in the Post Cold War Era, C.Crocker, F. Hampson ve P. Aall (Ed.), *Turbulent Peace* (s. 427-443) içinde. Washington DC: United States Institute of Peace.
- Zartman, W. I. (2013). Mediation Roles for Large Small Countries. *Canadian Foreign Policy Journal*, 19(1), 13-25.

- Zartman, W. ve Touval, S. (2007). International Mediation in the Post Cold War Era, C. A. Crocker (Ed.), *Leashing the Dogs of War: Conflict Management in a Divided World* (s. 437-444) içinde, Washington DC: United States Institute of Peace Press.
- Zartman, W. (2008). *Negotiation and Conflict Management: Essays on Theory and Practice*. Abingdon: Routledge.
- Zenelaj, R. Beriker N. ve Hatipoğlu, E. (2015). Determinants of Mediation Success in Post-Conflict Bosnia: a Focused Comparison. *Australian Journal of International*, 69(4), 414-437.

İnternet Kaynakları

- “Uyuşmazlıkların Çözümü ve Arabuluculuk”, *Dışişleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/uyusmazliklarin-cozumu-ve-arabuluculuk.tr.mfa>
- BM Kararı, Birleşmiş Milletler
https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/GARes_StrengtheningTheRoleOfMediation_ARES65283%28english%29_0.pdf (erişim tarih 17.03.2021)
- Birleşmiş Milletler Etkili Arabuluculuk Rehberi, *Dışişleri Bakanlığı*,
http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/BM_Etkin_Arabuluculuk_Rehberi_Turkce.pdf (erişim tarih 17.03.2021)
- Koopmans, S. M. (2018). *Negotiating Peace, A Guide to Practice, Politics, and Law of International Mediation*, Oxford: Oxford University Press .
<http://abfifer.com/blog/2010/08/partisan-arbitrators/> (erişim tarihi 20.04.2021)
- TheRolesandContributionsofStatesinPeaceMediationFactSheetSeries:PeaceMediationandMediationSupport. *Federal Foreign Office & Initiative Mediation*, Berlin, 2017, <https://www.auswaertigesamt.de/blob/1993530/684b34753d9fc5a28137d021eb39a956/roles-of-states-in-peace-mediation-data.pdf> (erişim tarihi 20.04.2021)
- Dizdaroğlu, C. (2019). Çatışma Çözümü. *Güvenlik Yazıları Serisi*, No.19. https://trguvenlikportali.com/wp-content/uploads/2019/11/CatismaCozumu_CihanDizdaroglu_v.1.pdf(erişim tarihi 20.04.2021)

İran'ın Nükleerleşmesi: Sebepler, Aktörler ve Olasılıklar

Bülent Sarper Ağır*, Ali Bilgenoğlu**

Öz: Nükleer silahlar, caydırıcılık kavramı kapsamında Soğuk Savaş döneminde uluslararası barış ve güvenliğin teminatı olarak görülmüşler ve iki kutuplu ideolojik ve jeopolitik bloklaşmanın “Soğuk Savaş” olarak adlandırılmasının en önemli nedenini oluşturmuşlardır. Nükleer silahların yayılması sorunu Soğuk Savaş sonrasında Ortadoğu boyutu ağırlıklı olarak Irak ve İran üzerinden ileri sürülmüş ve tartışılmıştır. 2003 yılında gerçekleşen Amerika Birleşik Devletleri işgali sonrasında Irak bu tartışmanın dışında kalırken; yaklaşık olarak aynı tarihten itibaren İran’ın nükleer programı uluslararası toplumun daha fazla dikkatini çekmeye başlamıştır. Bu çalışmada Soğuk Savaş sonrası dönemde Amerika Birleşik Devletleri tarafından “şer eksenli” ve “haydut devlet” söylemleri ile Ortadoğu’daki en önemli hedeflerden biri haline getirilen İran’ın hukuki, politik, diplomatik ve güvenlik boyutları ile oldukça karmaşık olan nükleerleşme süreci bölgesel ve uluslararası bağlamının yanı sıra sözü edilen sürece dâhil olan büyük güçler ile uluslararası aktörlerin konumlarını da içine alacak şekilde analiz edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İran, Nükleerleşme, Nükleer Silahlar, Ortadoğu, ABD

* Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın İktisat Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-mail: bsagir@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4774-7438

** Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın İktisat Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-mail: ali.bilgenoglu@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9097-1737

Iran’s Nuclearization: Causes, Actors and the Possibilities

Bülent Sarper Ağır, Ali Bilgenoğlu

Abstract: During the Cold War nuclear weapons, as the part of the concept of deterrence, were accepted as the guarantee of international peace and security and they constituted the most important reason why this period of bi-polar ideological and geopolitical conflict was called as “Cold War”. In the post-Cold War era, the problem of the spread of the nuclear weapons was discussed mainly over Iraq and Iran. After the US invasion of Iraq in 2003, Iraq remained out of this debate but approximately since the same date, Iran’s nuclear program has started to attract more attention from the international community.

In this study, Iran, which was labelled as the “rogue state” and “axis of evil” especially by the political rhetoric of the US after the Cold War and Iran’s nuclearization, which is a quite complex issue with its legal, political, diplomatic and security dimensions will be analyzed by taking the positions of the international actors and the great powers involved into the process, into consideration.

Key Words: Iran, Nuclearization, Nuclear Weapons, Middle East, USA

Giriş

Nükleer silahlar, caydırıcılık kavramı kapsamında Soğuk Savaş döneminde uluslararası barış ve güvenliğin teminatı olarak görülmüşler ve iki kutuplu ideolojik ve jeopolitik bloklaşmanın “Soğuk Savaş” olarak adlandırılmasının en önemli nedenini oluşturmuşlardır. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise, nükleer yayılma sorunu ağırlıklı olarak üç kapsamda ele alınmıştır. Birincisi, mevcut nükleer yayılmayı engelleme rejimi içinde yer alan devletler tarafından ortaya konan zorluklardır. Bu çerçevede, yayılmayı engelleme rejiminin bir parçası olup, nükleer silah denemeleri ve nükleer programları ile 2000’li yılların başından bu yana Kuzey Kore ve İran en dikkat çekici örnekleri oluşturmuşlardır. İkincisi, mevcut nükleer yayılma rejiminin dışında kalan Pakistan, Hindistan ve İsrail gibi devletlerin ortaya koyduğu zorluklardır. Üçüncüsü ise, nükleer yayılma sorunu ile ilgili terörist örgütler ve radikal cemaat ve tarikatlar gibi devlet-dışı aktörlerden kaynaklanan zorluklardır (Williams, 2008, s. 361). Böylece, nükleer yayılma sorunu, Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası güvenlikle ilgili en önemli gündem başlıklarından birisi olmuştur. Bu sorunun Ortadoğu boyutu ağırlıklı olarak Irak ve İran üzerinden ileri sürülmüş ve tartışılmıştır. 2003 yılında gerçekleşen Amerika Birleşik Devletleri (ABD) işgali sonrasında Irak bu tartışmanın dışında kalırken, yaklaşık olarak aynı tarihten itibaren İran’ın nükleer programı uluslararası toplumun daha fazla dikkatini çekmeye başlamıştır.

Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte ABD’nin Ortadoğu politikasındaki en önemli hedeflerden birisi İran olmuştur. Clinton yönetimi tarafından “haydut devletler” arasında sayılan İran, Bush yönetimi tarafından ise “şer eksen” ülkeleri arasında değerlendirilmiştir. Hem Clinton hem de Bush yönetimleri, “haydut devlet” ya da “şer eksen” söylemlerinde yer verdikleri devletlerin kitle silahlarını elde etme arayışlarını ve bu tür silahların terörist örgütlerin eline geçmesi ihtimalini nükleer yayılmanın engellenmesi rejimine yönelik en önemli tehditler olarak değerlendirmişlerdir. Son olarak ise, Trump yönetimi, yayınladığı Ulusal Güvenlik Stratejisi’nde İran’ı tehdit kaynağı bir ülke olarak görmüştür.

Hukuki, politik, diplomatik ve güvenlik boyutları ile oldukça karmaşık bir konu olan İran’ın nükleerleşmesi, bölgesel ve uluslararası bağlam çerçevesinde daha iyi anlaşılabilir. Bölgesel anlamda, gerilimin üst seviyede olduğu, çatışmaya eğilimli, silahlanmanın yoğun yaşandığı, istikrarsız bir bölge olan Ortadoğu’nun mevcut koşulları dikkate alınmak durumundadır. Bunun dışında, Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve 11 Eylül sonrası dönemin uluslararası gelişmelerinin Ortadoğu’ya yansımalarının hesaba katılması gerekmektedir. İslam Devrimi sonrasında İran’ın “rejim ihracı politikası”, terör örgütleri ile arasındaki “bağ” ve Ortadoğu’da etki alanını genişletme arayışları hem bölgesel aktörlerle hem de bölgeye yönelik çıkar tanımlamasına sahip uluslararası aktörlerle olan ilişkilerini etkilemiştir.

İran, Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması (Nuclear Non-Proliferation Treaty - NPT) imzacısı bir ülkedir ve 1970'lerin ortalarından itibaren Ortadoğu'nun nükleer silahlardan arındırılmış bölge olması çağrularına taraf olmuştur. Buna karşın, ABD ve İsrail, İran'ın 1980'lerin ortalarından itibaren gizli bir şekilde nükleer kapasitesini geliştirmeye çalıştığından şüphelenmektedirler. İran'ın nükleerleşmesi ile ilgili tartışmalar ve anlaşmazlıklar ise, 2000'li yılların başından itibaren önemli bir yoğunluk kazanmıştır. İran'ın nükleer eşiği aşmış nükleer silahlara sahip olup olmayacağı hala tartışılıyor olsa da Tahran'ın bu yöndeki çabalarını sürdürmekten vazgeçirme girişimleri ekonomik ambargo ve yaptırım uygulamalarından askeri nitelikli bir önleyici müdahale ihtimaline kadar uzanan seçenekleri gündemde tutmaya devam etmektedir.

Bu çalışmada İran'ın nükleerleşmesi çabalarının sebeplerinin ne olduğu, sorunun aktörlerinin kimler olduğu ve süreçteki rolleri ile gelecek senaryolarının neler olabileceği sorularına betimleyici düzeyde cevap aranacaktır. Bu bağlamda ikincil kaynaklar çerçevesinde soruna taraf olan kesimlerden siyasal elitlerin söylemleri, soruna ilişkin yürütülen müzakereler ve düzenlenen hukuki anlaşma metinleri incelenecektir. Çalışma daha çok siyasal, hukuki ve güvenlik boyutlarıyla ele alınacak; İran nükleerleşmesinin tarihsel boyutu çalışmanın araştırma hedefinin dışında tutulacaktır. 20. yüzyıl Ortadoğu'sunda bölgesel barış, güvenlik ve istikrar ortamını doğrudan ilgilendirmesi açısından çok taraflılık arz eden bu mesele bu yönüyle araştırma konusu olarak tespit edilmiştir.

Nükleer Yayılma Sorunu ve Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması

İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD tarafından Ağustos 1945'te Hiroşima ve Nagasaki üzerinde atom bombalarının kullanılması ile nükleer yayılma ve nükleerleşme sorunu uluslararası ilişkilerin ana gündem maddelerinden birisi haline gelmiştir. ABD, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) 1949'da nükleer teknolojiye erişene dek nükleer silahlar anlamındaki tekel konumunu korumuştur. Bu tarihten sonra ABD politika değişikliğine giderek, Başkan Dwight Eisenhower'ın 1953'te Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu'nda yaptığı "Barış için Atom Konuşması" (Imai, 2002, s. 91) ile "nükleer teknolojinin barışçıl amaçlarla kullanılmasını ve nükleer silahların yayılmasının önlenmesini" temel alan bir söylem geliştirmeye başlamıştır. 1957 yılına gelindiğinde ise, BM bünyesinde Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) kurulmuştur. IAEA'nın görevleri, nükleer enerjinin barışçıl kullanımını teşvik etmek, ajansın faaliyetlerinin askeri amaçlar için istismarını önlemek, üye ülkelerin talebiyle atom faaliyetlerine yönelik tedbirleri hayata geçirmek ve diğer uluslararası anlaşmaları uygulamak olmuştur. Nitekim 1957'de, IAEA'nın kurulması ile SSCB'nin nükleer materyallere sahip olmasını engellemeyi ve elindeki nükleer materyalleri azaltmayı amaçlamıştır (Denk, 2011, ss. 108-109).

Nükleer silahların dünyayı büyük bir yıkımın eşğine getirebileceğine dair endişelerin zirveye çıktığı tarihsel dönüm noktası ise Ekim 1962'de yaşanan Küba Füze Krizi olmuştur. Karşılıklı yıkım garantisinin beraberinde getirdiğı “nükleer dehşet dengesi”, Küba Krizi sonrasında Soğuk Savaş'ın yumuşama dönemine girmesine yol açmıştır. Böylece nükleer silahlar, bir savaş aracı olmaktan çok sağladıkları caydırıcılık çerçevesinde önem kazanmışlardır. Böylelikle nükleer caydırıcılık, Soğuk Savaş döneminin temel kavramlarından birisi haline gelmiş ve bu dönemde iki blok arasında sıcak çatışmanın doğmasını engelleyebilmiştir.

ABD ve SSCB, Küba Krizi'nin ardından nükleer silahları ve teknolojiyi sınırlandıracak bir hukuki düzenleme arayışına girmişlerdir (Denk, 2011, s. 111). Bu kapsamda, devletleri resmi olarak nükleer silahlara sahip olanlar ve olmayanlar olarak ikiye ayıran Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması (NPT) 1968'de imzaya açılmış; 1970'te ise yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşma çerçevesinde ABD, SSCB (Rusya Federasyonu), İngiltere, Fransa ve Çin nükleer devletler olarak kabul edilmişken, geri kalan devletler nükleer olmayan devlet statüsünde kabul edilmişlerdir.¹ NPT'nin temel amaçları, nükleer silahların ve ilgili teknolojinin yayılmasını engellemek, barışçıl amaçlarla nükleer enerjinin kullanılmasını teşvik etmek ve nükleer silahsızlanmayı sağlamak olmuştur. 1995 yılında New York'ta düzenlenen NPT-Gözden Geçirme Konferansı'nda anlaşma koşulsuz ve süresiz olarak uzatılmış ve nükleer yayılmanın engellenmesi rejiminin temelini oluşturmuştur.

NPT'nin birinci maddesine göre, “nükleer silah sahibi olan her devlet, nükleer silaha sahip olmayan herhangi bir devlete nükleer silahları yada ilgili diğer araçları elde etmesi için yardımda bulunmamayı” taahhüt etmiştir. İkinci maddesi ise, “nükleer silah sahibi olmayan devletlerin hiçbir şekilde nükleer silaha sahip olmaları” yükümlülüğünü içermiştir. Antlaşmanın üçüncü maddesi, “nükleer silah sahibi olmayan devletlerin nükleer enerji tesislerinin barışçıl amaçlarla çalışmalar yaptığı ve silahlanmaya dönük faaliyetler yürütülmediğinin tespiti için tesislerini UAEA'nın denetimine açık tutma garantisini” içermiştir. Bu devletlerin ayrıca UAEA ile ayrı ayrı güvenlik denetim protokolleri imzalamaları öngörülmüştür. NPT'nin dördüncü maddesi ise, “tüm taraf devletlerin nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanılmasını sağlayacak şekilde bilimsel ve teknolojik bilgilerin en geniş ölçüde paylaşımını kolaylaştırmayı” düzenlemiştir.²

NPT, nükleer yayılmanın engellenmesi rejiminin temelini oluştursa da çok daha geniş bir niteliğe sahip olan bir rejimin temel bir parçasıdır. Bu anlaşma dışında nükleer testleri yasaklayarak nükleer yayılmayı engellemeyi amaçlayan Kısmi Test Yasağı Antlaşması ve Kapsamlı Test Yasağı Antlaşması, SALT I, SALT II, Anti-Balistik Füze Antlaşması, START I, II, III, Orta Menzilli Nükleer Kuvvet-

¹ NPT'ye göre, 1 Ocak 1967'den önce bir nükleer deneme yapmış olan ülkeler Nükleer Devlet statüsü ile bu silahları bulundurmaya ve üretmeye hak kazanmışlardır.

² Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması için bkz. <http://www.un.org/disarmament/WMD/Nuclear/NPTtext.shtml> (Erişim Tarihi: 02.07.2020)

ler Antlaşması, Stratejik Saldırı Azaltma Antlaşması, Nükleer Tedarikçiler Grubu, Füze Teknolojisi Kontrol Rejimi, UAEA'nın Denetim Antlaşmaları ve nükleer silahlardan arındırılmış bölge uygulamaları gibi ikili ve çok taraflı düzenlemeler de bu kapsamda önemli birer unsuru oluşturmaktadırlar (Williams, 2008, s. 364).

Nükleer yayılmayı engelleme rejimi, nükleer yayılma sorununu hem dikey hem de yatay yayılma anlamında engellemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede, Kuzey Kore ve İran'ın nükleerleşme çabaları yatay yayılma sorununa örnek oluştururken, nükleer silah sistemlerinin niceliksel artışı ise dikey yayılma kavramı kapsamında ele alınmaktadır. Nükleer yayılmayı engelleme rejimi, yukarıda belirtilen tüm unsurları ile dikey yayılma anlamında mesafe almış olsa da, bugün İsrail, Hindistan, Pakistan ve Kuzey Kore bu tür silah sistemlerine sahip olmayı başararak, nükleer yayılmayı engelleme rejiminin sorgulanmasına yol açmıştır.³ Diğer yandan, Libya Devlet Başkanı Muammer Kaddafi'nin Ocak 2004'te ülkesinin kitle imha silahı programını bütünüyle sona erdirdiğini ve tüm tesislerini uluslararası denetimlere açacağını açıklaması, nükleer yayılma sorunu anlamında olumlu bir gelişme olmuştur. Örneğin UAEA tarafından gerçekleştirilen ilk denetimler sırasında Libya'daki nükleer reaktörlerden alınan ve nükleer silah yapımında kullanılacak plutonyum içeren yakıt çubukları muhafaza edilmek üzere ABD'ye götürülmüştür (Kibaroglu, 2003, s. 9).

İran'ın Nükleerleşmesi: Tarihsel Arka Plan

İronik bir biçimde İran'ın nükleer programı ABD'nin yardımı ile başlamıştır. 1957 yılında Tahran, ABD'nin Barış için Atom Programı'nın bir parçası olarak Washington ile bir nükleer işbirliği antlaşması imzalamıştır (Simon, 1996, s. 371). Bölgede komünizmin yayılması ve SSCB'nin yeniden İran'a girme endişeleri ABD'nin İran'a yönelik desteğinin temel açıklamalarıdır. Böylece nükleer teknoloji çalışmalarına başlayan İran, 1958'de UAEA'na üye olmuştur.⁴ ABD'nin yardımlarına ek olarak, Fransa ve Almanya da İran'ın nükleer programına katkıda bulunmuştur. Bu kapsamdaki önemli bir adım, 1974 yılında iki Alman firması (Siemens ve Kraftwerk Union) ile Busehr'de iki nükleer reaktör inşa edilmesini içeren bir antlaşmanın imzalanması olmuştur (Bahgat, 2005, s. 31). 1974 yılında İran Atom Enerjisi Kurumu kurulurken, 20 yıl içinde 23 nükleer reaktör kurma hedefi açıklanmıştır. 1970 yılında NPT'yi imzalayan İran, 1974 yılında aynı antlaşmanın 3. maddesi uyarınca UAEA ile güvenlik denetimi anlaşmasını imzalamıştır. Böylece İran, nükleer çalışmalarını UAEA'nın denetimlerine açmıştır.

Görüldüğü üzere, İran'ın nükleer çalışmaları 1979 yılında gerçekleştirilen İs-

³ Örneğin, Kuzey Kore'nin 1985'de imzaladığı NPT'den Ocak 2003'de çekilip 2005 yılında nükleer silahlara sahip olduğunu ilan etmesi, nükleer silahların yayılmasını önleme rejimi için önemli bir zorluk oluşturmuştur. Bkz. (Lodgaard, 2011, s. 95).

⁴ Şah döneminde ABD'nin İran'ın nükleer programına verdiği desteğin ayrıntıları için bkz. (Kibaroglu, 2006, ss. 83-85).

lam Devrimi'ne kadar Batılı devletlerin desteğiyle sürdürölmüştür. Buna karşın, devrim sonrasında ölkede hakim olan yeni siyasal anlayış İran'ın nükleer çalışmalarını doğrudan etkilemiş; ölkede devrim sonrasında oluşan Batı karşıtlığı, nükleer enerji ve silah ediniminin İslam'a aykırılığı ve ekonomik olarak çok maliyetli olması gibi sebeplerle İran İslam Cumhuriyeti'nin dini lideri Ayetullah Ruhullah Humeyni tarafından durdurulmuştur (Elik, 2013, ss. 13-14; Kibaröğlu, 2007, s. 200).⁵ Fakat İran nükleer programı İran-İrak Savaşı sırasında tekrar başlatılmıştır. Süleyman Elik (2013, s. 15), "savaş sırasında Irak'ın düzenlediği kimyasal silahlı saldırıları ve nükleer silah geliştirme politikası nedeniyle İranlı karar alıcılarda ölkelerinin güvenliği için konvansiyonel olmayan silahların gerekli olduğu düşüncesinin uyandığını" belirtmiştir. Örneğin, 1988'de dönemin İran Meclis Sözcüsü Haşimi Rafsancani, savaş sırasında kimyasal, biyolojik ve radyolojik silah sistemlerinin çok etkili olduğunu ve İran'ın savunma ve saldırı amacıyla bu tür silah sistemlerine sahip olması gerektiğini belirtmiştir (Bowen & Kidd, 2004, s. 264).

Bu nedenle, 1989'dan sonra İran'ın nükleerleşme çabalarının Irak ile yaşanan savaştan aldığı dersler sonrasında askeri kapasitesini geliştirme zorunluluğu ile doğrudan ilişkili olduğu belirtilmiştir (Keskin, 2005). Bunun dışında, Birinci Körfez Savaşı sırasında Amerikan askeri gücünün gözlemlenen üstünlüğu, İran'ın güvenlik değerlendirmelerini yakından etkilemiş ve nükleer programını tekrar başlatmasının bir başka gerekçesini oluşturmuştur. Bu çerçevede İran, nükleer programı için Pakistan, Arjantin, Çin ve SSCB gibi potansiyel tedarikçilere yönelmiştir. Örneğin, 1991 yılında Çin ve İran, 20 megavatlık bir araştırma reaktörü temin edilmesi hususunda anlaşmaya varırken, 1995 yılında ise Rusya ile İran arasında bir Nükleer İş Birliği Antlaşması imzalanmıştır (Kibaröğlu, 2006, ss. 88-89). Bu antlaşma, İslam Devrimi ve Irak ile savaş nedeniyle inşası durdurulan Busehr nükleer tesisinin yapımının tamamlanmasını içermiştir. ABD'nin itirazlarına karşılık Rusya, hafif su reaktörünün bir nükleer yayılma riski oluşturmadığı ve bu tesisin UAEA'nın denetimlerine açık olacağını belirtmiştir. Bu anlaşmada Rusya'nın 10 yıllık bir süre için Busehr reaktörüne düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyum sağlaması hedeflenmiştir (Bowen & Kidd, 2004, p. 261).

1990'lı yıllarda İran'ın nükleer programı için uluslararası işbirliği girişimlerinin de etkisiyle Amerikan Senatosu, 16 Temmuz 1996 tarihinde İran ve Libya Yaptırımlar Yasası'nı kabul etmiş ve Birleşik Devletler şirketleri dışındaki şirketlerin İran'ın petrol ve doğalgaz sektörüne yıllık 20 milyon doların üzerinde yatırım yapmaları önlenmeye çalışılmıştır. Başkan Bill Clinton da 1995 yılında hayata geçirdiği bir düzenlemeyle, Birleşik Devletler şirketlerinin ve yurtdışındaki kollarının İran'da bulunan petrol kaynaklarının geliştirilmesini finanse etmeye yönelik sözleşmeler imzalamalarını yasaklamıştır (Bahgat, 2005, ss. 32-33).

⁵ İran nükleer krizi ve siyasal liderliğin bu süreçteki etkisi konusunda değerli bir çalışma için bkz. (Vural Jane ve Aksu, 2019, ss. 21-47).

İran'ın Nükleerleşmesinin Sebepleri

Devletler, güvenlik, prestij ve statü nedenleri ile nükleer silah arayışında olabilmektedirler. İran'ın nükleerleşme çabaları da birçok faktörün bir arada ele alınması ile gerçek anlamda anlaşılabilir (Bahgat, 2006, s. 125). Öncelikle, İran'ın nükleerleşme çabaları ülkenin ulusal güvenliğini sağlamak, Ortadoğu'daki ve Körfez bölgesindeki güç dengesini korumak ve caydırıcılığa sahip olmak anlamında önemlidir. Bölgesel anlamda, Ortadoğu'daki iç içe geçmiş güvenlik problemlerinin ve tehdit algılamalarının yarattığı güvensizlik, silahlanma yarışı için önemli bir motivasyon kaynağı sağlamakta ve istikrarsızlığa yol açmaktadır. Diğer yandan, İran'ın uluslararası sistemdeki konumu SSCB'nin dağılması ve uluslararası sistemde ABD'nin tek süper güç olarak kalması ile daha da zorlaşmıştır. Çünkü Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle uluslararası sistemde oluşan yeni koşullar İran'ın yalnızlaşmasına ve ABD ile tek başına karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Bunun dışında İran, toprak sorunları, mezhepsel ve ideolojik anlaşmazlıklar nedeniyle komşuları ile zorlu ilişkilere sahiptir. Bu koşullarda güvenlik mülahazaları İran'ın iç ve dış politikasının temelini oluşturmuştur.

İran'daki İslami rejim, ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarları için büyük bir hassasiyet oluşturmuştur. Nitekim İslam Devrimi'nden bu yana ABD, İran rejimini zayıflatmak ve istikrarsızlaştırmak için çeşitli diplomatik ve ekonomik araçlar kullanmıştır. Buna karşılık, ABD'nin bölgedeki tüm girişimleri, İran'ın ulusal çıkarlarına yönelik dolaylı ya da doğrudan bir saldırı olarak görülmüştür. Bu bağlamda Tahran ve Washington arasındaki karşılıklı şüpheler 2000'li yılların başından itibaren daha da artmıştır. Ekim 2001'de Afganistan'a düzenlenen askeri operasyon ile Taliban rejimi devrilmiş ve Amerikan askerleri ülkeye konuşlanmıştır. Diğer yandan Mart 2003'te Irak ABD tarafından işgal edilmiş ve bu operasyon neticesinde İran'ın batısına Amerikan askerleri konuşlanmıştır. Böylece İran hem doğudan hem de batıdan ABD ile dolaylı olarak komşu olmuştur. Bunun dışında ABD'nin Katar, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri ve Umman'daki askeri varlığı İran için önemli hassasiyet unsurlarıdır. Ayrıca, Tahran'ın nükleerleşme arayışlarının sebepleri anlamında İran'ın nükleer silaha sahip İsrail, Pakistan, Hindistan, Rusya ve ABD ile çevrili bir durumda olduğu gerçeğinin de dikkate alınması gerekmektedir.

ABD'nin bölgede artan askeri varlığının ve eylemlerinin, İran'ın nükleerleşmesinin önemli gerekçelerinden birisi olduğu ileri sürülebilir. Nitekim, nükleer caydırıcılığa sahip olmayan Irak, ABD tarafından işgal edilirken, nükleer kapasiteye sahip olan Kuzey Kore'nin bu tür bir askeri müdahaleye sahne olmaması dikkat çekicidir (Bahgat, 2006, s. 126). Örneğin, İran'da yayın yapan Ahmedinejad yönetimine yakın Kayhan Gazetesi, Irak'ın ABD işgalinden kendisini koruyamamasının ders çıkartılacak bir tecrübe olduğunu belirtmiştir (Kayhan, 12.12.2004). Buna rağmen, İran'ın ulusal stratejisinin savunmacı olduğu ve nükleer silahları da içerecek şekilde kitle imha silahlarına dayalı bir caydırıcılık arayışında olmadığı

ileri sürülmüştür (Kharazzi, 2005, s. 28; Mousavian, 2012, s. 184). Bu kapsamda İnan'ın NPT, Kapsamlı Testlerin Yasaklanması Antlaşması, Kimyasal Silahlar Sözleşmesi ve Biyolojik Silahlar Sözleşmesi gibi kitle imha silahları ile ilgili tüm uluslararası sözleşmelere katıldığını belirtmek önemlidir. 11 Nisan 2006'da Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad, *uluslararası düzenlemeler çerçevesinde, endüstriyel çapta zenginleştirme hedefine ulaşana dek yolumuzdan sapmayacağız. Batı'ya İnan'ın barışçı uranyum zenginleştirme hakkına saygı göstermesini öneriyorum. Daha önce birçok kez söylediğimiz gibi İnan'ın kitle imha silahlarına ihtiyacı yok* ifadeleri ile İnan'ın nükleerleşmesinin sebeplerini resmi düzeyde açıklamıştır (Radikal, 12.04.2006).

11 Eylül 2001 tarihinde düzenlenen terör saldırılarından sonra yayınlanan 2002 tarihli ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi, “önleyici vuruş” kavramını vurgulamıştır. Buna göre, ABD'ye yönelik bir tehdit somutluk kazanmadan önce ortadan kaldırılmalıdır (Lodgaard, 2011, s. 81). Çok taraflılık yerine tek taraflılık üzerine kurulu olan bu strateji, İnan ve Kuzey Kore gibi ülkelere karşı askeri güç kullanımını da içerecek zorlayıcı bir potansiyeli beraberinde getirmiştir. Bu potansiyelin gerçeğe dönüşebileceği Irak'ın ABD tarafından işgali ile görülmüştür. Nitekim Başkan Bush, Ocak 2002'de yaptığı konuşmada İnan'ı da Irak ve Kuzey Kore ile birlikte “şer eksenı” olarak tanımlamış ve bu ülkelerin “bölge ve dünya barışı için bir tehdit” oluşturduğunu ileri sürmüştür. Böylece, Afganistan operasyonu ve Irak işgali aracılığıyla ABD'nin bölgede artan askeri varlığı ve etkinliği, önleyici vuruş kavramı ve “şer eksenı” söylemi, İnan'ın güvenlik hassasiyetlerini ve çevrenleme hissiyatından kaynaklanan endişelerini üst seviyeye çıkarmıştır. Bu durum, İnan'ın nükleerleşme çabalarının önemli motivasyonlarından birisini oluşturmuştur.

Güvenlik değerlendirmeleri, İnan'ın nükleerleşme arayışlarının tek açıklayıcı nedeni değildir. İnan'ın nükleerleşme çabaları, aynı zamanda prestij sağlama ve etki alanını genişletme amaçları ile de yakından ilgilidir. Bu durumu, *Iranian Journal of International Affairs* editörü Saeed Khatipzadeh, “nükleer kulübe kabul edilmek istiyoruz, prestij istiyoruz ve dünyada saygı görmek istiyoruz” sözleri ile ifade etmiştir (Kıbaroğlu, 2006, s. 90). Bunun dışında, İnan'ın nükleer programının ülkenin ulusal bağımsızlığını ve kendi kendine yeterliliğini güçlendireceği düşünülmektedir (Lodgaard, 2011, s. 140). İnan'ın nükleer programı ile ilgili olarak İnanlı yetkililerin kullandıkları bağımsızlık söylemi, İnan dış politikasının temel söylemi olan İmam Humeyni'nin “Ne Doğu Ne Batı, Sadece İnan İslam Cumhuriyeti” ilkesi ile uyumludur (Adıbelli, 2012, s. 135). Her ne kadar İnan'ın nükleerleşmesi ile ilgili yapılacak bir değerlendirmede reel politik kaygılar doğal olarak ön plana çıksa da bilhassa 1979 Devrimi sonrasında İnan siyaseti üzerindeki İslami referansların belirleyiciliği dikkate alındığında konu ile ilgili Tahran rejiminin İslami referansları dikkate alınmalıdır.

Diğer yandan, İnan'ın nükleer enerjiyi tıp, tarım ve elektrik üretimi gibi alanlarda teknolojik gelişmenin temeli olarak gördüğü ve bu enerjiyi barışçıl amaç-

larla kullanma hedefi doğrultusunda sahip olmak istediği belirtilmiştir (Keskin, 2005). Son olarak, İran'ın nükleerleşmesi, nükleer güç ve nükleer silah sağlama olasılığının dışında İran'ın bu tür bir teknoloji elde edebilecek bir gelişmişlik seviyesine sahip olduğunu göstermesi açısından da önemlidir. İran toplumu arasında rejime yönelik desteğin artmasında, ulusal onurun tahkim edilmesinde, Batı'ya direniş düşüncesinin güçlendirilmesinde ve saygı duyulan bir uluslararası aktör olduğunun gösterilmesinde işlevsel olabileceği ileri sürülmektedir (Lodgaard, 2011, s. 145).

İran'ın nükleer programının güvenlik, prestij, statü ve iç politik değerlendirmeler çerçevesinde belirtilen söz konusu nedenlerine ek olarak, Tahran'ın nükleer programı ile ilgili argümanları şu şekilde özetlenebilir: Birincisi, İran'ın nükleer programı NPT'nin 4. Maddesi ile uyumludur. NPT'nin 4. Maddesi anlaşmanın tüm taraflarının barışçıl amaçlarla nükleer enerji araştırması, üretimi ve kullanımı hakkını vurgulamaktadır. İran, uranyum zenginleştirme çalışmalarının NPT'nin bir ihlali olmadığını, çünkü bu faaliyetin UAEA gözetiminde gerçekleştirildiğini belirtmektedir. Örneğin UAEA Şubat 2012'de, İran'ın açıkladığı 15 nükleer tesis-teki hiçbir materyalin askeri amaçlarla kullanıldığına dair bir kanıt bulunmadığını açıklamıştır (IAEA, 2012).

İkincisi, ABD, NPT'nin 6. Maddesi gereği nükleer silahsızlanma yükümlülüğünü yerine getirmemektedir. Üçüncüsü, ABD'nin İran'ın nükleer programına yönelik muhalefeti ayrımcı bir niteliktedir. Washington, İsrail'in nükleer silahlarını ve son dönemde Hindistan ile nükleer iş birliğini kabul ederek, nükleer yayılma sorununa yönelik çifte standart içeren yaklaşım göstermektedir. Hindistan'a nükleer alanda Amerikan teknolojisinden yararlanma imkânı veren 2004 tarihli ABD-Hindistan nükleer iş birliği antlaşması, İran'ın nükleerleşmesine yönelik itirazlarının arttığı bir dönemde imzalanması nedeniyle önemlidir. NPT imzacısı İran'ın nükleerleşme çabaları tepkilerin odağı olurken, NPT dışında kalan ve nükleer silaha sahip Hindistan ile ABD'nin yakın ilişkileri, ABD'nin nükleer politikasının tutarlılığı anlamında eleştiriye açıktır. Bu durum ise, ABD'nin İsrail'in güvenliğini önceleyen bakış açısının sonucu olarak değerlendirilmiştir (Amrabi, 2006).

Dördüncüsü, İran'ın nükleer yayılmanın engellenmesi rejimine olan bağlılığı dini ve ahlaki değerlendirmelerden kaynaklanmaktadır. İran'ın dini lideri Ali Hamaney, nükleer silah kullanımının, bulundurulmasının ve üretiminin İslam düşüncesinde yasaklandığını ve İran İslam Cumhuriyeti'nin hiçbir zaman nükleer silah elde etmeyeceğini belirtmiştir (Mousavian, 2012, s. 185). Beşincisi, şeffaflığı ve güven inşasını sağlamak amacıyla Tahran yönetimi, İran'da uranyum zenginleştirme programının uygulanması için diğer ülkelerle ortaklık kurmaya hazır olduğunu açıklamıştır. Altıncısı, İran, önemli miktarda petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olsa da nükleer enerjiye ihtiyacı vardır. İran ürettiği petrolün neredeyse yarısını kendi ülkesinde tüketmektedir. İlerleyen yıllarda İran ürettiği petrolü sadece kendi ihtiyacını karşılamak için kullanacaktır ve ekonomisi petrol

ihracatına dayalı olan İnan için bu durum ciddi sonuçlar doğuracaktır (Bahgat, 2006, ss. 133-134).

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle insan hakları, demokrasi ve serbest pazar ekonomisi üzerine kurulu olan Yeni Dünya Düzeni söylemi ile somutluk kazanan yeni küresel durumun İnan'ın yalnızlaşmasına neden olduğu açıktır. Nitekim 1989'dan sonra ılımlı muhafazak r Haşimi Rafsancani ile İnan dış politikasında pragmatist bir söylem geliştirmeye başlarken, 1997 yılında Cumhurbaşkanı seçilen Muhammed Hatemi dış politikada İnan'ı dünyayla bütünleştirme yönünde bir politika izlemiştir. İlimli muhafazak rların bu yaklaşımına karşın radikal muhafazak rlar ise, İnan dış politikasının "g  edinimi ve g  gösterisi üzerine kurulu" olması gerektiğine inanmışlardır (Radikal, 2006). İnan'ın n kleeerleşme çabaları, balistik füze geliştirme çalışmaları, konvansiyonel silah sistemleri geliştirme arayışları ve bunları kullanarak yaptığı g  gösterileri bu kapsamda değerlendirilebilir. Nitekim ülkedeki radikal muhafazak r kanadın bir temsilcisi olan Mahmud Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı döneminde İnan'da Rafsancani ile başlayan ve Hatemi ile pekişen "Batı ile pragmatist uyum" arayışı ciddi ölçüde sorgulanmaya başlamıştır (Keskin, 2006, s. 73).

Ahmedinejad yönetimi ülke içindeki desteğini artırmak amacıyla dış politika da tehdit ve kriz siyaseti uygulamaya başlamıştır. Bununla birlikte, İnan dış politikası ile ilgili önemli konular siyasi farklılıklara rağmen oydaşma ile alınmaktadır. Örneğin Temmuz 2005 tarihinde İsfahan'da n kleeer faaliyetlere yeniden başlama kararı dini lider Hamaney, reformist Devlet Başkanı Hatemi, radikal Ahmedinejad, ılımlı muhafazak r eski başbakan Moussavi ve eski Devlet Başkanı Rafsanjani tarafından alınmıştır (Lodgaard, 2011, ss. 140-141). Bu karar, İnan'ın n kleeer programının ideolojik gerekçelerden çok stratejik gerekçelere dayandığını göstermektedir. Buna karşın, Ahmedinejad yönetiminin i ve dış politikada kullandığı söylemler, ABD'ye İnan karşıtı politikasında önemli kozlar sağlamıştır. Örneğin, Ahmedinejad'ın sert söylemleri, Avrupa Birliği'nin (AB) İnan politikalarını ABD'ye yaklaştırmıştır. Bu süreçte AB ve ABD'nin İnan'dan i ve dış politikada talepleri aynı doğrultuda olsa da bu taleplerin gerçekleşmesi için farklı yöntemler benimsedikleri gözlemlenmiştir (Keskin, 2006, s. 75). Örneğin, AB'ye göre n kleeer sorunun çözümü için İnan ile diyaloga öncelik verilmelidir. Buna karşın, Ahmedinejad'ın "İsrail haritadan silinmelidir" şeklindeki açıklamaları ve uranyum zenginleştirme faaliyetlerine geri dönme düşüncesine bağlılığı, AB için diyalog politikasını sürdürmesini zorlaştırmıştır.⁶

⁶ Mahmud Ahmedinejad Ekim 2005'te düzenlenen "Siyonizm'siz Dünya" kongresinde yaptığı konuşmada "İmam Humeyni'nin de söylediği gibi İsrail haritadan silinmelidir" demiştir. Bkz. <https://www.nytimes.com/2005/10/27/world/africa/wipe-israel-off-the-map-iranian-says.html>

İran'ın Nükleerleşmesinde Uluslararası Aktörlerin Roller ve Bakış Açıları

ABD'nin Rolü ve Bakış Açısı

Son dönemde İran'ın nükleerleşme çabaları ABD-İran ilişkilerinin ana gündem maddesi olmuştur. Washington'un İran'ın nükleerleşmesi ile ilgili tutumu, İran'ın nükleer silâhlara sâhip olmaya çalıştığı ve dolayısıyla bölgesel ve uluslararası güvenliğe tehdit oluşturduğu düşüncesine dayanır. Bunun dışında İran'ın yakın çevresine yönelik rejim ihracı politikası yürüttüğü, Ortadoğu barış sürecini engellemeye çalıştığı, Lübnan'daki İslâmî Cihad ve Hizbullah gibi örgütleri desteklediği ve ülkesinde baskıcı bir yönetim sürdürdüğü Washington'un İran'a yönelik iddiaları arasındadır. ABD, bu iddiaları çerçevesinde İran'ın ABD'nin Ortadoğu politikasını ve bölgedeki müttefiklerini tehdit ettiğini ileri sürmektedir (Katzman, 2005, s. 1). Nitekim ABD'nin söz konusu iddialar kapsamındaki olumsuz bakış açısı, İran'a yönelik "Haydut Devlet" ve "Şek Ekseni" söylemlerinin en üst düzeyde kullanılmasını beraberinde getirmiştir.

11 Eylül saldırılarının yıkıcılığı, terörist örgütlerin kitle imha silahlı eylemler düzenleyebileceği yönündeki kaygıların dile getirilmesine yol açmıştır. Nitekim Washington'daki 2010 tarihli Nükleer Güvenlik Zirvesi'nde nükleer terörizm, uluslararası güvenliğe yönelik en önemli tehditlerden birisi olarak tanımlanmıştır (White House, 2010). İran'ın nükleerleşme arayışlarını karmaşıklaştıran bir diğer konu da 1979 İslam Devrimi'nden bu yana İran rejimi ile terörist örgütler arasında yoğun bir ilişkinin bulunduğu yönündeki iddialar oluşturmuştur (Byman, 2008, p. 169). Komşularını zayıflatma arayışının ve etkisini sınırlarının ötesinde gösterme çabalarının bir sonucu olarak İran'ın terörizme destek verdiği görüşü çerçevesinde nükleer bir İran'ın elindeki bu silahları terörist örgütlere aktarabileceği endişeleri dile getirilmiştir (Hobbs & Moran, 2014, pp. 81-92). Bu endişeleri güçlendirecek şekilde 11 Eylül Komisyonu, 1991 ve 1992 yıllarında Sudan'da El-Kaide ve İran arasında temasların olduğunu ve El-Kaide ile bağlantılı kişilerin 1990'ların başlarında İran ve Lübnan'da eğitim aldıklarını belirtmiştir (Hobbs & Moran, 2014, p. 175).

ABD'nin İran'ın nükleer programına yönelik tavrı şu şekilde özetlenebilir: Birincisi, ABD açısından İran'ın nükleer programı hakkında ekonomiye ve enerjiye dayalı gerekçeleri, ülkenin sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynakları düşünüldüğünde bir inandırıcılık sorunu yaratmaktadır. İkincisi, İran, NPT'yi nükleer teknoloji, nükleer materyal ve nükleer silah elde etmenin bir aracı olarak kullanmaktadır. Üçüncüsü, İran, siyasi rejimi ve dış politika anlayışı nedeniyle güvenilmez bir aktördür (Bahgat, 2006, s. 133). Her ne kadar Tahran nükleer silah arayışında olmadığını ifade etse de, İran'ın nükleer çalışmalarının güvenilir bulunmamasının çeşitli sebepleri vardır. Nitekim OPEC üyesi ülkeler içinde İran nükleerleşme konusunda kurduğu reaktörler ve araştırma tesisleriyle bu alanda somut adımlar atan tek ülke konumundadır. İran'ın nükleer çalışmaları hakkında şüphe uyandı-

ran ikinci sorun şeffaflık sorunudur (Keskin, 2005). Mustafa Kibaroğlu'nun da belirttiği gibi NPT'ye taraf olan İnan'ın ülkesindeki tüm nükleer tesisleri uluslararası denetimlere açma ve inşa etmeyi planladığı tesisleri daha ilk aşamasından itibaren UAEA'na bildirme zorunluluğunda olmasına rağmen, bu yöndeki eksiklikler dikkat çekmektedir. Örneğin Natanz'daki uranyum zenginleştirme tesisinin varlığını zamanında bildirmemesi, yine bildirim dışında tuttuğu santrifüjler ile zenginleştirme denemelerinde bulunması bu ülkenin sürekli yalanladığı nükleer silah geliştirme niyeti konusunda kuşuların oluşmasına yol açmıştır (2003, s. 11). Dolayısıyla bu gibi faktörler İnan'ın nükleer çalışmalarının barışçıl olmadığı konusunda kuşku doğurmaktadır.

Bu çerçevede, İnan'ın nükleer silahlara sahip olmasına müsaade edilmemesi, 2000'li yıllarda Amerikan yönetimlerinin İnan'a yönelik temel politika amacı olmuştur. Örneğin, ABD Başkanı George Bush 18 Haziran 2003'de yaptığı konuşmada İnan'ın nükleer silah geliştirmesine izin vermeyeceklerini belirtmiştir (Katzman, 2005, s. 9). Bush Yönetimi'nin diplomasiyi dışlayan tavrı İnan'ın nükleerleşme sorununun BM Güvenlik Konseyi'nin harekete geçirilmesi ya da İnan'ın nükleer tesislerinin vurulması anlamında askeri güç kullanımı seçeneklerini öne çıkarmıştır (Karon, 2006). Aralık 2010 tarihinde dönemin ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, İnan'ın nükleer programına yönelik bir diplomatik çözümün İnan'ın barışçıl amaçlarla uranyum zenginleştirme hakkını kullanmasını ve söz konusu programın askeri hiçbir amaç taşımadığı yönünde uluslararası toplumun güveninin sağlanması çerçevesinde bulunabileceğini belirtmiş olsa da (Ghattas, 2010), Başkan Barack Obama 2012 yılının Birliğin Durumu konuşmasında, “Amerika İnan'ı nükleer silah sahibi olmasını engellemek konusunda kararlıdır ve bu amacı gerçekleştirmek için tüm seçenekler masadadır” şeklindeki ifadesi ile İnan'ın nükleerleşme çalışmalarına karşı muhalefetini belirtmiştir (White House, 2012).

Avrupa Üçlüsü ile AB'nin Rolü ve Bakış Açısı

İnan'ın nükleer programının bir uluslararası soruna dönüşmesinde “14 Ağustos 2002 tarihinde İnan'daki rejim muhalifi Halkın Mücahitleri Örgütü'nün üyesi Alireza Jafarzadeh'in İnan'ın Natanz'da uranyum zenginleştirme tesisi ve Arak'ta ise ağır su reaktörlerine ilişkin iki gizli nükleer tesisi bulunduğunu açıklaması” önemli bir rol oynamıştır (Elik, 2013, s. 16). Böylece başta ABD olmak üzere İnan'a muhalif ya da şüphayle bakan ülkeler İnan'ı NPT'yi ihlal etmek ve nükleer silah geliştirmekle suçlamaya başlamışlardır.

2003 yılında UAEA'nın denetimleri sonucunda Tahran, ilk defa uranyum zenginleştirme kapasitesi geliştirdiğini kabul etmiştir (Bowen & Joanna, 2004, s. 259). Bunun üzerine UAEA, İnan yönetimini 31 Ekim 2003 günü itibarıyla NPT Ek Protokolü'nü imzalamaya çağırılmış; bunun üzerine İnan Aralık 2003'te NPT Ek Protokolü'nü imzalamıştır. UAEA'na denetim yetkileri sağlayan hukuki bir belge olan söz konusu Ek Protokol ile Tahran yönetimi, nükleer tesislerinin

denetimini UAEA'na açmayı yükümlenmiştir (Bowen & Joanna, 2004, s. 257). İran'ın Ek Protokolü imzalamasından sonra AB üçlüsü olarak adlandırılan Almanya, Fransa ve İngiltere dışişleri bakanları protokolün yürürlüğe konması hususunda Tahran'da görüşmelerde bulunmuşlardır. Yayınladıkları ortak bildiri; İran tarafından Ek Protokolün onaylanma sürecine kadar protokolün gerektirdiği şartların yerine getirileceği ve nükleer çalışmalara geçici bir süre ara verileceği açıklanmıştır (Elik, 2013, s. 17).

ABD'nin baskı ve yaptırımlarına karşı İran için AB, Rusya ve Çin ile olan ilişkileri büyük öneme sahiptir. ABD'nin İran politikası “ambargo uygulamak”, “rejim değişikliği” ve zaman zaman “askeri müdahale” söylemlerini içermekle birlikte Avrupa Birliği, yaptırımların ve askeri müdahale seçeneğinin İran'ın nükleerleşme sorununu çözenin en iyi yolu olduğu görüşünde değildir. Bu çerçevede İran'ın nükleerleşmesi ile ilgili olarak Avrupalı aktörlerin yürüttüğü politikanın çeşitli boyutları olduğu gözlemlenmektedir. Birincisi, Avrupalı aktörler, İran'ın elde edeceği nükleer silah kapasitesinin bölgesel ve uluslararası güvenliği tehdit edeceğini düşünmekle birlikte, İran'ın sivil amaçlar için nükleer güç geliştirme hakkını tanımaktadırlar. İkincisi, İran'a yönelik bir askeri hareketin Tahran'ı NPT'den çekilmeye ve UAEA ile iş birliğini sonlandırmaya iteceği öngörüsünde bulunmuşlardır. Üçüncüsü, Avrupalı aktörler, İran'a yönelik olarak “koşullu angajman” stratejisi uygulanmasını savunmuşlardır (Bahgat, 2006, s. 132). Bu strateji, İran'ın yayılmayı engelleme rejimine uyumunu, terörizme karşı mücadelesini, insan haklarına saygı göstermesini ve Ortadoğu barış sürecine destek olmasını içermektedir. Bu kapsamda Avrupalı liderler hem İran'ın barışçıl nükleer gelişimini garanti edecek, hem de silahsızlanma normlarına uyacak bir çözüme diyalogla ulaşmak amacındadırlar. Avrupa'nın bu stratejisinin “zaman kaybı” olarak gören ABD açısından AB'nin politikası İran'a nükleer silah yapmak için zaman kazandırmaktadır (Kibaroglu, 2006, s. 83).

Almanya, Fransa ve İngiltere (AB Üçlüsü), İran'ın nükleer programı ile ilgili başlattıkları diplomatik girişim sonucunda 21 Ekim 2003'te İran ile birlikte ortak bir açıklama yaparak, barışçıl nükleer teknoloji geliştirmesi konusunda destek sağlanması karşılığında İran'ın tüm nükleer faaliyetlerini açıklayacağını, UAEA'na daha geniş denetim yetkisi veren NPT'nin ek protokolünü onaylayacağını ve uranyum zenginleştirme faaliyetlerini geçici olarak askıya alacağını belirtmişlerdir (Katzman, 2005, s. 10). Buna karşın, Eylül 2004'te UAEA, İran'dan tekrar uranyum zenginleştirme çalışmalarını durdurmasını istemiş, ABD ise İran'a yaptırım uygulanması için BM'ye çağrıda bulunmuştur. AB Üçlüsü ise, İran'ın ihtiyaç duyduğu uranyumu kendilerinin zenginleştirebileceğini duyurmuş ve Tahran yönetimi Kasım 2004'te AB Üçlüsü ile “uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurma” anlaşması imzalamıştır (Birdişli, 2012, s. 40). Aynı süreçte dönemin UAEA Genel Direktörü Muhammed El-Baradei, İran'ın konumunu şu şekilde ifade etmiştir: *İran'daki tüm açıklanmış nükleer materyal denetlenirken ve bu materyal yasaklanmış faaliyetler için kullanılmamışken, UAEA'nın İran'da hiçbir*

açıklanmamış nükleer materyal ve faaliyet bulunmadığı sonucuna ulaşacak bir konumda olmadığı sonucuna varmıştır (IAEA, 2004). AB Üçlüsü'nün diplomatik girişimlerine rağmen İran, kendisine verilen taahhütlerin karşılanmadığı gerekçeyle 2005 yılında nükleer programını tekrar başlattığını duyurmuştur. Böylece, AB ile İran arasındaki diyalog ortamı kesintiye uğramış ve UAEA, İran'ın denetim yükümlülüklerine uymadığını belirten bir karar kabul etmiştir (Akbaş ve Baş, 2013, s. 29).

İnan ile AB Üçlüsü arasında yürütölen müzakerelerde soruna kalıcı çözüm bulunamaması üzerine UAEA, 2 Şubat 2006 tarihli toplantısında İran'la ilgili son gelişmeleri değerlendirmiş ve İran dosyasının BM Güvenlik Konseyi'ne sevk edilmesine karar vermiştir (Lodgaard, 2011, s. 134). Güvenlik Konseyi ise, İran aleyhine bir dizi yaptırım kararı -1696 (2006), 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008), 1835 (2008) ve 1929 (2010)- almıştır. Örneğın, BM Güvenlik Konseyi'nin 1737 sayılı kararıyla İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması talep edilirken; bu ülkeye nükleer materyal, teknoloji ve balistik füzelerin doğrudan veya dolaylı olarak satışı yasaklanmıştır. 1747 sayılı kararla ise Tahran üzerindeki ekonomik ve ticari yaptırımlar genişletilmiştir. BM yaptırımlarına ilaveten ABD ve AB, İran'ın nükleer programını, silahlanma programlarını, enerji kaynaklarını ve finansal sistemini hedef alan yaptırımlar uygulamaya başlamıştır (Sinkaya, 2014, s. 23).

2003 yılı sonundan 2006 yılı başlarına kadar İran'ın nükleerleşme sorunu UAEA'nın kapsamlı denetimleri ve Avrupa diplomasisinin çabaları çerçevesinde ele alınmışken; Şubat 2006'dan itibaren BM Güvenlik Konseyi ve aldığı yaptırım kararları devreye girmeye başlamıştır. Çin ve Rusya ise, BM Güvenlik Konseyi çerçevesinde İran'ın nükleer sorununun ele alınmasına uluslararası hukuk, diyalog ve diplomasi içereceğı ve İran'a yönelik tek taraflı bir askeri müdahale olasılığını engelleyeceğı düşüncesi ile destek vermişlerdir.

Rusya Federasyonu'nun Rolü ve Bakış Açısı

Birçok Batılı aktör, İran'ın barışçıl amaçlar taşıdığını ileri sürdüğü nükleerleşme çabalarına muhalefet gösterirken, Rusya ve Çin gibi bazı devletler İran'ı kendi ulusal çıkar değerlendirmeleri çerçevesinde desteklemektedirler (Akbaş ve Baş, 2013, s. 36). Tarihsel olarak inişli çıkışlı bir niteliğe sahip olan İran-Rusya ikili ilişkileri SSCB'nin yıkılmasından sonra bir iyileşme dönemi yaşanmış; karşılıklı ilişki çok boyutluluk kazanarak devam etmiştir. Hem Rusya'nın hem de İran'ın tek kutuplu dünya düzeninden ve ABD'nin hegemonya arayışından duydukları rahatsızlık yakınlaşan ikili ilişkilerin önemli bir sebebidir (Keskin, 2005). Bunun dışında, İran'ın ABD'nin Ortadoğı ve Orta Asya politikaları anlamındaki muhalif tutumu, ABD'nin her iki bölgedeki etkinliğini sınırlandırması nedeniyle Rusya açısından olumlu değerlendirilmektedir. Bu nedenlerle Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin, ABD'nin İran'ın nükleerleşme arayışlarını kullanarak

ülkede rejim değişikliği arayışında olduğunu belirtmiştir (RT, 2012). Rusya'nın İran'ın nükleerleşme çalışmaları ile ilgili belirli uranyum zenginleştirme çalışmalarının İran'dan Rusya'ya taşınmasını ve böylece gizli silah üretme faaliyetinin önüne geçilmesini içeren önerisi önemlidir. Henry Kissinger, Rusya'nın bu önerisini “gelecekteki nükleer teknolojilere de uygulanabilecek ve kontrolsüz silahlanmanın önüne geçebilecek bir uluslararası uranyum zenginleştirme programının belirlenmesinde kullanılabileceğini” belirtmiştir (Kissinger, 2006).

Çin Halk Cumhuriyeti'nin Rolü ve Bakış Açısı

Şu anda Çin, petrol ithalatının %60'ını Ortadoğu bölgesinden karşılamaktadır. Bu nedenle bölgenin istikrarı Çin'in ekonomik geleceğini yakından ilgilendirmektedir (Ekrem, 2007). Bu kapsamda, İran ile nükleerleşme çabaları nedeniyle yaşanan tırmanma, petrol fiyatlarında artışa neden olabileceği için ekonomik gelişmesinin sürdürülmesinde enerji kaynaklarına bağımlı olan Çin'in ekonomisi üzerinde olumsuz etkiler yaratacaktır. Bu nedenle Çin, İran'ın nükleer çalışmalarının en önemli destekçilerinden birisi olmuş ve İran'a nükleer uzmanlar, üretim teknolojileri ve iki araştırma reaktörü sağlamıştır. Bunun dışında Çin, İran'ın balistik füze geliştirme çalışmalarına da destek vermiştir. Diğer taraftan Rusya gibi Çin de İran'a verilen tüm desteğin sadece barışçıl amaçlar için olduğunda ısrar etmektedir (Bowen & Joanna, 2004, ss. 216-262; Russell, 2005, s. 116). Bu çerçevede Rusya ile benzer bir pozisyon sergileyen Çin, İran'a uygulanan yaptırımların hafifletilmesini, İran nükleer programından kaynaklı sorunların diplomasi ve diyalog yoluyla çözülmesini ve UAİK'nın rolünün güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Uzun, 2019, s. 255).

İsrail'in Rolü ve Bakış Açısı

Nükleer silahların yayılmasını engelleme rejimi tüm devletleri kapsamayı amaçlıyorken, NPT imzacısı olmayan İsrail'in NPT imzacısı İran'ı nükleer programı nedeniyle eleştirmesinin tutarsızlığı sıkça dile getirilmiştir (Hirst, 2006). Buna karşılık, İran'ın nükleer programı ile ilgili İsrail'in uluslararası hukuk yorumu ise “İran'ın NPT'yi imzalamış bir ülke olduğu, fakat İsrail'in bu antlaşmayı imzalamadığı ve dolayısıyla tutacak resmi bir sözü bulunmadığı” şeklindedir. Bu nedenle İran'ın uluslararası taahhütlerini ihlal ettiği, fakat İsrail'in hiçbir sözünü ihlal etmediği belirtilmiştir. Aynı şekilde, NPT imzacısı olmadığı için İsrail'in nükleer silah geliştirme hakkından hiçbir zaman feragat etmediği ifade edilmiştir (Cohen, 2006). Nitekim İsrail, nükleer kapasitesi ile ilgili olarak bilinçli bir “belirsizlik politikası” izlemektedir.⁷ Bu “belirsizlik politikası” ile İsrail, bir yandan uluslararası toplumun nükleer yayılmayı engelleme rejimine dâhil olması yönün-

⁷ İsrail'in 1990'ların başları itibarıyla 200 nükleer başlığa sahip olduğu belirtilmiştir. Bkz. (Feldman, 1995, s. 210).

deki baskılarından kaçınmayı, diğer yandan da caydırıcılık konumu muhafaza etmeyi amaçlamaktadır. Nitekim Şimon Peres'in *İsrail, nükleer silah seçeneğini Hiroşima'ya değil, Oslo'ya sahip olmak amacıyla inşa etmiştir*, şeklindeki ifadesi (Peres, 1998), bu silah sisteminin İsrail'in caydırıcılık kapasitesi anlamında sahip olduğu önemi göstermektedir.

Bu çerçevede, İnan'ın nükleer programının tehlikeli olduğu yönündeki iddiaların İsrail'in Ortadoğu'daki nükleer güç tekelini korumakla ilgili olduğu ileri sürülmüştür (Hirst, 2004). Örneğin, İsraili Stratejist Moşe Sneh'in *İsrail-Filistin müzakerelerinin, İnan'ın atom bombasının gölgesinde yapılmasını istemem* şeklindeki ifadesi ile Arap-İsrail anlaşmazlığının 40 yıldan fazladır İsrail'in nükleer gücünün gölgesinde devam etmesinin yarattığı çelişkiye dikkat çekilmiştir (Hirst, 2004). İsrail'in ulusal bekası açısından İnan'ın 1500 km menzilli Şahab-3 füzelerine nükleer başlık takılması, varoluşsal bir tehdit oluşturmaktadır. İnanlı yetkililerin tehditkâr söylemleri, söz konusu tehdit algısını daha da pekiştirmektedir. Bu nedenle İsrail, İnan'ın nükleer tesislerine yönelik önleyici saldırı seçeneğini dile getirmektedir. İsrail Başbakanı Ariel Sharon'un, İsrail'in İnan nükleer silaha sahip olmasına izin vermeyeceği tehdidi dile getirdiği konuşması bunun önde gelen örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir (Mahnaimi & Conradi, 2004).

P5+1 Antlaşması

İnan'ın nükleerleşme çabalarının yaptırımlara rağmen etkili bir biçimde ilerlemesi ve sorunun çözümünde güç kullanma olasılığının azalması, ABD ve müttefiklerinin müzakere masasına oturmasında etkili olduğu ileri sürülmüştür (Sinkaya, 2014, s. 25). Diğer taraftan, İnan ekonomisinin içinde bulunduğu zor koşullar, ekonomik reform ve doğrudan yabancı yatırım ihtiyacı Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ve kabinesinin tercihlerini şekillendirmiştir. Nitekim Ruhani'nin işbaşına geldiği Ağustos 2013'ten itibaren İnan ile UAEA arasındaki iş birliği artmıştır.

1 Ekim 2009'da İnan ve P5+1 ülkeleri (ABD, İngiltere, Fransa, Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti ve Almanya) arasında başlayan müzakereler sonucunda geçici bir anlaşma olan Ortak Eylem Planı, Kasım 2013'te Cenevre'de imzalanmış; Ocak 2014'te yürürlüğe girmiştir. Söz konusu plan, gerek İnan'ın nükleerleşme çabalarında gerekse İnan-ABD ilişkilerinde önemli dönüm noktalarından biridir. Plan çerçevesinde güven artırıcı önlem olarak İnan'ın nükleer faaliyetleri yavaşlatılmış, nükleer tesislerdeki denetimler ise artırılmıştır. Bunun dışında, P5+1 ülkeleri ve İnan, İnan'ın nükleer programının tamamen barışçıl olmasını sağlayacak uzun erimli ve kapsamlı bir çözüme ulaşılması hususunda anlaşmaya varmışlardır. Böylece, Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP), 14 Temmuz 2015'te sonuçlandırılmıştır. BM Güvenlik Konseyi de 20 Temmuz 2015 tarihinde alınan 2231 sayılı kararı ile İnan'a yönelik yaptırımların gevşetilmesini kararlaştırmıştır (UNSC/2231, 2015).

İran'ın anlaşmadan beklediği ekonomik sonuçların ortaya çıkmaması üzerine İran Meclisi'nden 100'den fazla milletvekili Cumhurbaşkanı Ruhani'ye gönderdikleri mektupta nükleer anlaşmanın uygulanmasının durdurulmasını talep ettiler. Ruhani ise cevabında antlaşmanın sonuçlarını görmek için zamana ihtiyaç olduğunu belirtmiştir (Sinkaya, 2016, ss. 5-6). Buna ek olarak, Cumhurbaşkanı Ruhani ve Dışişleri Bakanı Cevad Zarif, çeşitli konuşmalarında “anlaşmanın İran üzerindeki savaş bulutlarını dağıtarak ülkeyi daha güvenli hale getirdiğini” savunmuşlardır. Devrim Muhafızları ise, İran'ın güvenliğinin “düşman ile müzakereler yoluyla değil İran'ın caydırıcı gücü sayesinde” sağlandığını ileri sürmektedir (Sinkaya, 2016, s. 6). Öte yandan dini lider Ayetullah Ali Hamaney çeşitli konuşmalarında anlaşmayı “ne iyi, ne de kötü” diye nitelendirmiş; Batılılara güvenilemeyeceğinin altını çizmiş; anlaşma sonrası ‘düşmanın’ yeni taktikler izleyeceğini ve anlaşmayı kullanarak İran'a ‘sızmaya’ çalışacağını ileri sürmüştür (Sinkaya, 2016, s. 3). İran iç siyasetinden söz konusu anlaşmaya yöneltilen bu gibi eleştirilere rağmen, İran Meclisi 13 Ekim 2015 tarihinde anlaşmayı onaylamıştır.

KOEP'in sonucu olarak İran'ın nükleer tesislerini uluslararası denetime açması ile nükleer faaliyetlerini belirli miktar ve sürelerle sınırlandırması karşılığında, nükleer anlaşmazlıklar nedeniyle İran'a uygulanan yaptırımlarının kaldırılması ve İran'ın nükleer haklarının tanınması öngörülmüştür (Sinkaya, 2016, s. 2). KOEP, UAEA İran'ın yükümlülüklerini yerine getirdiğini onayladığında bir uygulama süreci belirlenmesini içermiştir. UAEA Genel Direktörü Yukiya Amano'nun İran'ın KOEP çerçevesinde gerekli tüm önlemleri aldığı yönündeki raporunu UAEA Direktörler Kurulu'na ve BM Güvenlik Konseyi'ne sunmasını müteakip, 16 Ocak 2016 tarihi, anlaşmanın uygulanması aşamasına geçiş günü olarak belirlenmiştir (Einhorn & Nephew, 2016, s. 6). Buna göre, anlaşmanın uygulanması, ABD, AB ve BM Güvenlik Konseyi tarafından İran'ın nükleer programı nedeniyle uygulanan yaptırımların askıya alınmasını ya da sona erdirilmesini içerecekti.

Anlaşma ile İran UAEA'nın askeri tesislere girişine kontrollü şekilde izin vermiştir. Ayrıca, İran anlaşmayı takip eden on yıl boyunca, uranyum biriktirmek şartıyla uranyum konusunda AR-GE çalışmaları yapmaya devam edebilecek, ancak uranyum zenginleştirme faaliyetlerinde kullanılan santrifüjleri üçte iki oranında azaltacaktır. Bunun dışında İran'a enerji, finans, ulaştırma alanlarında uygulanan yaptırımlar kalkacak ve İran yurt dışındaki varlıklarına yeniden ulaşabilecekler. Son olarak, İran'a yönelik silah ambargosu beş yıl daha devam edecek, ancak BM'nin özel izniyle teslimatlar yapılabilecektir. Eğer anlaşma İran tarafından ihlal edilirse, yaptırımlar 65 gün içinde tekrar başlayacaktır.

İran nükleer programının uluslararası bir soruna dönüşmesinden bu yana, Avrupa Üçlüsü ve AB'nin İran ile yürüttüğü müzakere süreci ve sonunda İran'ın nükleer programını barışçıl amaçlarla sürdürmesini sağlayabilecek KOEP'in mümkün kılması, Avrupa'nın çok taraflılığı vurgulayan diplomatik bakış açısının bir başarısıdır (Uzun, 2019, s. 255). İran ile varılan nükleer anlaşma,

ABD'nin Irak'a yönelik askeri operasyonuna karşılık olarak Ortadoğu'daki nükleer yayılma sorununun diplomasi aracılığıyla çözülebیلme şansı olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte, KOEP ile birlikte İnan'ın nükleerleşme olasılığının azalacağı, böylece bölgesel nükleer silahlanma yarışının önünün kesileceğı, yaptırımların son bulmasıyla İnan'ın dünyayla daha fazla entegre olacağı ve böylece daha ılımlı ve uzlaşmacı bir dış politika söylemiyle bölgesel güvenliğı arttıracığı yönündeki öngörüler, son gelişmelerle sorgulanır olmuştur (Uzun, 2019, s. 252). Örneğın, KOEP'in uygulamaya geçmesinden sonra yaptırımların kaldırılmasında bazı sorunlar yaşanmıştır. AB, İnan'ın gerçekleştirdiğı insan hakları ihlallerini gerekçe göstererek, İnan'a uyguladığı yaptırımları bir yıl daha uzatmıştır. ABD ise, nükleer anlaşmazlık çerçevesinde uyguladığı yaptırımları kaldırmışsa da İnan'ın Suriye politikası, terörizme verdiği destek ve insan hakları ihlalleri gibi iddialar çerçevesinde bu ülkeye yaptırım uygulamayı sürdürmektedir (Sinkaya, 2016, s. 4).

KOEP'e ilk açık olumsuz tepkiyi dönemin İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu göstermiştir. Netanyahu, İnan'ın istediğı her şeyi elde ederken karşılığında yeterli tavizi vermediğini ve söz konusu anlaşmanın İsrail'i bağlamayacağını söyleyerek halkının güvenliğini korumak için ne gerekiyorsa onu yapacaklarını açıklamıştır. Diğer yandan Körfez İşbirliğı Konseyi üyeleri Kuveyt, Umman ve Katar, İnan ile daha açık bir diyalogun önemini vurgularken; Suudi Arabistan ve Bahreyn ise Batılı aktörler ve İnan arasındaki yakınlaşmayı büyük bir tehdit olarak değerlendirmişlerdir (Aras ve Turhan, 2014, s. 20).

Bütün bu gelişmelere ek olarak, KOEP'in geleceğı ile ilgili en önemli belirsizlik sebebini ise, Başkan Donald Trump'ın İnan'ın bölgede artan etkisi, balistik füze geliştirme çabaları ve güvenilirliğı anlamında kaygıları nedeniyle mevcut anlaşmanın yeterli olmadığı iddiasını ortaya koyarak, söz konusu anlaşmaya karşı çıkması oluşturmuştur (Cronberg, 2017, ss. 243-255). Nitekim Trump yönetimi, KOEP'ten Mayıs 2018 tarihinde tek taraflı olarak çekilmiş ve Kasım 2018'de İnan'ın deniz taşımacılığı, finans ve enerji alanlarını hedefleyen yeni yaptırımlar uygulamaya koymuştur (Uzun, 2019, ss. 252-253).

İnan'a Askeri Operasyon Seçeneğinin Olası Sonuçları ve Yansımaları

ABD, İnan'ın nükleerleşmesini engellemek amacıyla ekonomik önlemler kullanmakta ve ülke içi dinamikler aracılığıyla gerçekleşebilecek olan bir rejim değışikliğini desteklemektedir. Buna karşın, İnan'ın nükleerleşmesini engellemek amacıyla kullanılan araçlar bunlarla sınırlı kalmayabilir. Nitekim nükleer bir İnan'ın uluslararası güvenliğe yönelik bir tehdit oluşturacağı ve bunun önlenmesi için İnan'ın nükleer tesislerine yönelik önleyici bir askeri müdahalenin yapılması çağrıları söz konusu olmuştur (Hobbs & Moran, 2014, s. 11). ABD kaynaklı bu çağrıların tek nedeninin bölgenin nükleer silaha sahip tek ülkesi olan İsrail'i kuru-

mak olduğu ileri sürülmüştür (Amrabi, 2006). Sebebi ne olursa olsun bu yöndeki çağrılar, bölgede yeni bir savaş süreci başlatma potansiyeline işaret ederken, olası bir askeri müdahalenin bölgesel ve uluslararası maliyetlerini ve yansımalarını göz önünde bulundurmamak önemlidir.

Bunlardan birincisi, ABD ve ikna etmeyi başardığı müttefiklerinin gerçekleştireceği bir askeri müdahale, Tahran'ın nükleer programını bir süreliğine sekteye uğratmayı başarsa da İran bölgede ve başka yerlerde Batı'nın çıkarlarına karşı terör de dâhil olmak üzere başka yollara başvurulabilir. İran'a yönelik bir askeri müdahale sonrasında bölgede yaşanacak istikrarsızlık, El Kaide ve IŞİD benzeri örgütlerin genişleyeceği ve güçleneceği koşullar üretebilecektir. Nitekim 2003 işgali sonrası Irak ve 2011'den bu yana iç savaş yaşayan Suriye, bu olasılığın gerçeğe dönüştüğü örnekler olarak karşımızda durmaktadır. İkincisi, İran'ın Afganistan, Lübnan, Filistin, Suriye, Körfez ülkeleri ve Irak'ta sahip olduğu nüfuz, maruz kalabileceği bir askeri operasyon nedeniyle harekete geçirilebilir. Örneğin, Mukteda el Sadr, Tahran ziyaretinde sırasında "İran'a yönelik olası bir müdahalede bütün taraftarları ve silahları ile İran'ı korumaya geleceklerini" belirtmiştir (Ogan, 2006). Filistin'de Hamas'ın, Lübnan'da ise Hizbullah'ın artan etkinlikleri ve İsrail'e karşı sergiledikleri mücadele, şüphesiz İran'ın elini bölgede güçlendirmekte olan faktörler olarak dikkat çekmektedir.

Üçüncüsü, İran'ın nükleerleşme çabaları nedeniyle doğabilecek bir krizin en önemli sonuçlarından birisi petrol fiyatları üzerinde yaratacağı etki olacaktır. İran petrol ihraç eden bir ülke olarak Basra Körfezi'ndeki stratejik konumunun kendisine sağladığı jeopolitik imkânı kullanarak petrol akışını sekteye uğratabilecektir. Bu anlamda İran'ın nükleerleşme çabalarının BM Güvenlik Konseyi düzeyinde ele alınması dahi petrol fiyatlarını hareketlendirirken, bu ülkeyi hedef almaya dönük olarak alınacak bir askeri müdahale kararı petrol fiyatlarını dramatik bir şekilde arttırabilecektir. Son olarak, ABD'nin askeri gücünü diplomasiyi ve uluslararası hukuku dışarıda bırakarak tek taraflı olarak kullanması, Avrupalı müttefikleri ile ilişkilerini zorlayarak, Atlantik ötesi ilişkileri olumsuz etkileyebilecektir. Tüm bu ihtimaller göz önünde bulundurulduğunda, olası bir askeri müdahalenin bölgesel ve uluslararası maliyeti ve sonuçları, sorunun diplomasi aracılığıyla çözümünün önemini ve dahi gerekliliğini açıkça gözler önüne sermektedir. Tam da bu bağlamda P5+1 Antlaşması da daha az risk ve maliyet ile İran'ın uluslararası toplumla bütünleşmesinin önünü açması anlamında büyük önem arz etmiştir. Ne var ki, Trump yönetiminin bu antlaşmadan çekilmesi yukarıda belirtilen risklerin hala varlığını korumalarına yol açmıştır.

Sonuç

Rejim değişikliği retoriğini kullanarak İran ile yaşanan nükleerleşme sorununu ele almak, bu ülke ile oluşabilecek müzakere ortamını olumsuz etkileyecektir. Zira İran rejimi öncelikle güvenlik garantilerine ihtiyaç duymaktadır. İran'ın nükleerleşme süreci başlatma potansiyeline işaret ederken, olası bir askeri müdahalenin bölgesel ve uluslararası maliyetlerini ve yansımalarını göz önünde bulundurmamak önemlidir.

leer çabasının ulusal güvenlik ihtiyaçları doğrultusunda özünde savunma amaçlı olduğu ileri sürülebilir. İıran, nükleer çalışmalarının 'barışçıl' olduğu iddiasından hareketle nükleer haklarının tanınmasını; nükleer çalışmaları üzerindeki tüm kısıtlamaların ve uygulanan yaptırımların kaldırılmasını talep etmektedir (Sinkaya, 2006, s. 25). Mustafa Kibaroğlu da modern teknolojiye ulaşmada İıran'a sağlanacak yardım ile ekonomik ilişkilerin normalleşmesi içeren "nesnel garantiler" karşılığında, İıran'ın kendi nükleer tesislerindeki katı tedbir ve denetimleri kabul edeceğini belirtmiştir (Kibaroğlu, 2006, s. 105). Buna karşın, karşılıklı güvensizlik, olumsuz algılamalar ve siyasi liderlerin kullandıkları "düşmanca" söylemler, sorunun diplomatik yollarla çözülmesinin önündeki en ciddi engeli oluşturmaktadır. Bunun dışında, İıran'ın nükleerleşmesi konusu, çok taraflı bir bakış açısıyla ele alınıp çözülebilecek nitelikte bir sorundur. Zira sorunun bizatihi kendisi çok boyutlu olup; politik, diplomatik, ekonomik ve hukuki alt başlıklar içermektedir. Yine ihtiyaç duyulan çok taraflı bakış açısı bağlamında soruna doğrudan ya da dolaylı olarak dahil olan ve olabilecek tüm aktörlerin çözüm sürecindeki varlıkları son derece önem arz etmektedir.

Uluslararası ilişkilerde realist bakış açısı, kuvvet kullanımını da içeren tek taraflı yaklaşımları nükleer yayılma sorununun ortaya koyduğu tehditlere karşı devlet güvenliğinin sağlanmasında önemli görmektedir. Diğer yandan, liberal-kurumsalcı bakış açısı, tek taraflı ve askeri güç kullanımını içeren yöntemler yerine yayılmayı engelleme rejiminin çok taraflılık esasında güçlendirilmesinin önemini vurgulamaktadır. Nitekim uluslararası toplum İıran'ın nükleer programının barışçıl kullanım çerçevesinde tutulması ve silaha dönüşmemesinin garanti edilmesi konularında hem fikir olsa da süreç içerisinde sorunun hangi yöntemlerle çözüleceği konusunda net bir fikir birliği ortaya koyamamıştır.

Hiç kuşku yok ki Ortadoğu dünyanın en kırılgan ve çatışmaya eğilimli bölgedir. Bu açıdan bakıldığında bölgede nükleer silahların yayılması şüphesiz bölgesel ve uluslararası güvenliğe yönelik ciddi bir tehdit oluşturacaktır. Bu yüzden örneğin, Henry Kissinger, İıran'la yaşanan krizin diplomasinin olanaklarını son noktaya kadar kullanarak bir an evvel çözülmesi gerektiğini vurgulamıştır (Kissinger, 2006). Kissinger'ın bu görüşünü teyit edecek şekilde yeni seçilen Biden yönetimi de İıran'ın nükleerleşmesi sorununun çok taraflılık ilkesi çerçevesinde diplomasi ve müzakere yoluyla çözüme ulaştırılması hususunda açıklamalar yapmaktadır.⁸ Tüm bu açılardan bakıldığında İıran ile olan nükleerleşme sorunu çözülemezse, Ortadoğu'da nükleer yayılma kaçınılmaz hale gelecek; Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin nükleerleşme arayışları gündeme gelebilecektir.

Uluslararası politikanın sıfır toplamlı oyun mantığı çerçevesinde bir güç siyaseti olarak görüldüğu Ortadoğu'da İıran'ın nükleer programı ile yaratacağı güç artırımını, bölge ülkeleri için bir güvenlik ikilemi yaratacaktır. Nitekim 2008 yılın-

⁸ ABD Dışışleri Bakanlığı Sözcüsü Ned Price 2 Şubat 2021 tarihinde yaptığı konuşmada Başkan Biden'ın eğer İıran kapsamlı ortak eylem planına tamamen uygun davranırsa, biz de aynıını yapmaya hazırız dediğini ifade etmiştir. Bkz. (www.cnb.com, 5 Şubat 2021).

da Mısır'ın BM Büyükelçisi Mecid Abdülaziz, bölgedeki diğer ülkelerin nükleer silah elde etmesi ve bu silahları bölgesel güçlerini arttırmak için kullanmaları durumunda Mısır'ın ikinci sınıf bir statüyü kabul etmeyeceğini vurgulamıştır (Uzun, 2019, s. 247). Her ne kadar Soğuk Savaş dönemi sona ermiş ve bu dönemin en büyük korkusu olan nükleer savaş ihtimali ortadan kalkmış olsa da, nükleer yayılma hala önemli bir tehdit konusu olmayı sürdürmektedir. Bu tehdidin ele alınmasında, nükleer yayılmanın engellenmesi rejimi ve bununla bağlantılı gözetim ve denetim mekanizmaları büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede İran'ın nükleerleşmesinin önemli bir test alanı oluşturduğu ise aşıkardır.

Kaynaklar

- “Wipe Israel “off the map” Iranian says”. <https://www.nytimes.com/2005/10/27/world/africa/wipe-israel-off-the-map-iranian-says.html>
- Adıbelli, B. (2012). İran dış politikasında ideolojik ve jeopolitik dönüşüm. B. Adıbelli (Ed.), *Doğu batı yol ayrımında İran: ideoloji, devlet ve dış politika* (ss. 108-226). İstanbul: Bilim-Gönül Yayınları.
- Akbaş, Z. ve Baş, A. (2013). İran'ın nükleer enerji politikası ve yansımaları. *History Studies*, 5/2, 21-44.
- Amrabi, A.. Tahran ABD'ye saldırmaz sadece İsrail'i tehdit eder. *Radikal*, 25 Nisan 2006.
- Aras, B. ve Turhan, E. (2014). İran nükleer anlaşması, Ortadoğu'da güç dengesi ve Türkiye. *Ortadoğu Analiz*, 6/62, 18-21.
- Baghat, G. (2005). Nuclear proliferation in the Middle East: Iran and Israel. *Contemporary Security Policy*, 26/1, 25-43.
- Baghat, G. (2007). Nuclear proliferation: The Islamic Republic of Iran. *International Studies Perspectives*, 7, 124-136.
- Birdiqli, F. (2012). İran'ın nükleer teknoloji politikası ve Türkiye için yaratacağı sonuçlar. *Güvenlik Stratejileri*, 8/15, 33-53.
- Bowen, W. Q. & Kidd, J. (2004). The Iranian nuclear challenge. *International Affairs*, 80/2, 257-276.
- Byman, D. (2008). Iran, terrorism and weapons of mass destruction. *Studies in Conflict and Terrorism*, 31/3, 169-181.
- CNBC, (2021). “Biden Administration Turns Focus to Iran as Secretary of State Blinken meets with European Allies”, www.cnn.com.
- Cohen, A. (2006). İran başka İsrail başka, *Haaretz*.
- Communique of the Washington Nuclear Security Summit*. (2010). The White House, <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/communiq-washington-nuclear-security-summit> (Erişim Tarihi: 15.04.2010).
- Cronberg, T. (2017). No EU, no Iran deal: the EU's choice between multilateralism and the transatlantic link. *The Nonproliferation Review*, 24/3-4, 243-259.
- David, H. (2004). İlk günahı İsrail işledi. *Guardian*.
- Denk, E. (2011). Bir kitle imha silahı olarak nükleer silahların yayılmasını önlemeye yönelik çabalar. *AÜSBF Dergisi*, 66/3, 93-136.
- Einhorn, R. & Nephew, R. (2016). *The Iran nuclear deal: Prelude to proliferation in the*

- Middle East?*. Arms Control and Non-Proliferation Series Paper 11.
- Ekrem, E. (2006). İnan'ın nükleer krizi ve Çin. <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=19&yazi=791> (Son Erişim: 07.07.2006).
- Elik, S. (2013). Nükleer teknoloji ve kitle imha silahlarının yayılması sorunu ekseninde Türkiye-İnan ilişkilerine tematik bir yaklaşım 1945-2013. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 13/2, 1-24.
- Feldman, S. (1995). Middle East nuclear stability: The state of the region and the state of the bebate. *Journal of International Affairs*, 49/1, 205-230.
- Ghatts, K. (2010). Clinton urges Iran to fully engage in nuclear talks. *BBC News*, <http://www.bbc.co.uk/news/mobile/world-us-canada-11917186> (Erişim Tarihi: 02.07.2020).
- Hobbs, C. & Moran, M. (2014). *Exploring regional responses to a nuclear Iran: Nuclear dominoes?*. Palgrave.
- IAEA. (2004). Introductory statement to the board of governors. <http://www.iaea.org> (Erişim Tarihi: 02.07.2020).
- IAEA. (2012). *Implementation of the NPT safeguards agreement and relevant provisions of security council resolutions in the Islamic Republic of Iran: Report by the Director General*, GOV/2012/9, <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2012-9.pdf>. (Erişim Tarihi: 02.07.2020).
- Imai, R. (2002). Weapons of wass destruction: Major wars, regional conflicts, and terrorism. *Asia Pasific Review*, 9/1, 88-99.
- Karon, T. ABD'nin rejim takıntısı. *Time*, 06 Nisan 2006.
- Katzman, K. (2005). Iran, US concern and policy responses. CRS Report for Congress. Kayhan, 12 December 2004.
- Keskin, A. (2005). *İnan'ın nükleer çabaları: Hedefler, tartışmalar ve sonuçlar*. <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=77> (Erişim Tarihi: 12.07.2006).
- Keskin, A. (2006). Ahmedinejad dönemi İnan dış politikası: Saldırganlığın rasyonelleşmesi. *Stratejik Analiz*, 72-77.
- Keskin, A. İnan ve Ahmedinecad radikalizmi. *Radikal*, 3 Mayıs 2006.
- Kharazzi, K. (2005). The view from Tehran, Middle East Policy. 12/1, 25-30.
- Kibaroğlu, M. (2003/2004). Yeniden yapılanan Orta Doğu ve kitle imha silahları. *Avrasya dosyası: Ortadoğu özel sayısı*, 1-18.
- Kibaroğlu, M. (2006). İnan'ın nükleer güç olma iddiası ve Batı'nın tutumu: Şaha destek, mollalara yasak. *Akademik Ortadoğu*, 1/1, 77-111.
- Kibaroğlu, M. (2007). Iran's nuclear ambitions from a historical perspective and the attitude of the West. *Middle Eastern Studies*. 43/2, 223-245.
- Kissinger, H. A. (2006). Nükleer krizi diplomasi çözmeli. *The Washington Post*.
- Lodgaard, S. (2011). *Nuclear disarmament and non-proliferation: towards a nuclear-weapon-free world?*. Routledge Global Security Studies.
- Mahnaimi, U. & Conradi, P. (2004). Israel targets Iran nuclear plant. *The Sunday Times*.
- Mousavian, H. (2012). Iran, the USA and weapons of mass destruction. *Survival*. 54/5, 183-202.
- NPT <http://www.un.org/disarmament/WMD/Nuclear/NPTtext.shtml> (Erişim Tarihi: 02.07.2020).
- Obama, B. (2012). *State of the Union Address*. Washington DC, <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2012/01/24/remarks-president-state-union-address> (Erişim Tarihi: 30.06.2020).
- Ogan, S. (2006). İnan'ın nükleer krizine farklı bir bakış. *TÜRKSAM*, <http://www.turksam.org>.

- org/tr/yazilar.asp?kat=19&yazi=736 (Erişim Tarihi: 02.07.2020).
- Peres, S. (1998). *Jerusalem Post*.
- Putin: The West Wants Regime Change in Iran. (2012), *RT.com*, <http://rt.com/politics/putin-regime-iran-usa-175/> (Erişim Tarihi: 30.06.2020).
- Radikal, 12 Nisan 2006.
- Russell, Ri. (2005). China'a WMD foot in the greater Middle East's door. *Middle East Review of International Affairs*. 9/3, 108-124.
- Security Studies: An Introduction* (2008). Paul Williams (Ed.). London, Routledge.
- Simon, J. (1996). United States non-proliferation policy and Iran: Constraints and opportunities. *Contemporary Security Policy*. 17/3, 365-94.
- Sinkaya, B. (2014). İran P5+1 müzakereleri: Temkinli ve iyimser. *Ortadoğu Analiz*, 6/63, 21-25.
- Sinkaya, B. (2016). Nükleer antlaşma sonrası İran siyasetinde süreklilik ve değişim, *ORSAM*, 45, 1-16.
- United Nations Security Council, Resolution 2231, 20 July 2015, <http://unscr.com/en/resolutions/doc/2231> (Erişim Tarihi: 02.07.2020).
- Uzun, Ö. S. (2019). İran nükleer programıyla ilgili güncel tartışmalar. Mehmet Seyfettin Erol & Muharrem Ekşi (Ed.), *Uluslararası İlişkilerde Güncel Sorunlar* (ss. 243-261). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Vural Jane, Hazal ve Aksu, Fuat. (2019). İran Dış Politikasında Lider'in Etkisi: İran Nükleer Krizi. *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 4/1, 21-47.

İkinci Dağlık Karabağ Savaşı Işığında İsrail-Azerbaycan İlişkileri: Yapısal ve Analitik Bir Çerçeve

Ceyhun Çiçekçi*

Öz: İsrail-Azerbaycan ilişkileri, İkinci Dağlık Karabağ Savaşı sürecinde yeniden gündeme gelmiş ve kamusal/akademik tartışmaların konusu olmuştur. Özellikle de İsrail'in Azerbaycan'a verdiği destek, bilhassa da Azerbaycan ordusunun kapasitesine yaptığı olumlu katkılardan dolayı, Ermenistan ve destekçilerinin yoğun eleştirilerine maruz kalmıştır. Bir yandan da Türkiye-İsrail ilişkilerinin uzunca bir süredir negatif bir seyir izlemesi, İsrail-Azerbaycan ilişkilerinin başarısının analiz edilmesi noktasında akademik bir motivasyon sağlamaktadır. Bu çalışmada, İsrail-Azerbaycan ilişkilerinin üç ayrı analitik düzlemde incelenmesi öngörülmektedir. Bu bağlamda, Uluslararası İlişkiler disiplininin bilimsel enstrümanlarından olan analiz düzeyleri yaklaşımı çerçevesinde ikili ilişkiler; uluslararası, bölgesel ve ulusal düzeylerdeki etkileşimleri esas alınarak tartışılacaktır. Ayrıca ikili ilişkilerin boyutları, tehdit dengesi teorisi çerçevesinde test edilecektir.

Anahtar Kelimeler: İsrail, Azerbaycan, Dağlık Karabağ, Analiz Düzeyleri, Tehdit Dengesi

* Öğr. Gör. Dr., Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi, Erdek MYO, Yerel Yönetimler Programı,
E-Mail: ccicekci@bandirma.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5036-537X

Israel-Azerbaijan Relations in the Light of Second Nagorno-Karabagh Conflict: A Structural and Analytical Framework

Ceyhun Çiçekçi

Abstract: Israel-Azerbaijan relations had repeatedly been a hot topic in public/academic debates in the process of Second Nagorno-Karabagh War. Particularly the heavy support of Israel to Azerbaijan was hugely targeted by Armenia and her supporters, especially in the meaning of Israeli contributions to the capacity of Azerbaijani army. On the other hand, the deteriorated course that Turkey-Israel relations has paved for a long time, provided an academic motivation to analyze the success of Israel-Azerbaijan relations. In this study, it is predicted that Israel-Azerbaijan relations would be analyzed by three separate levels. In this context, by basing on international, regional and national levels, the interactions of bilateral relations will be debated in the framework of the levels of analysis, one of the main scientific instruments of International Relations discipline. Furthermore, the dimensions of bilateral relations will be tested within the scope of balance of threat theory.

Keywords: Israel, Azerbaijan, Nagorno-Karabagh, Levels of Analysis, Balance of Threat

Giriş

2020 yılının yaz ayları itibariyle Azerbaycan ile Ermenistan arasında yeniden alevlenen Dağlık Karabağ sorunu, yoğun bir askeri çatışma sürecine evrilmiş ve sonuç olarak Azerbaycan'ın uluslararası hukuk nezdinde meşru toprağı kabul edilen Dağlık Karabağ'da yeni bir *status quo* oluşmuştur. Bu bağlamda Azerbaycan kuvvetleri, Dağlık Karabağ'ı ele geçirerek, bölgesel dinamiklerin ve dengelerin yeniden gözden geçirilmesine sebep olmuştur. Bu çalışma da böylesi bir sonucun başat tetikleyicilerinden biri olarak kabul edilen Azerbaycan'ın İsrail ile ilişkilerini mercek altına alarak, özellikle de İkinci Dağlık Karabağ savaşının ortaya çıkarttığı konjonktür çerçevesinde bir değerlendirme yapma amacındadır.

İsrail-Azerbaycan ilişkilerinin stratejik doğası, özellikle de İkinci Dağlık Karabağ savaşı süresince tekraren önemi anlaşılmış bir olgu olarak durmaktadır. Söz konusu stratejik ilişkiler ve özellikle de Azerbaycan ordusunun silah envanterine İsrail'in yaptığı katkılar¹, Azerbaycan-Ermenistan dengesinde yarattığı belirleyici etki nedeniyle, savaş süresince Ermenistan'ın hedefi olmuştur. Hem Ermenistan devlet ricalinden Azerbaycan'a yapılan silah transferlerinin durdurulması konusunda İsrail'e yoğun tepkiler yöneltilmiş² hem de Ermeni lobisinin önde gelen kuruluşlarından kimseler, İsrail medyasında yer bulan görüş yazıları kaleme almışlar ve İsrail'in Azerbaycan'a verdiği desteği eleştirmişlerdir (Sassonian, 2021). Bu açıdan bakıldığında, Azerbaycan'ın İsrail'le geliştirdiği ilişkilerin ulusal güvenlik odaklı bir nitelik arz etmesi, İkinci Dağlık Karabağ savaşı boyunca Ermeni tarafını rahatsız etmiştir. Bu savaş kapsamında İsrail, hem ilişkilerinin uzun bir süredir kötüleştiği Türkiye ile hem de sözde Türkiye'nin bölgeye gönderdiği Suriyeli cihatçı milislerle aynı safta bulunmakla itham edilmiştir (Irish ve Rose, 2020). Lakin yine İsrail medyasında görülebileceği üzere, çeşitli kanallar üzerinden verilen cevaplar, İsrail'in Azerbaycan'a verdiği desteğin güçlü bir biçimde sürdüğünü ve süreceğini göstermektedir (Sneh, 2020). Kuşkusuz ki İsrail tarafının söz konusu ithamlara rağmen Azerbaycan'a verdiği destek, titiz bir incelemeye konu olmayı hak ediyor.

İsrail-Azerbaycan ilişkileri, literatüre güçlü bir biçimde yansıdığı ölçülerde, İsrail merkezli bir politikanın devamlılığına işaret etmek çerçevesinde

¹ İsrail-Azerbaycan arasındaki silah ticaretinin hacmi konusunda çeşitli rakamlar kamuoyuna yansımış durumdadır. Bu çerçevede, Stokholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü'nün ulaştığı rakamlara göre İsrail, Azerbaycan ordusunun silah ithalatında %26'dan fazla bir paya sahiptir. Kıyaslamalı olarak bakıldığında, Ermenistan ordusunun neredeyse bütün silah ihtiyacını temin eden Rusya'ya nazaran Azerbaycan, silah tedarik kanallarını çeşitlendirmiş gözükmektedir (Wezeman, Kuimova ve Smith, 2021).

² Bu bağlamda, Ermenistan'ın Tel Aviv Büyükelçisi Armen Smbatyan İsrail'e yönelik diplomatik bir protesto amacıyla geri çağırılmıştır. Ayrıca Smbatyan'ın Ermeni gazetelerine verdiği demeçlerinde de İsrail'e yönelik tepki öne çıkmaktadır (The Times of Israel, 2020).

Ayrıca Ermenistan Dışişleri Bakanı'nın açıklamaları da bu bağlamda önem taşımaktadır (Katz, 2020).

anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, İsrail dış politika ve ulusal güvenlik politikası tarihinin önemli bir kavramsallaştırması olarak Çevre(sel) Pakt, İsrail-Azerbaycan ilişkilerini anlamlandırabilmek adına kullanılan politik-akademik araçlardan birisidir.³

İlgili literatüre göre, İsrail'in Azerbaycan'a yönelik politikası, ilk versiyonu 1950'li yıllarda Türkiye'nin de dâhil olduğu bir grup Arap olmayan ülkelerle geliştirilen ilişkileri çerçevelemek için kullanılan Çevre(sel) Pakt politikası bağlamında anlaşılmalıdır (Özdaşlı, 2017; Pinfold ve Peters, 2021; Guzansky, 2014). Buna göre Azerbaycan, İran'la güneyinden sınırdaş olması hasebiyle, İsrail'in yakın çevresinde ve özellikle İran'ı dengelemek adına kurgulamak istediği ittifakvari ilişkilerin bir parçası olarak telakki edilmektedir. Fakat burada gözden kaçan bir husus, orijinal bağlamıyla Çevre(sel) Pakt'ın tamamıyla Arap dünyasına yönelik kurgulanmış bir içerikte olmasıdır. Bir diğer ifadeyle İsrail, Arap devletleriyle çevrili bir coğrafyaya sahip olmasından ötürü, yine bu devletleri dengeleyebilmek adına, jeopolitik bir anlayışla ikinci kuşak/çeper olarak algılanabilecek pozisyon-daki devletlerle ilişkilerini geliştirmeyi hedeflemiştir. Bu açıdan bakıldığında, söz konusu benzeştirmenin olanakları ve kısıtları da ortaya çıkmaktadır.

Çevre(sel) Pakt olarak isimlendirilen politikanın temelinde, İsrail'i çevreleyen Arap devletlerinin dengelenmesi yatmaktadır. Bu çerçevede düşünüldüğünde, ilgili politikanın savunma merkezli bir yaklaşım olduğu görülebilir. Halbuki İsrail-Azerbaycan ilişkileri, İsrail merkezli bakıldığında, daha ziyade agresif bir nitelik sunar. Arap devletlerine kıyasla, İran'ın bulunduğu coğrafi konum ve elindeki imkanlar ölçüldüğünde, İsrail'e direkt ve ivedi bir tehdit olarak görülmesi, kurgusal nitelikler de barındırır. Ayrıca İran gibi görece uzak bir coğrafyada bir anlamda çevreleme politikası takip eden İsrail, aslında tehdit olarak algıladığı İran'ı sınırlandırmak amacındadır. Söz konusu nitelikleriyle birincil tehditler kategorisine girmesi zor gözükse de İran, haliyle Çevre(sel) Pakt'ın hedeflediği beka merkezli politikaların kapsamından sıyrılır. Bu vakanın İsrail açısından savunma refleksleriyle kavramsallaştırılması, ancak "ileri savunma" gibi atak politikaları da çerçeveleyen bir tanıma ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda denilebilir ki Çevre(sel) Pakt'ın kavramsal olarak ifade ettikleriyle, İsrail'in İran politikasının nitelikleri arasında kavramsallaştırma düzleminde ciddi sorunlar bulunmaktadır.

Söz konusu sorunsallaştırmaya istinaden bu çalışma, İsrail-Azerbaycan ilişkilerini farklı bir anlayışla ele alarak, analitik ve teorik bir çerçeveye oturtma amacını taşımaktadır. İlgili literatür incelendiğinde, iki devlet arasındaki ilişkilerin pek çok defa işlendiği ve fakat pratikte yaşananların teorik bir çerçeveye yerleştirilmekte zorlanıldığı gözlemlenebilmektedir. Bu bağlamda elinizdeki çalışma, İsrail-Azerbaycan ilişkilerine görece yeni bir perspektif ve dolayısıyla açıklama kapasitesi kazandırmayı hedeflemektedir. Söz konusu hedefini de Uluslararası

³ Orijinal versiyonuyla Çevre(sel) Pakt, İsrail dış politikasının 1950'li yıllarda Türkiye, İran ve Etiyopya'ya yönelik olarak kurguladığı ve uyguladığı bir politikayı ifade etmek için kullanılır (Bengio, 2004, s. 33-71). Bu bağlamda Azerbaycan, söz konusu politikanın bir parçası değildir.

İlişkiler disiplininin iki temel yaklaşımıyla gerçekleştirmektedir. Tehdit dengesi teorisi ve analiz düzeyleri kullanılarak çerçevelenecek olan ilişkiler, iki devletin politikalarının berrak bir biçimde anlaşılabilmesini de sağlayacaktır.

Teorik-Metodolojik Çerçeve

Devletler, uluslararası politikada öncelikle ulusal güvenliklerini sağlayarak, hayatta kalabilmeyi hedeflerler. Uluslararası politikanın anarşik yapısı, devletleri, ulusal güvenliklerini sağlamak noktasında kendi başlarına bırakır. Bu durum da devletlerin, çeşitli yollardan ulusal güvenliklerini sağlamaya çalıştıkları süreçlerin önünü açar.

Söz konusu anarşik yapıda devletler, bağımsız birer ünite olarak, kendilerinden üstün bir otoriteye tabi olmadıklarından, yalnız başlarındadırlar (Mearsheimer, 2001, s. 3). Bu halde yapılabileceklerin bir sınırı vardır. Ulusal güvenlik politikalarına fazlasıyla yansıyan ölçülerde devletler; silahlanarak dengeleme ve hatta üstün bir konuma ulaşma, tehdit olarak algılanan devleti yatıştırma, tehdit olarak algılanan devletin taleplerine razı olma ya da söz konusu tehdit algılanan devleti yine tehdit olarak algılayan bir başka güçle işbirliği yaparak, tehdidi dengeleme stratejisi izlerler (Walt, 1987, s. 17-21).

Stephen M. Walt'un geliştirdiği bir teori olarak tehdit dengesi, uluslararası politikanın uzun tarihinin ekseriyetle güçler dengesi kavramı çerçevesinde açıklanmasına bir itiraz olarak şekillenir. Walt, uluslararası politikayı belirleyen devlet davranışlarının kökeninde güçlerin dengelenmesini değil, sivrilen tehditlerin dengelenmesini görür. Bu açıdan bakıldığında Walt'a göre tehdit olarak beliren devletin bir takım özellikler taşıyor olması gerekir. Toplam güç kapasitesi, coğrafi yakınlığı, saldırgan güç kapasitesi ve saldırgan niyetlerinin olması, bir devleti tehdit olarak tanımlamak için yeterlidir (Walt, 1987, s. 22-28).

Söz konusu tehdit, bir beka sorunu olarak algılanacağından, tehdidi algılayan devletin dış politika davranışlarını domine eder. Bu bağlamda tehdit algılayan devlet, ekseriyetle iki belirgin davranış kalıbı sergiler. Bunlar; dengeleme ve peşine takılma olarak gözlemlenir. Tehdit olarak sivrilen devlet, bir diğer devletle askeri işbirliğine gidilerek dengelenebilir. İkinci davranış kalıbındaysa tehdit algılayan devletin tehdit olarak gördüğü devletin peşine takılması ve bir biçimde beka sorununu aşması hedeflenir (Walt, 1985, s. 4-8).

Steven David'in tehdit dengesi teorisine katkısı, söz konusu dengeleme pratiğinin dâhili bir takım referanslara yönelik olabileceğini vurgulamaktadır (David, 1991, s. 233-256). Bu bağlamda David, bir devletin bir başka devletle güvenlik işbirliğine gitmesinin arkaplanında yönetici elitin ve hâlihazırdaki rejimin beka kaygılarının da önemli bir yer tuttuğunu öne çıkartır. Bir başka ifadeyle, rejim güvenliğinin devamlılığını sağlayabilmek adına, bir başka devletle ittifak ilişkisi geliştirilebileceğini söyler. David bu yaklaşımını, artık klişeleşmiş bir devletler

kategorizasyonu olarak düşünüldüğünde, daha ziyade üçüncü dünya ülkelerine odaklanarak geliştirmiştir. Bu açıdan, Sovyet-sonrası bir rejim olarak Azerbaycan devleti ancak “ikinci dünya ülkesi” olarak sınıflandırılabilir. Günümüzde her ne kadar söz konusu üçlü tasnifin analitik bir anlamı kalmamışsa da David’in teorik katkısı, dünya politikasındaki pek çok dengeleme motivasyonunu açıklama kapasitesine sahiptir.

Bu çalışmanın kullanacağı bir başka metot olarak analiz düzeyleri ise uluslararası politikanın işleyişini kristalize bir netlikte ortaya koyabilmek aşamasında oldukça kritik bir rol oynar (Yurdusev, 2007-2008, s. 4-7). Bu bağlamda devletlerin dış politika oluşturma süreçleri, aslında birden fazla düzeydeki gelişmelerin baskılaması neticesinde ortaya çıkar. Bu düzeyleri ve bu düzeylere içkin gelişmeleri tasnif etmek ise ilgili devletin dış politikasını anlamlandırabilmek ve analitik bir biçimde ortaya koyabilmek açısından önemlidir (Temby, 2015, s. 721-742).

Analiz düzeyleri ekseninde yapılan tartışmalardan anlaşıldığı üzere, uluslararası politikanın değerlendirilmesi noktasında üzerinde tam anlamıyla konsensüs sağlanmış bir düzeyler silsilesi bulunmamaktadır. Bu bağlamda, ilk örneklerinin Kenneth N. Waltz’da görüldüğünü ve üç ayrı düzeyden bahsedildiğini not etmek gerekmektedir. Waltz’un aynı zamanda doktora tezi olarak hazırladığı *İnsan, Devlet ve Savaş: Teorik Bir Analiz* isimli eseri, uluslararası politikanın ve savaşın analiz edilebilmesi için üç ayrı “imajdan” bahseder (Waltz, 2001). Waltz’a göre analiz seviyeleri; bireysel düzey, devlet yapıları düzeyi ve uluslararası anarşiden ibarettir. Bu üç analiz düzeyi, uluslararası çatışmaları ve dolayısıyla uluslararası politikanın işleyişini anlayabilmek noktasında kritik önemdedir. Waltz ile başlayan ve Uluslararası İlişkiler disiplinine davranışsalcı bir takım yenilikler getirmeyi önceleyen bu girişim, sonraları farklı yorumlarla zenginleşmiş ve analiz düzeyleri ve birimleri üzerine görece geniş bir literatür oluşmuştur (Temby, 2015, s. 723-728).

Bu bağlamda, analiz düzeyleri yaklaşımı İsrail-Azerbaycan ilişkileri özelinde düşünüldüğünde, ikili ilişkileri belirleyen üç temel düzeyden bahsetmek mümkün görünmektedir. Uluslararası, bölgesel ve ulusal düzeylerdeki parametreler, iki ülke ilişkilerinin yapısal çerçevesini oluşturmaktadırlar. Her üç düzeydeki gelişmeler, ikili ilişkileri yönlendirme kapasitesine sahiptirler. Bu noktadan bakıldığında, ikili ilişkilerin gerekçelendirilmesi ve anlamlandırılması, ancak kategorik bir analiz vasıtasıyla mümkün olabilir. Bu bağlamda, ikili ilişkilerin açıklanabilmesi için analiz düzeylerinin kullanılarak gelişmelerin tasnif edilmesi, bilimsel tutarlılığa sahip isabetli bir açıklama olasılığını güçlendirmektedir.

Ayrıca analiz düzeylerinin belirlenme süreçleri üzerinde de farklı tercihler söz konusu olabilmektedir (Buzan, 2015, s. 202-205). Bu çalışma yukarıda da anıldığı üzere; uluslararası, bölgesel ve ulusal düzey olmak üzere üç ayrı düzeyde analiz yapmayı hedeflemektedir. Uluslararası düzey kapsamında küresel güç dengeleri ve bu dengelerin iki ülke ilişkilerine etkisi; bölgesel düzey kapsamında, bölgesel güç dengelerinin ikili ilişkilere etkisi ve son olarak ulusal düzey kapsamında ise

iki ülkenin ulusal sınırları içerisinde cereyan eden gelişmelerin ikili ilişkilere etkisi incelenecektir.

İsrail'in Orta Asya Politikası

İsrail-Azerbaycan ilişkilerinin incelenmesi, ancak İsrail'in Orta Asya'da Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetlerine yönelik perspektifi ile anlam kazanabilir. Bu çerçevede İsrail-Azerbaycan ilişkileri, genel bir çerçeve çizilebilir adına, İsrail'in Sovyet-sonrası bağımsızlıklarını kazanan ve Azerbaycan'ın da bir parçası olduğu Türk Cumhuriyetlerine dönük politikasını incelemekle yerli yerine oturtulabilir.

SSCB'nin dağılması ve Orta Asya'da bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin kurulması, kuşkusuz öncelikle bir güç boşluğuna işaret etmiştir. Söz konusu güç boşluğu, Rus gücünün *hinterlandı* olarak algılanan bir coğrafyada ortaya çıkınca, haliyle Amerikan gücünün de ilgisini çekmiştir (Brzezinski, 1997, s. 30). Aşağıda da açıklanacağı üzere, Orta Asya'da ortaya çıkan yeni devletlerde Amerikan etkisinin artırılması, dış politikasını bu çerçevede kalibre eden devletlerden biri olarak İsrail'in de amaçları arasına girmiştir. Bir başka ifadeyle İsrail, bölgeye yönelik ulusal çıkarlarını Amerikan çıkarlarıyla özdeşleştirerek, kendisine hayli geniş bir manevra sahası tesis etmiştir (Abadi, 2002, s. 69-71).

İsrail'in bölgeye yönelik ilgisi, elbette ki salt Amerikan çıkarlarının realize edilmesiyle alakalı değildir. Bu bağlamda, bölgede yeni bağımsızlıklarını kazanan devletlerin hem ulusal bütünlüklerini korumaya hem ulusal liderlik kapasitelerini geliştirmeye hem de hızlı bir ekonomik kalkınmaya ihtiyaçları vardı (Abadi, 2002, s. 63-65). Bu açıdan bakıldığında, söz konusu devletler, hem dış ilişkilerinde hızlı bir diplomatik tanınma (*recognition*) pratiğine hem de yabancı devletlerle ekonomik ilişkilerini güçlendirmeye oldukça hazırdılar. Böylece İsrail, bölgede etkinlik kazanabileceği önemli gündem maddeleri elde etmiş oluyordu.

Ayrıca İsrail açısından da benzer bir fırsatlar dünyası ortaya çıkmıştı. Bu tarihlere kadar başat dış politik kaygısı olarak beliren geniş çaplı diplomatik tanınma pratiğini ilgili devletler nezdinde çözümlenmek istiyordu. Orta Asya'da yeni ortaya çıkan bağımsız devletler eliyle diplomatik izolasyonunun kırılması, İsrail açısından önemli bir başlık olarak gözükiyordu (Abadi, 2002, s. 66). Ayrıca bölgenin sahip olduğu devasa enerji kaynakları, İsrail gibi enerji yoksunu bir ülke için kaçırılmayacak bir imkân sunuyordu. Enerjide dışa bağımlı profiline ek olarak, Arap bojkotlarıyla da mücadele etmek durumunda olan İsrail açısından Orta Asya'da beliren enerji zengini yeni devletler, kuşkusuz enerji arz güvenliğini güçlendirebilecek faktörler olarak algılandılar (Bahgat, 2010, s. 410-411).

İsrail'i bölgeyle ilişkilerini güçlendirmek noktasında zorlayan bir başka konu başlığı ise söz konusu devletlerin, ekseriyetle Müslüman çoğunluklara sahip coğrafyalarda varlıklarını sürdürmekte olmalarıydı. Bu durum da haliyle, onlar aç-

sından Arap devletleriyle ilişkilerini geliştirmeye uygun bir zemin yaratmaktaydı. Bu dönem için Filistin Sorunu'na destek vermeleri, yukarıda da anılan çerçeve doğrultusunda, Arap devletleriyle ilişkilerini geliştirmeleri ve ihtiyaç duydukları kaynaklara ulaşabilmeleri açısından elzemdi. 1992 yılı itibarıyla bölge devletleri, peşi sıra Filistin Kurtuluş Örgütü'yle temas kurmaya başladılar (Aras, 1998, s. 69). Bu politik temaslar trendi, İsrail açısından nazik bir konu olması hasebiyle dikkat çekti ve buna mukabil İsrail, bölge devletleriyle yakınlaşmayı ve süreci dengelemeyi önceledi.

Bir başka boyutuyla Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, radikal İslami hareketlerin genişlemesi ve güçlenmesi bağlamında da önemli birer saha işlevi yüklenebilirlerdi. Bu çerçevede İsrail, bölge devletleriyle ilişkilerini geliştirerek, Sovyet döneminden kalma politik-genetik bir kod olarak sekülerizmin güçlendirilmesini ve bu çerçevedeki lider/yönetim profillerinin sağlam bir biçimde yerleşmesini önemsendi (Abadi, 2002, s. 66). Böylece radikal akımların tesirine girmesi muhtemel bu coğrafyanın giderek İslami bir ton üzerinden kendini var eden Filistin direnişine insan kaynağı sağlamasını da engellemiş olmaktadır.

Yukarıda anlatılanlar ölçüsünde İsrail, Orta Asya'da ortaya çıkan yeni devletlerle ilişkilerini geliştirmeyi önemsemiştir. Azerbaycan'ın da bir parçası olarak telakki edildiği coğrafyada, ilerleyen zamanlarda daha ziyade İran ve Rusya etkisinin sınırlandırılması noktasında da işlevsel bir anlam kazanan İsrail politikaları, ekseriyetle ABD tarafından da desteklenmiştir. Bu bölgesel çerçeveye istinaden İsrail-Azerbaycan ilişkilerini incelemek, ikili ilişkileri anlamlandırmaya dönük bir bilimsel çabanın isabet oranını yükseltecek bir yöntem olacaktır.

İsrail-Azerbaycan İlişkilerinin Yapısal ve Analitik Çerçevesi

İsrail-Azerbaycan ilişkileri, uluslararası politikanın diğer aktörleri gibi, yapısal birtakım kısıtlar ve imkanlarla örülmüş bir alanda cereyan etmektedir. Bu bağlamda bakıldığında, İsrail-Azerbaycan ilişkilerini yapısal düzleminden kopartarak incelemek, salt ikili ilişkilerde yaşanan gelişmelere indirgemek, sürecin tam anlamıyla kavranmasını ve bilimsel bir çerçevede analiz edilebilmesini engelleyebilecek bir tuzaktır. Bu mantıksal altyapıyla düşünüldüğünde, ikili ilişkilerin cereyan ettiği politik evreni keşfetmek ve yerli yerine konumlandırmak adına üç ayrı analiz düzeyinden faydalanmak, oldukça isabetli bir seçim olacaktır. İlerleyen alt başlıklarda da görülebileceği üzere, İsrail-Azerbaycan ilişkilerinin uluslararası, bölgesel ve ulusal düzeylerdeki imkanları ve kısıtlayıcıları, ikili ilişkilerin çerçevesini belirlemektedir.

i. Uluslararası Bağlam

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte çift kutuplu sıkı uluslararası sistem de ortadan kalkmış ve dünyanın hemen her noktasına uzun on yıllar boyunca sirayet

etmiş olan süper güç rekabeti, yerini bölgesel ölçekli minimal rekabetlere bırakmıştır. Bu çerçevede, öncelikle Rus gücünün Soğuk Savaş süresince hâkimiyet tesis ettiği yakın çevresi, Amerikan stratejisi açısından kilit bir rol oynamıştır. Bu bağlamda da Güney Kafkasya'daki gelişmeler, iki kutuplu dönemdeki derecede bir sertliği barındırmasa da Amerikan-Rus çekişmesinin arenalarından biri haline gelmiştir (Markedonov ve Suchkov, 2020, s. 179-195). Rus gücünün eski ihtişamına kavuşmasını engellemeyi temel stratejik hedeflerinden biri haline getiren Amerikan yönetimleri, Sovyet-sonrası rejimlerle yakın işbirliği geliştirmeye ve onları politik, ekonomik ve askeri düzlemlerde desteklemeye gayret göstermiştir. Bu aşamada, Güney Kafkasya'da bağımsızlığını yeni kazanan bir cumhuriyet olarak Azerbaycan da söz konusu stratejik bakışın bir sonucu olarak, Amerikan eksenini çerçevesinde konumlandırılmaya çalışılmıştır.⁴

Azerbaycan dış politikası açısından bakıldığında, İsrail'le ilişkilerini geliştirmesinin uluslararası bağlamdaki başat getirisi, ekseriyetle Rus gücünün Amerikan gücüyle dengelenmesine zemin oluşturmasıdır (Pinfold ve Peters, 2021, s. 37). İsrail'in Amerikan yönetimi nezdinde özellikle de Yahudi lobisi vasıtasıyla elinde bulundurduğu politik güç, Rusya'nın Güney Kafkasya'daki müdahaleci potansiyelini kısıtlayabilmek adına, oldukça işlevsel bir kapasite sunmaktadır.

Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, 25 Aralık 1991 itibariyle İsrail tarafından diplomatik olarak tanınmıştır. Bu hamleye hızlı bir biçimde karşılık vererek ve bu tarihlerde Dağlık Karabağ'daki çatışmalarda elini güçlendirebilmek adına, Azerbaycan da İsrail'i Nisan 1992 itibariyle diplomatik olarak tanımış ve ilişkilerini resmi düzeyde başlatmıştır (Murinson, 2014, s. 10). Bu çerçevede İsrail, zaman kaybetmeksizin 1993 yılı içerisinde Bakü'de diplomatik temsilciliğini açarak, yeni bağımsızlığını kazanan devletle temas noktası oluşturmuştur. Lakin Azerbaycan, İsrail'de bir diplomatik temsilcilik açmamış ve bunun yerine, Azerbaycan Havayolları'nın Tel Aviv'de bulunan ofisini gayri resmi olarak kullanmayı tercih etmiştir (Lindenstrauss, 2015, s. 70). Bu hamlesiyle Azerbaycan, özellikle de İran rejiminin kışkırtmalarıyla İslam dünyasından gelebilecek eleştirileri engellemeyi hedeflemiş gözükmektedir.

Söz konusu hızlı diplomatik tanıma pratiği, Azerbaycan açısından, hem yeni bağımsızlığını kazanan devletin varlığını tasdik ettirme hem de olası Rus müdahaleciliğini bölgesel düzeyde sınırlandırma potansiyeli taşımaktadır. Kaldı ki bu pratik, Amerikan yönetiminin bölgeye bakışına da gayet uyumlu bir hamle olarak gözükmektedir.

Bu tarihler itibariyle, Güney Kafkasya'da yeniden Rus hegemonyasının tesis edilebilme ihtimali ya da aşırı hareketlerin bu bölgede istikrarsızlığı yaygınlaş-

⁴ ABD Kongresi'nin 2532 sayılı "Özgürlüklere Destek Yasası", Sovyet-sonrası ülkelerin desteklenmesini hedeflemektedir. Bu minvalde, Azerbaycan da potansiyel bir muhatap olarak belirmiştir. Lakin Ermeni lobilerinin yoğun tesiriyle, söz konusu yasanın ilgi alanından Azerbaycan çıkartılmıştır. Bu durum, Azerbaycan açısından İsrail'le ilişkilerini geliştirmenin ve ABD'deki Yahudi lobisinin nüfuzunu kullanabilme imkanına ulaşabilmenin gerekliliğini göstermiştir (Özdaşlı ve Kodaman, 2016, s. 122).

tırma olasılıkları, Amerikan yönetiminin Azerbaycan gibi seküler devlet yapısını desteklemesine vesile olmuştur. İsrail'in Azerbaycan'la geliştirdiği ilişkiler, temelde hem tarihsel olarak yeniden iddia sahibi bir görünüm elde edebilecek olan Rus gücünü hem de aşırı hareketler üzerinden manevra kabiliyeti kazanabilecek olan İran rejimini sınırlandırmanın anti-tezini oluşturmaktadır (Murinson, 2014, s. 10).

Ayrıca Azerbaycan, Dağlık Karabağ'ın işgal edilmesi sebebiyle sorun yaşadığı Ermenistan'ın ABD'deki lobi gücünü de dengelemeye çalışmıştır. Bu bağlamda Azerbaycan'ın İsrail'le geliştirdiği ilişkileri, Yahudi lobisinin etki kapasitesi sayesinde kendisine Amerikan siyaset çevrelerinde güçlü bir destek sağlamış ve Ermeni lobisinin Azerbaycan aleyhine yürüttüğü çalışmalara ket vurmuştur (Murinson, 2014, s. 20-21). Azerbaycan-İsrail ilişkilerindeki stratejik yakınlaşmanın önemli bir boyutu, kuşkusuz, Azerbaycan'ın ulusal güvenlik kaygıları çerçevesinde şekillenmiştir.

İsrail-Azerbaycan yakınlaşması, 1990'lı yıllar itibariyle bölgesel düzlemde tesis edilmeye çalışılan İsrail-Azerbaycan-Türkiye-Gürcistan aksının da bir parçası olarak telakki edilebilir. Bu çerçevede, 1996 yılında İsrail ile Türkiye arasında askeri bir işbirliği anlaşması imza edilmiş, Hazar Denizi'ndeki Azerbaycan petrolü Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı projesiyle işlevselleştirilmiş ve böylece söz konusu yakınlaşma, bölgesel ölçekli *pax-Americana*'nın dört ayaklı güçlendirilmiş bir sütunu olarak gündeme gelmiştir. Böylece Suriye-İran-Ermenistan-Rusya dörtlüsünün oluşturduğu karşı bloğun dengelenmesi de mümkün olmaktadır (Lindenstrauss, 2015, s. 73).

Türkiye ile İsrail arasında 1996 yılında imzalanan askeri işbirliği anlaşmasından kısa bir süre sonra, 29 Ağustos 1997'de dönemin İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu Bakü'ye kısa bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu tarihlerde Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev'le yapılan görüşmelerde, iki ülke arasında enerji, iletişim, bilim vb. konularda yapılabilecek işbirlikleri değerlendirilmiştir (Murinson, 2014, s. 15). Söz konusu ziyaretin zamanlaması, Azerbaycan'ın, Türkiye ile varılan anlaşmanın tamamlayıcı unsuru olarak görüldüğüne de işaret etmektedir. Bu ilk ziyaretten sonra da İsrail devlet yetkililerinin çok defa Azerbaycan'a gittikleri bilinmektedir.

İsrail açısından bakıldığında, Azerbaycan'la ilişkilerini geliştirmenin uluslararası bağlam çerçevesinde birkaç önemli başlığı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, İsrail'in nüfusu çoğunlukla Müslüman olan bir ülkeyle ilişkilerini geliştirerek, İsrail-Filistin meselesinden mülhem Yahudi-Müslüman dikotomisini boşa çıkarmaya çalışmasıdır. Bu bağlamda, İsrail-Azerbaycan ilişkilerinin gelişmesi hem İsrail'in dünya üzerindeki Müslüman kitlelere yönelik güçlü bir mesajını taşımaktadır hem de uluslararası kabulünü arttırması noktasında işlevseldir (Özdaşlı, 2017, s. 181).

Ayrıca Azerbaycan'ın mezhebi yönden Şii Müslüman bir kitleye sahip olması, İsrail-İran rekabetinde İsrail'in elini güçlendirebilecek bir olgu olarak görülmeli-

dir. Benzer şekilde ağırlıklı bir Şii Müslüman kitleye yaslanması ve teokratik rejimini de Şii mezhebinin anlatısı doğrultusunda konfigüre etmiş olması hasebiyle İran, İsrail-Azerbaycan ilişkilerinin barışçıl bir atmosferde yürütülebilmesi sayesinde, İsrail'in sahip olduğu Yahudi kimliğini ve devletin Siyonist yapısını makro düzeyde güvenlikleştirebilme yetilerinden mahrum kalmaktadır. Bir diğer ifadeyle, İsrail'in Azerbaycan özelinde ağırlıklı Şii Müslüman nüfusa sahip bir devletle kurabildiği stratejik ilişkiler, İran'ın İsrail dış politikasına yönelik üretebileceği "Müslüman karşıtlığı" temelli kategorik bir zemini daha başından engellemektedir. Bu açılardan düşünüldüğünde, İsrail-Azerbaycan ilişkilerinin gelişim seviyesi, İsrail dış politikasının İslam dünyası özelinde ve hatta uluslararası bağlamı çerçevesinde de oldukça kıymetli bir konuma sahiptir. (İsmayilov, 2013, s. 70)

ii. Bölgesel Bağlam

Soğuk Savaş sonrası dönemin belirleyici bir özelliği, yukarıda da anıldığı üzere, bölgesel rekabetleri su üstüne çıkarmış olmasıdır. Bu bağlamda, yeni bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'ın sahip olduğu nitelikler ve teritoryal imkânlar, aynı zamanda sınır komşuları olan rakip devletlerin bölgesel projeksiyonlarını gerçekleştirebilmeleri adına, ulaşılması ve etki altına alınması gereken bir hedef haline gelmiştir. Dağlık Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgal edilmesi ve İran'ın bu gelişmeyi desteklemesi, bölgesel rekabetlerin açık bir savaş haline sebep olabileceğine delalet etmiştir.

Bağımsızlığını kazandığı tarihten bu yana İsrail, ulusal güvenliğini başat bir biçimde dış politikasına yansıtılmış bir ülkedir. Bu bağlamda, özellikle Yahudilerin kadim tarihinde yaşanan olumsuzluklar, İsrail devletinin ulusal güvenlik pratiklerine yönelik net bir referans noktası oluşturmaktadır. Yaklaşık üç çeyrek asırlık bir devlet ömrüne sahip olmasına rağmen, günümüzde dahi varoluşsal ulusal güvenlik tehdidi algılamalarının İsrail dış politikasına hâkim olması, hususiyetle İran tehdidinin nükleer bir zeminde gelişmesiyle paralel ilerlemektedir (Baghat, 2006, s. 307-327) .

1979'daki İran İslam Devrimi'nden bu yana İsrail, hem söz konusu devrimin köktenci niteliği hem de kendisini direkt olarak hedef almasından dolayı, İran'ı ulusal güvenlik ajandasında üst sıralara taşımıştı. Ayrıca devrimle birlikte İslami hassasiyetlerden ötürü kesintiye uğrayan İran'ın nükleerleşme süreci, İran-Irak savaşındaki olumsuz tecrübeler ve özellikle de caydırıcılık kapasitesinden yoksunluğu sebebiyle yeniden canlandırıldığında, İsrail açısından algıladığı tehdidin kapasitesi de büyümüştür. Bu bağlamda denilebilir ki İsrail ulusal güvenlik gündeminin başat maddesini İran'ın nükleerleşmesi oluşturmaktadır (Freilich, 2018, s. 83-85).

Günümüzde ise hem Arap Baharı hem de 2015 yılında imza edilen Nükleer Anlaşma (JCPOA) vesileleriyle İran'ın elde ettiği bölgesel nüfuz, İsrail siyasi ve güvenlik elitlerinin dikkatle izledikleri bir süreç olarak görülmektedir. Lübnan'ın

güneyinde bulunan Hizbullah'ın Suriye iç savaşı süresince İran'la koordinasyon halinde sahaya inmesi, İsrail ulusal güvenlik algıları açısından oldukça önemli bir kırılma noktası olarak işaretlenebilir. Ayrıca Suriye ve Yemen'deki iç savaşları süresince elde ettiği etki kapasitesi, İran'ın bölgesel düzeyde bir tehdit olarak da algılanmasını pekiştirmektedir. Böylece İran, İsrail ulusal güvenlik düşüncesinin merkezi bir referansı olarak kavranmakta ve nüfuzu altında tuttuğu vekilleriyle İsrail'i tehdit etmektedir (Freilich, 2018, s. 73-79).

Azerbaycan ulusal güvenliği açısından da İran'ın benzer bir konumu söz konusudur. Sahip olduğu nitelikler itibarıyla İran, Azerbaycan açısından da önemli bir tehdit kaynağı olarak belirmektedir. Özellikle Dağlık Karabağ'ın işgal edilmesi ve devam eden süreçte İran, Ermenistan'a yakın durmuş ve böylece Azerbaycan'ı dengelemeye çalışmıştır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde bağımsızlığını kazanan iki Sovyet-sorası devlet olarak Azerbaycan ve Ermenistan, Güney Kafkasya'da dengelerin dönüşümüne sebep olacak bir rekabet halindedirler. Bu rekabetin tarafları, aynı zamanda yakın çevrelerinden edindikleri müttefikleriyle rekabetteki dengeyi korumaya çalışmışlardır. Bu bağlamda, Türkiye-Azerbaycan ikilisine karşılık olarak İran da Ermenistan'ı desteklemektedir. Söz konusu işbirliğinin İran açısından rasyonalitesi, Türkiye'nin politik açıdan istikrarlı bir Azerbaycan'la süreklilik arz eden bir temas kurup, Orta Asya coğrafyasında da etkin bir aktör olarak belirmesi ihtimaline ket vurabilmeyi hedeflemektedir (Olson, 2002, s. 61-85). Bu bağlamda söz konusu iki Türk devleti, İran'ın bölgesel nüfuzuna set çekebilecek kapasiteye sahip olduklarından ötürü, İran ulusal güvenlik düşüncesi çerçevesinde tehdit kaynağı olarak görülmektedirler. Nihayetinde söz konusu ilişkiler, İran'ın ulusal güvenlik değerlendirmelerinde üst sıralarda yer tutmaktadır.

İsrail ile Azerbaycan'ın yakınlaşmasının altyapısında, Azerbaycan'ın taşıdığı nitelikler de önem arz etmektedir. Bu açıdan yaklaşıldığında, Şii ağırlıklı bir nüfusa sahip olması ve İran sınırları içerisinde bulunan ve Güney Azerbaycan olarak da bilinen bölgede İran nüfusunun yaklaşık olarak 1/5'nin Azerbaycan Türk'ü olması, Azerbaycan'ın stratejik önemini arttırmaktadır. Bu nitelikleriyle Azerbaycan, İran'ın teritoryal bütünlüğünü ve dolayısıyla istikrarını etkileme kapasitesine güçlü bir biçimde sahiptir (Souleimanov ve Ditych, 2007, s. 103).

Şii ağırlıklı bir nüfusa sahip olmasıyla Azerbaycan, hem İsrail'in Müslüman bir müttefiği olarak konumlanmakta hem de İran'daki rejime istinaden, İsrail'in "aslında Şii kitlelerle herhangi bir sorunu bulunmadığını" ispatlamaktadır.⁵ İsrail dış politikasının neredeyse bütün bir tarihine hükmeden Çevre(sel) Pakt, İsrail'i çevreleyen Arap devletlerinin izolasyonunu aşma pratiği olarak görüldüğünde, Azerbaycan'ın Şii Müslüman kimliği oldukça önem kazanmaktadır (Murinson, 2014, s. 12).

⁵ Ayrıca son yıllarda gelişim gösteren Suudi Arabistan-Azerbaycan ilişkileri de İsrail-Azerbaycan ilişkilerinin bir parçası olarak düşünülebilir. Bu çerçevede Azerbaycan'da İran merkezli Şii etkisine karşı Sünni etkisinin arttığı da gözlemlenen bir husustur (Grebennikov, 2015, s. 431-432).

Ayrıca Azerbaycan açısından birincil bir tehdit kaynağı olarak görülen Ermenistan, Dağlık Karabağ'ı işgal ederek, bu bölgeyi uzun yıllar boyunca hâkimiyeti altında tutmuş ve Azerbaycan'ın teritoryal bütünlüğüne zarar vermiştir. Özellikle 1992 yılındaki Birinci Dağlık Karabağ savaşında Azerbaycan kuvvetleri, Ermeni kuvvetleri karşısından tutunamamış ve bölgeden çekilmek zorunda kalmışlardır. Söz konusu savaşla birlikte ortaya çıkan durum, bu noktada belirtilmesi elzem bir husus olarak, Azerbaycan kuvvetlerinin savaş kapasitesi ve silah envanterinin görece yetersiz kaldığını göstermektedir. Bu dönemde Türkiye'nin Azerbaycan'a askeri yardımları da yeterli olmamış ve Dağlık Karabağ bölgesi Ermeni kuvvetleri tarafından işgal edilebilmiştir.

Azerbaycan'ın yukarıda anlatılanlar çerçevesinde düşünüldüğünde, silah tedarik kanallarını çeşitlendirmesi ve bu süreçleri güvenceye alması önemli bir dış politika hedefi olarak görülmelidir. Azerbaycan ulusal güvenliği açısından İsrail'in oynadığı stratejik rol, özellikle de silah satışları kapsamında düşünülmelidir. Kaldı ki İsrail, Birinci Dağlık Karabağ savaşından sonra güçlü bir biçimde Azerbaycan'ı desteklemiş ve silahlanmasına yardımcı olmuştur. İsrail'in sahip olduğu gelişmiş askeri teknoloji ürünü silahlar, İsraili firmalar aracılığıyla Azerbaycan'a teslim edilmiş ve bu süreç günümüze kadar devam etmiştir. İkinci Dağlık Karabağ savaşı esnasında da görüldüğü üzere Azerbaycan kuvvetleri, özellikle de İsrail menşeli silah stoğunun verdiği teknolojik üstünlüğe yaslanarak, önemli bir avantaj elde etmiştir (Rod, 2020).

Söz konusu silah ticareti uzun yıllardır devam etmektedir. Hatta öyle ki Azerbaycan henüz bağımsızlığını kazanmamışken de İsrail'den silah satın almış ve bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından sonra da bu ticaret giderek artan bir ivme yakalamıştır. Bu bağlamda, 2008 ve 2012 yıllarında yapılan silah ticaretinin İran açısından da önemli sonuçları olduğu görülmektedir. Özellikle de 2012 yılında yapılan ve 1.6 milyar dolar tutarındaki silah ticareti anlaşmasının hacmi, ikili ilişkilerin stratejik düzeyini göstermesi açısından da önemlidir (Haaretz, 2012).

Ayrıca Azerbaycan'ın İran'la sınırdaş coğrafyası, İsrail açısından birtakım avantajlar doğurmakla birlikte, Azerbaycan ulusal güvenliğine yönelik tehditleri de köpürtmektedir. Bir örnek olması hasebiyle, söz konusu silah ticaretinin de bir parçası olarak düşünülmesi kaydıyla, İran nükleer tesislerinin bulunduğu Natanz kenti üzerinde düşürülen insansız hava aracının Azerbaycan'dan kalktığı İranlı yetkililer tarafından belirtilmiş ve Azerbaycan, İran tehditlerine hedef olmuştur (AP News, 2014). Ayrıca bu gelişmeden de anlaşılabilceği üzere Azerbaycan'dan kalkan insansız hava araçlarının İran'a karşı istihbari amaçlarla kullanıldığını da not etmek gerekmektedir.

Bu çerçevede, 2021 yılının sonbaharı itibarıyla, İran'ın Azerbaycan sınırında yapacağı tatbikata verdiği isim de bu açıdan oldukça manidardır (Hürriyet, 2021). Tatbikata "Hayber" isminin verilmesi, İslam tarihindeki Yahudilerle yapılan mücadelede anımsatması çerçevesinde oldukça stratejik bir rol üstlenmektedir. Bu durum da göstermektedir ki İran, Azerbaycan'ın İsrail'le ilişkilerini tehdit edici

bulmakta ve Azerbaycan'ı kimliksel bir düzlemde İsrail ile eşitleyerek ve ötekileştirerek, hasmane politikalar kurgulayabilmektedir.

Son olarak, İsrail açısından bakıldığında enerji güvenliği ve bu konu özelinde Arap-İran etkisinin kısıtlanması da önemli bir faktör olarak görülebilir.⁶ Bu bağlamda İsrail, petrol ihtiyacının yaklaşık olarak %40'ını karşılayan Azerbaycan'ı önemli bir enerji tedarikçisi olarak algılamaktadır. Azerbaycan'a enerji güvenliği çerçevesinde verilen önem, özellikle de 1973 yılında yaşanan petrol krizi sebebiyle stratejik bir boyuttadır. Goldenstein'a göre bu krizden aldığı derslerle İsrail, enerji sektöründe Arap-İran etkisini dengeleyebilmek adına, Azerbaycan petrolünü işlevsel bulmaktadır (Goldenstein, 2020).

iii. Ulusal Bağlam

Azerbaycan-İsrail ilişkilerini analiz ederken ulusal düzeyde politik istikrarı etkileyebilecek hususlardan bahsedilmediği takdirde etraflıca ve isabetli bir değerlendirmeden uzaklaşılabilir. Her iki devletin ulusal ölçekteki bazı parametreleri, ikili ilişkileri kolaylaştırmanın birer fonksiyonudurlar. Bu bağlamda İsrail, Azerbaycan'ın rejim güvenliğinin ve dolayısıyla ulusal güvenliğinin de önemli bir destekçisi konumundadır. Ayrıca İsrail'deki Azerbaycan Yahudilerinin varlığı da hem diaspora etkisi doğurmakta hem de bu durumla ilintili olarak, ülkenin seçmen nüfusu bağlamında görece önemli bir politik baskı unsuru yaratmaktadır.

Pollock'a göre, Azerbaycan ile İsrail arasındaki ilişkilerin detaylarına odaklanıldığında, özellikle istihbarat ve siber güvenlik alanındaki alışverişin düzeyi, Azerbaycan'ın ulusal güvenliğini belirli bir seviyede idame ettirebilmesi adına oldukça kritik önemdedir (Pollock, 2020). Bu aşamada, Azerbaycan'ın ağırlıklı olarak Şii Müslüman bir nüfusa sahip olması, İran'ın etki kapasitesini genişletebilecek bir olgu olarak belirmektedir. Bir diğer ifadeyle Azerbaycan, ulusal kimliğinin ekseriyetle Şii Müslüman bir aksa oturmasından dolayı, Şii Müslüman kitlelere hamilik rolünü sıklıkla gündeme getiren İran rejiminin hedefi olabilmektedir. Bu sebeple de Azerbaycan'ın İsrail'le olan ilişkilerine atfettiği önem, oldukça kritik bir seviyededir. Nihayetinde İsrail, İran'ın Azerbaycan nüfusunun mezhebi kimliğine hitap ederek, ülkeyi olası bir istikrarsızlığa sürüklemesinin önüne geçebilecek bir müttefik olarak algılanmaktadır.

Azerbaycan'ın İran'dan algıladığı bir başka tehdit düzeyi ise direkt olarak rejimin güvenliği ile alakalıdır. Azerbaycan'daki kurulu düzen, seküler bir çizgiye sahip olmakla birlikte, Batıcı bir profil de sunmaktadır. Fakat İran rejimi, İslam devriminden bu yana teokratik sistemini ihraç etme çabası içerisinde olduğundan ve Azerbaycan nüfusunun nitelikleri de söz konusu rejim ihracı politikasının hedeflediği kitlelere uygun düştüğünden, rejimin seküler kimliği başlı başına bir hedef haline gelebilmektedir. Ayrıca Azerbaycan'ın öncesinde de açıklandığı üze-

⁶ İsrail-Azerbaycan ilişkilerinin ekseriyetle enerji güvenliği çerçevesinde değerlendirilmesi gereğini iddia eden çalışmalar da literatürde yer almaktadır (Göksel, 2015).

re çeşitli sistemik-bölgesel dengelemelerin bir unsuru olarak Amerikan gücüyle yakınlaşması, Azerbaycan rejiminin İran'ın gözünde açık bir tehdit kaynağı olarak kodlanmasına imkân vermektedir.

İsrail açısından bakıldığında ise Azerbaycan'la ilişkilerinin ulusal düzeydeki en belirgin yansıması, Azerbaycan Yahudilerinin İsrail'deki sosyo-politik ve sosyo-ekonomik konumları üzerinden tanımlanabilmektedir. Bu bağlamda irdelendiğinde, özellikle İkinci Dağlık Karabağ Savaşı süresince İsrail'deki Azerbaycan Yahudilerinin yoğun bir biçimde Azerbaycan yönetimini destekledikleri görülmektedir (The Jerusalem Post, 2020).

Çeşitli gösteriler yoluyla Azerbaycan'a verdikleri desteği ifade eden kitleler, İsrail gibi görece kısıtlı bir demografiye sahip bir ülkede haliyle önemli bir siyasi güç odağı olarak görülmektedirler. Siyasi sistemi itibarıyla küçük partilerin dar marjlarla parlamentoda ve hükümet kompozisyonlarında etkinlik kazanabildiği bir devlet yapılanmasına sahip olan İsrail'de siyasi partiler, haliyle, Azerbaycan'dan göç etmiş Yahudi kitlelere karşı da kayıtsız kalamamaktadırlar. Bu çerçevede bakıldığında, Azerbaycan Yahudilerinin kurumsal bir kimlik kazanmaları ve bu kimlik etrafında örgütlenmeleri de kendilerini siyasi bir güç olarak hissettirmektedir (Azerbaijan State News Agency, 2007).

Ayrıca Azerbaycan'da yaşayan Yahudi azınlığı da önemli bir faktör olarak görülmelidir. Azerbaycan Yahudileri, tarihsel olarak Sovyetik rejimlerde olmadığı derecede özgürlükçü bir atmosferden istifade etmişler ve bu durum da Azerbaycan ile İsrail'in yakınlaşmalarını ve stratejik ilişkiler kurgulamalarını kolaylaştıran bir etken olarak görülmüştür (Özdaşlı ve Kodaman, 2016, s. 113-115). İsraili ve Azerbaycanlı yetkililerin çok defa ifadeleriyle teyit edilen bir olgu olarak antisemitizmin Azerbaycan'da zemin bulamaması, kuşkusuz İsraili siyasi elitlerin de özellikle önem verdikleri bir husustur. Her ne kadar bazı dönemlerde buradaki Yahudi varlığının İran karşısı istihbari eylemlerde kullanılmasına yönelik bir takım fikirler ortaya çıksa da İsrail yönetimleri ekseriyetle Azerbaycan'daki barışçıl ve hoşgörülü toplumsal atmosferi desteklemektedir (Bourtman, 2006, s. 55).

Sonuç

İkinci Dağlık Karabağ savaşı esnasında Ermenistan destekçilerinin çeşitli vesilelerle belirttikleri argümanlar, İsrail'in artık Azerbaycan'ı desteklemek zorunda olmadığı yönünde bir mantıksal güzergah izlemektedir (Galitsky, 2020). Özellikle İbrahim Anlaşması'nın İsrail dış ve ulusal güvenlik politikaları açısından oldukça stratejik bir kazanım olduğu ve İran'ı dengelemek noktasında Azerbaycan'a ihtiyacının kalmadığı iddia edilmektedir. Bu bağlamda da İsrail-Azerbaycan ilişkilerinin temel rasyonalitesini kaybettiğini vurgulayarak, iki ülke ilişkilerinin Ermenistan lehine bir gerileme yaşamasını umut etmektedirler.⁷

⁷ Her ne kadar bu minvalde beklentiler söz konusu olsa da İsrail-Azerbaycan ilişkilerinin özellikle askeri sektördeki işbirliği olanca hızıyla sürmektedir (Mehdiyev, 2021).

İsrail-Azerbaycan ilişkilerinin temeli, yukarıda da incelendiği üzere, uluslararası, bölgesel ve ulusal bağlamlarda tehditleri dengelemek üzerine kuruludur. Bu bağlamda bakıldığında, iki ülke ilişkilerinin salt İran'ı dengelemekten ibaret bir hedefleri bulunmamaktadır. Bölgesel düzeyde İran'ı dengelemenin yanında, uluslararası düzeyde açıklanabilecek ölçülerde, Rus gücünün bölgede etkinlik kazanmasını engellemek de iki ülke ilişkilerinde katalizör rolü oynamaktadır. Ayrıca ulusal düzeyde de Aliyev yönetiminin seküler rejiminin güvenliğini sağlama noktasında İsrail'e ihtiyacı olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Buna karşılık olarak da İsrail iç siyaseti, Azerbaycan'dan İsrail'e göç etmiş Azerbaycan Yahudilerinin hesaba katmak durumundadır.

İkinci Karabağ Savaşı'nın Azerbaycan'ın açık üstünlüğüyle sona ermesi, İsrail-Azerbaycan ilişkileri açısından da oldukça önemli birtakım sonuçlara yol açmıştır. Bu bağlamda bakıldığında, Dağlık Karabağ bölgesinin Azerbaycan tarafından geri kazanılması, özellikle İran'ın kuzey sınırlarında neredeyse kesintisiz bir Azerbaycan varlığına sebep olmuştur. Böylece Azerbaycan, İran'ın kuzeyinden çevrelenmesini sağlayacak ölçülerde Ermenistan'la karasal iletişimini sınırlandırmış ve İsrail stratejisi açısından kritik önemde bir kazanım sağlamıştır. Söz konusu alanın denetimi, İran'ın Ermenistan'la gerçekleştirdiği alışverişin takip edilebildiği bir zemin yaratmıştır.

Bir diğer kazanım olarak görülebilecek olgu ise Türkiye-Azerbaycan hattının kesintisiz bir hal almasıdır. Bu durum, Türkiye açısından oldukça stratejik bir kazanım olarak görülebilir. Türk dünyasıyla politik-ekonomik iletişimini güçlendireceği muhakkak olan bu koridor, Türkiye-İran ilişkilerinde stratejik bir konuda Türk tarafının elini rahatlatacaktır. Aynı zamanda hem Azerbaycan hem de Türkiye açısından, Çin'in doğu-batı hattında kurguladığı *Tek Kuşak Tek Yol* projesi kapsamında da avantajlı bir statü elde edileceği ortadadır (Rehimov, 2021). Bu gelişme, kuşkusuz Türkiye-Azerbaycan-İsrail üçlüsü arasında da çeşitli iletişim kanallarının oluşmasına ve var olanların da güçlenmesine vesile olabilir.

Bu çalışmanın ulaştığı sonuçlar itibarıyla İsrail-Azerbaycan ilişkilerinin; uluslararası, bölgesel ve ulusal düzeylerde beliren tehditleri dengelemek üzerine kurulduğu görülmektedir. Bu bağlamda Rusya ve İran'ın çeşitli düzeylerde edindikleri konumlar, İsrail-Azerbaycan arasındaki ikili ilişkilere hem yapısal hem de analitik bir açıklama kapasitesi getirilmesini kolaylaştırmaktadır. Nihayetinde İsrail-Azerbaycan ilişkilerinin yapısal ve analitik bir çerçevede anlaşılması, Türkiye'nin özellikle de İsrail'e yönelik kurgulayacağı politikaları açısından, imkanlarını geliştirebilecek bir nitelik de sunabilir.

Kaynakça

- Abadi, J. (2002). Israel's Quest for normalization with Azerbaijan and the Muslim States of Central Asia. *Journal of Third World Studies*, 19(2), s. 63-88.
- AP News (2014). Iran says Purported Drone Came from North. <https://apnews.com/article/954853728f5f4580b761321ca9ac94c0> (E.T. 19.05.2021).
- Aras, B. (1998). Post-Cold War Realities: Israel's Strategy in Azerbaijan and Central Asia. *Middle East Policy*, 5, (4), s. 68-81.
- Azerbaijan State News Agency (2007). Azerbaijan-Israel International Association Founded. https://azertag.az/en/xeber/AZERBAIJAN_ISRAEL_INTERNATIONAL_ASSOCIATION_FOUNDED-565963 (E.T. 20.05.2021).
- Bahgat, G. (2006). Nuclear Proliferation: The Islamic republic of Iran. *Iranian Studies*, 39(3), s. 307-327.
- Bahgat, G. (2010). Israel's Energy Security: The Caspian Sea and The Middle East. *Israel Affairs*, 16 (3), s. 406-415.
- Bengio, O. (2004). *The Turkish-Israeli Relationship: Changing Ties of Middle Eastern Outsiders*. New York: Palgrave Macmillan.
- Bourtman, I. (2006). Israel and Azerbaijan's Furtive Embrace. *Middle East Quarterly*, s. 47-57.
- Brzezinski, Z. (1997). *The Grand Chessboard: American Primacy and its Geostrategic Imperatives*. Basic Books.
- Buzan, B. (2015). Uluslararası İlişkilerde Analiz Düzeyi Sorununu Yeniden Düşünmek, K. Booth ve S. Smith (eds.), *Uluslararası İlişkiler Kuramları* içinde (s. 198-217). Muhammed Aydın (Çev.), İstanbul:Röle Akademik Yayıncılık.
- David, S.R. (1991). Explaining Third World Alignment. *World Politics*, 43(2), s. 233-256.
- Freilich, C.D. (2018). *Israeli National Security: A New Strategy for an Era of Change*. New York:Oxford University Press.
- Galitsky, A. (2020). Israel should Rethink its Relationship with Azerbaijan. *The Jerusalem Post*. <https://www.jpost.com/opinion/azerbaijan-is-not-a-true-friend-of-israel-635729> (E.T. 07.08.2021).
- Goldenstein, A. (2020). Why Israel does not Need to Rethink its Relationship with Azerbaijan. *The Jerusalem Post*. <https://www.jpost.com/opinion/why-israel-does-not-need-to-rethink-its-relationship-with-azerbaijan-637151> (E.T. 25.05.2021).
- Göksel, O. (2015). Beyond Countering Iran: A Political Economy of Azerbaijan-Israel Relations. *British Journal of Middle East Studies*, 42(4), s. 655-675.
- Grebennikov, M. (2015). Skating on Thin Ice: Israel's Strategic Partnership with Azerbaijan in the South Caucasus. *Israel Journal of Foreign Affairs*, 9(3), s. 429-439.
- Guzansky, Y. (2014). Israel's Periphery Doctrine 2.0: The Mediterranean Plus. *Mediterranean Politics*, 19(1), s. 99-116.
- Haaretz. (2012). Israel Signs 1.6 Billion Arms Deal with Azerbaijan. <https://www.haaretz.com/1.5190757> (E.T. 24.05.2021).
- Hürriyet. (2021). Azerbaycan-İran Sınırında Tatbikat Gerginliği. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/azerbaycan-iran-sinirinda-tatbikat-gerginligi-41906953> (E.T. 01.10.2021).
- Irish, J., Rose, M. (2020). France Accuses Turkey of Sending Syrian Jihadists to Nagorno-Karabakh. *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-armenia-azerbaijan-putin-macron-idUSKBN26L3SB> (E.T. 24.05.2021).

- Ismayilov, E. (2013). Israel and Azerbaijan: The Evolution of a Strategic Partnership. *Israel Journal of Foreign Affairs*, 7(1), s. 69-76.
- Katz, Y. (2020). Armenian FM to 'Post': Israel Needs to Halt All Weapon Sales to Azerbaijan. *The Jerusalem Post*. <https://www.jpost.com/israel-news/armenian-fm-to-post-israel-needs-to-halt-all-weapon-sales-to-azerbaijan-636713> (E.T. 20.05.2021).
- Lindenstrauss, G. (2015). Israel-Azerbaijan: Despite the Constraints, A Special Relationship. *Strategic Assessment*, 17 (4), s. 69-79.
- Markedonov, S.M. ve Suchkov, M.A. (2020). Russia and the United States in the Caucasus: Cooperation and Competition. *Caucasus Survey*, 8 (2), 2020, s. 179-195.
- Mearsheimer, J.J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*, New York:W. W. Norton & Company.
- Mehdiyev, M. (2021). Azerbaijan, Israel Expand Defense Cooperation with new Joint venture. *Caspian News*. <https://caspiannews.com/news-detail/azerbaijan-israel-expand-defense-cooperation-with-new-joint-venture-2021-3-26-48/> (E.T. 07.06.2021).
- Murinson, A. (2014). *The Ties Between Israel and Azerbaijan*. Mideast Security and Policy Studies No. 110. Ramat Gan: The Begin-Sadat Center for Strategic Studies.
- Olson, R. (2002). The 'Azeri' Question and Turkey-Iran Relations, 2000-2002", *Nationalism and Ethnic Politics*, 8(4), s. 61-85.
- Özdaşlı, E. (2017). İsrail'in Yeni Çevre Stratejisinde Güney Kafkasya. *Bilig*, 82, s. 175-200.
- Özdaşlı, E., Kodaman, T. (2016). *Stratejik Ortaklık Kavramı Bağlamında İsrail Azerbaycan İlişkileri*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Pinfold, R.G. ve Peters, J. (2021). The Limits of Israel's Periphery Doctrine: Lessons from the Caucasus and Central Asia. *Mediterranean Politics*, 26 (1), s. 25-49.
- Pollock, D. (2020). The Baku Balance: How Azerbaijan Juggles Israel and Iran. *The Washington Institute: Fikra Forum*, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/baku-balance-how-azerbaijan-juggles-israel-and-iran> (E.T. 28.05.2021).
- Rehimov, R. (2021). Zangezur Corridor to Provide New Link Between Turkey, Azerbaijan. *Anadolu Agency*, <https://www.aa.com.tr/en/economy/zangezur-corridor-to-provide-new-link-between-turkey-azerbaijan/2260088> (E.T. 05.06.2021).
- Rod, M. (2020). Nagorno-Karabakh Conflict Highlights Israel's Strategic Role in Region. *The Jewish Insider*. <https://jewishinsider.com/2020/11/nagorno-karabakh-conflict-israel/> (E.T. 25.05.2021).
- Sassonian, H. (2021). Israel Needs to Stop Arming Azerbaijan. *The Jerusalem Post*. <https://www.jpost.com/opinion/israel-needs-to-stop-arming-azerbaijan-opinion-664115> (E.T. 23.05.2021).
- Sneh, E. (2020). Supporting the Azeri Formula in Nagorno-Karabach Conflict. *The Jerusalem Post*. <https://www.jpost.com/opinion/supporting-the-azeri-formula-in-nagorno-karabach-conflict-646255> (E.T. 24.05.2021).
- Souleimanov, E. ve Ditych, O. (2007). Iran and Azerbaijan: A Contested Neighbourhood. *Middle East Policy*, 14(2), s. 101-116.
- Temby, O. (2015). What are Levels of Analysis and What do They Contribute to International Relations Theory?. *Cambridge Review of International Affairs*, 28(4), s. 721-742.
- The Jerusalem Post (2020). Azerbaijani Jews Demonstrate in Tel Aviv against Armenian Aggression. <https://www.jpost.com/israel-news/azerbaijani-jews-demonstrate-in-tel-aviv-against-armenian-aggression-638619> (E.T. 27.05.2021).

- The Times of Israel. (2020). Armenian Envoy Expects Israel will Halt Arms Sales to Azerbaijan amid Conflict. <https://www.timesofisrael.com/armenian-envoy-expects-israel-will-halt-arms-sales-to-azerbaijan-amid-conflict/> (E.T. 30.05.2021).
- Walt, S.M. (1985). Alliance Formation and the Balance of World Power. *International Security*, 9(4), s. 3-43.
- Walt, S.M. (1987). *The Origins of Alliance*. New York: Cornell University Press.
- Waltz, K.N. (2001). *Man, the State and War: A Theoretical Analysis*. New York: Columbia University Press.
- Wezeman, P.D., Kuimova, A., Smith, J. (2021). Arms Transfers to Conflict Zones: The Case of Nagorno-Karabagh. Stockholm International Peace Research Institute. <https://www.sipri.org/commentary/topical-backgroundunder/2021/arms-transfers-conflict-zones-case-nagorno-karabakh> (E.T. 03.08.2021).
- Yurdusev, N. (2007-2008). “Analiz Seviyesi” ve “Analiz Birimi”: Bir Ayrım Argümanı. *Uluslararası İlişkiler*, 4(16), s. 3-19.

GÜVENLİK ÇALIŞMALARI DERGİSİ

Turkish Journal of Security Studies

Yazarlara Notlar

Yayın İlkeleri

Güvenlik Çalışmaları Dergisi, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü tarafından yılda iki defa basılı ve e-dergi formatında güvenlik kavramı ve güvenlikle ilişkili disiplinlerde yayın yapan akademik ve bilimsel bir dergidir.

Güvenlik Çalışmaları Dergisi'nde ulusal ve uluslararası alanda kabul görmüş kriterler doğrultusunda hazırlanan özgün araştırma, derleme, inceleme, çeviri (yazarından ve yayıncı kuruluştan izin almak koşuluyla), edisyon kritik, kitap-sempozyum değerlendirmeleri vb. çalışmalar yayınlanır.

Güvenlik Çalışmaları Dergisi'nin amacı ve kapsamı, etik kuralları yayın ilkeleri ve yazım kuralları aşağıda belirtilen şekilde düzenlenmiştir.

Derginin Amacı ve Kapsamı

Güvenlik Çalışmaları Dergisi amaç bakımından "Güvenlik" odaklı olup, ulusal ve uluslararası düzeyde güvenliğe dair problemleri disiplinler veya disiplinlerarası açıdan ele alarak kuramsal ve uygulamalı özgün çalışmalar yayımlamayı kendisine ilke edinmiştir. Bu çerçevede sosyal bilimler ve beşeri bilimler alanında yapılan tüm çalışmalara açıktır.

Dergi kapsam bakımından ise güvenlik çalışmaları; polislik çalışmaları; ideolojik, dini motifli ve etnik radikalleşme; terörizm; suç araştırmaları; istihbarat; mali suçlar; siber suçlar; göç ve sınır güvenliği; uyuşturucu ve organize suçlar; insan hakları ile sosyal bilimler dallarındaki çalışmaları içermektedir.

Dergi Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere, yılda iki kez yayımlanır. Güvenlik Çalışmaları Dergisinin yayım dili Türkçe ve İngilizce'dir. Dergide yayımlanan yazıların daha önce hiçbir yayın organında yayımlanmamış, ilk defa Güvenlik Çalışmaları Dergisinde yayımlanıyor olması gerekmektedir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildiriler, bu durumun belirtilmesi şartıyla kabul edilebilir.

İlk yayımlandığı tarihten itibaren asgari 25 yıl geçmiş olan; önem ve etki bakımından klasik metin olarak değerlendirilebilecek yazı ve çeviriler, daha önce yayımlanmamış olmaları kuralının istisnasını oluşturur. Bu tür metinlere daha önce yayımlanıp yayımlanmamış olmalarına bakılmaksızın dergide yer verilebilir. Buna ilaveten, dergide kitap eleştirileri de yayımlanabilmektedir.

Dergi Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere, yılda iki kez yayımlanır. Güvenlik Çalışmaları Dergisinin yayım dili Türkçe ve İngilizcedir. Dergide yayımlanan yazıların daha önce hiçbir yayın organında yayımlanmamış, ilk defa Güvenlik Çalışmaları Dergisinde yayımlanıyor olması gerekmektedir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildiriler, bu durumun belirtilmesi şartıyla kabul edilebilir.

İlk yayımlandığı tarihten itibaren asgari 25 yıl geçmiş olan; önem ve etki bakımından klasik metin olarak değerlendirilebilecek yazı ve çeviriler, daha önce yayımlanmamış olmaları kuralının istisnasını oluşturur. Bu tür metinlere daha önce yayımlanıp yayımlanmamış olmalarına bakılmaksızın dergide yer verilebilir. Buna ilaveten, dergide kitap eleştirileri de yayımlanabilmektedir.

Makale Değerlendirme Süreçleri

Dergiye gönderilen makaleler derginin internet sayfasında yer alan Makale Yönetim Sistemi (MYS) üzerinden sisteme yüklenecektir. Yazılar, bilgisayar ortamında ve dizgi programlarında kullanılabilecek şekilde Word formatında gönderilmelidir.

Dergiye gönderilen makaleler şekil incelemesinden geçerek hakem değerlendirme sürecine alınmaktadır. Şekil şartlarını sağlamayan çalışmalar hakem değerlendirilmesine alınmamakta, yazar(lar)dan şekil şartlarını sağlamaları istenmektedir. Şekil şartlarına ilişkin doküman internet sitesinden indirilebilir. Şekil şartları açısından eksiksiz olan makaleler ilgili alan editörleri tarafından incelenerek uygun bulunduğu takdirde hakem değerlendirme sürecine alınır. Dergiye yayımlanmak üzere yollanan makaleler, “kör hakem” yöntemiyle değerlendirilmektedir. Editör, editör yardımcısı veya alan editörleri tarafından makaleler, alanında uzman en az iki hakeme gönderilmektedir. İki hakemin görüş ayrılığı durumunda, üçüncü bir hakemin görüşüne başvurulmaktadır. Editörler hakemlerden gelen eleştirileri ve önerileri kendi değerlendirmeleri ile birlikte yazar/lara iletmektedir. Değerlendirme sonuçları en fazla 90 gün içinde yazara bildirilir. Üçüncü bir hakeme gönderilen eserlerde bu süre 120 güne çıkabilmektedir. Düzeltme talep edilen eserler, editör tarafından yazara gönderilir ve düzeltme için gerekli ek süre yazara verilir. Hakemlerden gelen raporlar doğrultusunda, makalenin yayımlanmasına, yazardan hakem raporuna göre düzeltme istenmesine ya da yazının reddedilmesine karar verilmekte ve karar yazara iletilmektedir. Basımı uygun bulunan yazıların, yayımlanıp yayımlanmayacağına ya da derginin hangi sayısında yayımlanacağına editörler ve/veya yayın kurulu karar verir. Yazar, süreç konusunda Makale Yönetim Sistemi veya E-posta yoluyla bilgilendirilmektedir.

Makale derginin yazım kurallarına uygun olarak hazırlanmalıdır (Kelime aralıklarından atıf ve kaynakça yazımına kadar bütün detaylar yazım kurallarına uygun olmalıdır).

Makale süreç akışı şu şekildedir:

- Yazar tarafından makalenin Makale Yönetim Sistemine yüklenmesi
- Makalenin şekil açısından incelenmesi
- Şekil incelemesinden geçen makalelerin hakem değerlendirme sürecine alınması
- Editör incelemesi ve gerektiğinde yazardan ek talepler
- Çalışma konusunda uzman 2 hakeme makalenin gönderilmesi (gerekli görülmesi durumunda 3. hakem değerlendirmesine gönderilmesi)
- Hakem görüşleri doğrultusunda makalenin kabulü veya reddine karar verilmesi
- Yayımlanmasına karar verilen makalenin dizgi ve tasarımının yapılması
- Dizgisi ve tasarımı yapılmış makalenin yazara son kontrol için gönderilmesi
- Makalenin yayımlanması

Etik Kurallar

Yayımlanmak üzere dergiye gönderilen çalışmalarda bilimsel atıf kurallarına azami özen gösterilmesi gerekmektedir.

Güvenlik Çalışmaları Dergisinde yayımlanan yazıların fikri sorumluluğu yazarlara aittir. Dergiye gönderilen çalışmalarda, etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.

Gönderilen makalenin bir kısmı ya da tamamı başka bir yerde yayınlanmamış, yayınlanmak üzere başka bir yere yollanmamış olmalıdır.

Tüm yazarlar ilgili makaleyi okumuş, onaylamış ve dergiye yayınlanmak üzere gönderildiğinden haberdar olmalıdır.

Makale yazar/lar tarafından yazılmış, özgün bir çalışma olması gerekmektedir.

Dergiye gönderilen çeviri makale çalışmalarında orijinal makalenin yazarından ve yayıncı kuruluşundan izin alındığını gösteren belgenin sunulması gerekmektedir.

Yazar/lar makalenin telif hakkını, makalenin Güvenlik Çalışmaları Dergisinde yayınlanmasına karar verildiğinden itibaren dergiye devretmiş sayılır. Yazar/yazarlar derginin yazı işlerinden izin almadan makaleyi başka bir platformda (dergi, editoryal kitap, internet sitesi, blog vb.) yayınlamayabilir.

Yazar/lar bilimsel etiğin bütün unsurlarını yerine getirmek üzere makale ile birlikte “**İntihal Denetim Raporu**”nu ve “**Etik ve Telif Hakkı Devir Formu**”nu mutlaka doldurarak sistem üzerinden dergiye ulaştırmalıdır.

Yazım Kuralları

Yazım dili Türkçe ve İngilizcedir. Türkçe makalelerin yazım ve noktalamasında ve kısaltmalarda Türk Dil Kurumu internet sitesindeki Güncel Sözlük ve Yazım Kuralları esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır.

Makalelerde Türkçe ve İngilizce başlık, öz ve abstract, anahtar kelimeler ve keywords; metin içinde giriş, bölüm başlıkları ve sonuç kısımları ile kaynakçanın yer alması gerekmektedir. Makale yukarıda sayılan tüm unsurları ile birlikte 4000 ile 8000 kelime arasında olmalıdır. Makalelerde yer alan Türkçe ve İngilizce öz ve abstract’ın her birinin 150-250 kelime, anahtar kelime ve keywords’ün 3-7 kelime aralığında olması gerekmektedir.

Yazar adı makale başlığının alt satırının sağ köşesine italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; yazarın unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 9 punto yazılarak belirtilmelidir. Diğer açıklamalar için yapılan dipnotlar metin içinde veya sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir.

Yazı karakteri Times New Roman, 11 punto, satırlar bir buçuk aralıklı, açıklamalara ilişkin dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır.

Dergide yayımlanan makalelere ve makale değerlendirmesi yapan hakemlere 23.01.2007 tarih ve 26412 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren “Kamu Kurum ve Kuruluşlarınca Ödenecek Telif ve İşlenme Ücretleri Hakkında Yönetmelik” hükümleri uyarınca telif ücreti ödenir.

Kitap incelemelerinde aşağıdaki hususlara ayrıca dikkat edilmelidir;

Kitap inceleme metinleri 1000 ile 1500 kelime arasında olmalıdır.

Başlık bilgilerinde tanıtım veya incelemesi yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir ve yayınevi, yayım yılı ve ISBN numarası yazılmalıdır.

Kitap inceleme veya tanıtımı yapan yazarın adı makale başlığının alt satırının sağ köşesine italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 9 punto yazılarak belirtilmelidir.

Kitap tanıtımı bir eserin sırf özeti değil, eleştirel olarak değerlendirmesi olmalıdır. Kitap tanıtımı yapan yazar kitapla aynı fikirde olabilir veya kitabın fikirlerine karşı çıkabilir veya kitabın sunduğu bilgilerde, yargılarda veya yapıda örnek teşkil eden veya eksik kalan

yönleri belirtebilir. Kitap tanıtımı yapan yazar ayrıca kitapla ilgili düşüncelerini de açık bir şekilde ifade etmelidir.

Kitap incelemesi, bir kitaptan ortaya konulan en önemli noktalara ışık tutularak bunların eleştirel olarak tartışılmasıdır. Kitap incelemesi giriş, kitabın özeti, eleştirel tartışma ve sonuç gibi genel bir yapıyı takip etmelidir.

Sayfa Düzeni

Metin içinde yazı tipi 11 punto Times New Roman yazı karakteri kullanılmalıdır. Sayfa Yapısı A4 boyutlarındaki kâğıdın üst, alt, sağ ve sol boşlukları 2,5 cm (0.98 inç) bırakılarak, iki yana dayalı, satır sonu tirelemesiz şekilde olmalıdır. Paragraf arası, ilk satır 1.25, paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı, satır aralığı bir buçuk olmalıdır. Sayfa numaraları alt sağda verilmelidir.

Temel Başlıklar (Birinci Düzey) ortalı ve bold yazılmalıdır. Kendisinden önce ve sonra bir satır boşluk bırakılmalıdır.

İkinci Düzey Başlıklar, sola dayalı ve bold yazılmalıdır. Kendisinden önce ve sonra bir satır boşluk bırakılmalıdır.

Üçüncü Düzey Başlıklar, Sola dayalı bold yazılmalıdır. Kendisinden önce bir satır boşluk bırakılmalıdır.

Dördüncü Düzey Başlıklar, Sola dayalı, bold ve italik yazılmalıdır. Kendisinden önce bir satır boşluk bırakılmalıdır.

Beşinci Düzey Başlıklar, Sola dayalı ve italik yazılmalıdır. Kendisinden önce bir satır boşluk bırakılmalıdır.

Beş düzeyden daha fazla başlık oluşturulması önerilmemektedir.

Atıf ve Kaynakça Yazımı

Atıf

Metin içi yöntemde parantez içinde kaynak gösterimi yapılır. Atıflar makalede kullanılan punto ile yazılır. Bu yöntemde, metin içinde alıntı sonrasında (Yazarın Soyadı, Basım Yılı: Sayfa Numarası) parantez içinde verilir. Bir eserden veya mülakattan doğrudan alıntı yapılması durumunda alıntı 3 satırdan az ise cümle içerisinde kullanılır; 3 satır ve daha fazla ise ayrı bir paragrafta belirtilir. Bu paragraf tek aralıklı, 9 punto ve her iki taraftan 1.25 cm içeriden hizalı yazılır.

Atıf Örnekleri

Tek yazar	(Aras, 2011, s. 236)
İki yazarlı	(Kazgan ve Ulçekno, 2003, s. 32)
Üç ile beş yazar arası	İlk sefer atıf yaparken tüm yazarların adı listelenir; (Kernis, Cornell, Sun, Berry, ve Harlow, 1993). Sonraki atıflarda ise sadece ilk yazarın adı belirtilip “vd.” ifadesi kullanılır. (Kernis vd., 1993, s. 42)
Altı ve daha fazla yazarlı metinler	Altı ve daha fazla yazarlı metinlerde, sadece ilk yazarın adı kullanılıp sonrasında “vd.” ifadesi kullanılır: (Harris vd., 2001, s. 112)
Yazar olarak bir kurum	İlk atıfta kurumun tam adı açık bir şekilde belirtilerek yazılır: (Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, 2000, s. 3), sonraki atıflarda ise kısaltması (AKTT, 2000, s.) yazılır. Kurum literatürde kısaltılmış ismiyle biliyorsa ilk atıfta da kısaltma ile kullanılabilir. (EGM, 2000, s. 12)
Editörlü kitaptan bölüm (Bölüm yazarı dikkate alınır)	(Karaşık, 2008, s. 40)
Yazarsız çalışma	(Bilimsel Makaleler Hazırlama, 2000, s. 45)
Standartlar	(TS-40561, 1985, s. 6)
Resmi Gazete	(Başlık, Yıl)
Yazarı olmayan internet dokümanı	(www.hurriyet.com.tr, 2012)
Aynı yazarın farklı yıl birden çok çalışması	(Tekin, 2011, s. 220; 2013, s. 30)
Aynı yazarın aynı yıla ait birden fazla eseri	(Heper, 1999a, s. 165) ve (Heper, 1999b, s. 140)
Aynı soyadlı iki yazar	(Ö. Aslan, 2000, s. 6; M. Aslan, 2010, s. 71)
Birden fazla kaynaktan yararlanma	(Aytekin, 2004, s. 71; Küçük, 2008, s. 87)
Orijinal kaynağa ulaşamaması durumunda	(Metin içinde bahsedilirse) İnalçık’a göre (akt. Hanoğlu, 2012, s. 40) (Metin içinde bahsedilmezse) (İnalçık’tan akt. Hanoğlu, 2006, s. 40)
Kişisel iletişim vasıtasıyla ulaşılan mülakatlar, mektuplar, e-maillerde, kişisel iletişim kurulan kişinin adı ve görüşmenin tarihi belirtilmelidir. Ancak, kişisel iletişim yoluyla elde edilmiş veriler kaynakçaya eklenmemelidir:(N. ALSayyad, kişisel iletişim, 25 Mart 2018)	
Dipnotlar ve sonnotlar	APA yazım stilinde, dipnot ve sonnot kullanımı pek tercih edilmemektedir. Bundan dolayı mümkün olduğu kadar az dipnot kullanılmalıdır. Yalnızca çok elzem bir açıklayıcı not gerektiğinde dipnot kullanılmalıdır.

Önemli not: APA atf ve kaynakçada “and” yerine “&” kullanılmasını önermektedir. Ancak Türkçede “&” sembolü “ve” yerine kullanılmadığından, Türkçe olarak yazılan metinlerde atf yaparken ve kaynakça yazarken “&” sembolü kullanılmamalıdır.

Ayrıca, üç kişiden çok yazarlı metinlere atf yaparken APA “et al.” (Kernis et al., 1993, s.65) kullanılmasını önermektedir. Ancak Türkçe’de “et al.” yerine “vd.” (Kernis vd., 1993, s. 65) kullanılmalıdır.

Bununla birlikte, eğer değerlendirilmek üzere Güvenlik Çalışmaları Dergisi’ne gönderilen çalışma İngilizce hazırlanmışsa, bu metinlerde atf ve kaynakçada APA standartlarına uygun olarak “and” yerine “&” sembolü ve “et al.” kullanılmalıdır.

Kaynakça

Kaynak bilgileri verilirken yazar(lar)ın önce soyadı sonra adı yer alır. İki yazarlı bir kaynakta yazarlar arasına “ve” bağlacı konur. İkiyden fazla yazarlı eserlerde ise yazarların arasına noktalı virgül (;) konulup son yazardan önce “ve” bağlacı konulur.

Yazarlar soy ismine göre alfabetik olarak sıralanır. Yazarların soyadları ve adlarının ilk harfi büyük yazılır. Kullanılan kaynağın künye bilgileri açık olmalıdır. Çok basımlı kitaplarda baskı sayısı yazılır. Yabancı kaynaklarda, künye bilgilerinin tamamı kaynağın yazım dili ile yazılır, Türkçeleştirme yapılmaz.

Kaynakça Örnekleri

Kıtap, temel biçim	Yazar, A. A. (Yayın yılı). Çalışma adı. Yer: Yayıncı.
Tek yazarlı kitap	Özbudun, E. (2008). <i>Anayasalcılık ve demokrasi</i> . İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
İki yazarlı kitap	Alkın, S. ve Özer, K. (2011). <i>Muhafazakarlığın farklı boyutları</i> . Ankara: Kadim Yayınları.
Üç ile yedi yazar arası kitap	Yazar1, A.A., Yazar2, A.A., Yazar3, A.A., Yazar4, A.A., Yazar5, A.A. ve Yazar7, A.A. (Yayın yılı). <i>Kitabın adı</i> . Yer: Yayıncı
Sürelili yayında makale, temel biçim	Yazar, A. A., Yazar, B. B., ve Yazar, C. C. (Yıl). Makale adı. <i>Dergi adı, cilt. No (sayı no), sayfa/lar. doi:http://dx.doi.org/xx.xxx/yyyy</i>
Tek Yazarlı Makale	Ayhan, U. (2016). Yeni güvenlik konsepti ve güvenliği sınır ötesinde karşılama. <i>Güvenlik Çalışmaları Dergisi</i> . 18, (3-4), s.26-41.
İki yazarlı süreli yayın	Wegener, D. T. ve Petty, R. E. (1994). Mood management across affective states: The hedonic contingency hypothesis. <i>Journal of Personality and Social Psychology</i> , 66, 1034-1048.
Üç ile yedi yazar arası süreli yayın	Kernis, M. H., Cornell, D. P., Sun, C. R., Berry, A., Harlow, T. ve Bach, J. S. (1993). There’s more to self-esteem than whether it is high or low: The importance of stability of self-esteem. <i>Journal of Personality and Social Psychology</i> , 65, 1190-1204.
Yazar adı olarak kurum	Emniyet Genel Müdürlüğü. (2000). <i>Polis 1999 Emniyet Genel Müdürlüğü çalışmaları</i> . Ankara: EGM APK Dairesi Başkanlığı, Yayın No.138.

Yazar Adı bilinmiyorsa ya da yoksa	International Tourism Report. (1997). <i>Travel and tourism intelligence</i> . No. 2.
Çeviri	Serra, N. (2011). <i>Demokratikleşme sürecinde ordu: Silahlı kuvvetlerin demokratik reformu üzerine düşünceler</i> . (Şahika Tokel, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
Hazırlayan	Pamir, N. (Haz.). (1993). <i>Terörizm, kont-terör ve güvenlik</i> . İstanbul: Kastaş Yayınları.
Editörlü Kitap	Yazar, A. A. (Ed.). (Yayın yılı). <i>Kitap adı</i> . Yer: Yayıncı.
	Özbek, M. (Ed.). (2005). <i>Kamusal alan</i> . İstanbul: Hil Yayınevi.
	Diamond, L. ve Plattner, M. (Ed.). (1996). <i>Civil-military relations and democracy</i> . Baltimore ve London: Johns Hopkins University Press.
Editörlü Kitapta Bölüm	Özkol, A. O., Delici, M. ve Özhan, S. (Ed.). (2009). <i>ABD dış politikası</i> . İstanbul: Küre Yayınları.
	Yazar, A. A. (Yayın yılı). Bölüm/makale adı. A. Editör ve B. Editör (Ed.), <i>Kitap adı</i> içinde (sayfa numaraları). Yer: Yayıncı.
Yazarsız Süreli	Çınar, M. (2011). 2000'li yıllarda Türkiye'de siyaset. A. Demirhan (Ed.), <i>2000'li yıllarda siyaset ve siyasi partiler</i> içinde (s.136-152). İstanbul: Meydan Yayıncılık.
	<i>The Economist</i> . (2011). Trade and wages. s. 341, Londra s.74-75.
Sempozyum ve Kongrede Sunulan Yayınlar	Taşagıl, A. (2017). Gök Türk döneminde iç güvenlik meselesine bir bakış. <i>Türk polis tarihinin kökenleri. 1. Uluslararası kolluk tarihi sempozyumu</i> , 15-17 Nisan 2016, Ankara: Polis Akademisi Yayınları, ss. 15 - 32.
Raporlar	Burke, W. F., Uğurtaş, G. (2002). Seismic interpretation of thrace basin. <i>TPAO internal report</i> . Ankara.
Yazarsız Raporlar	Uluslararası Terörizm ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi. (2016). Türkiye'de güvenlik sektörünün dönüşümü: Polisliğin yeniden yapılandırılması. Ankara: Polis Akademisi Yayınları
Seminerler	Lawrence, E. (1983). Gelişmiş ülkelerde sermaye piyasası ve bankaların fonksiyonu. <i>Uluslararası sermaye piyasası ve bankalar semineri</i> . 24-25 Ekim 1983. Çeşme, ss.33-37.
Standartlar	TS-40561. (1985). <i>Çelik yapıların plastik teoriye göre hesap kuralları</i> . Ankara: Türk Standartları Enstitüsü.
Broşür	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2006). <i>Enflasyon hedeflemesi</i> . [Broşür].
Gazete	Bardakçı, M. (2016, 16 Aralık). Halep dramı Osmanlı'nın hala devam eden tasfiye mücadelesidir. <i>Haber Türk</i> , s.6.
Online gazete makalesi	Yazar, A. A. (Yıl, Gün Ay). Makale adı. <i>Gazete Adı</i> . http://www.aaaaaaaaa.com/full/url/ adresinden erişildi.
Resmi Gazete	Başlık. (Yıl, Gün Ay). Resmi Gazete (Sayı: xxx). Erişim adresi: http://xxxx

Sözlük	Madde başlığı. (Yıl). Sözlük ismi. Yer: Yayıncı
Ansiklopedi	Yiğit, İ. (2009). Bahri Memluk sultanları. <i>İslam tarihi ansiklopedisi</i> içinde (Cilt. 7, ss. xx-xx). İstanbul: Kayhan Yayınları.
Devlet Dokümanları	Genelkurmay Ateşe Başkanlığı. (2000). <i>57. piyade alayının tarihçesi</i> . Ankara: Milli Savunma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğü. Yayın No: 19175.
Kutsal Kitaplar	<i>Kur'an</i> . Bakara süresi. Ayet 25 (Mealde Basımevi ve meal yazarı belirtilir).
Yayınlanmamış Tezler	Haklı, S. Z. (2014). <i>Liberalizm ve komüniteryanizmde birey fikri: Kar-şılaştırmalı bir inceleme</i> . (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Ankara
Mahkeme Kararları	Yargıtay H.G.K. 19 Mayıs 1963. E. 4-39, K.59 (<i>Adalet Dergisi</i> , Mart-Nisan 1964). 3-4.
Kişisel Görüşme (Mülakat)	Taşkın, M. Atatürk Mahallesi Muhtarı. (15.01.2017). <i>Mahallenin güvenlik sorunlarının çözümüne ilişkin görüşme</i> . Ankara.
İnternet-Yazar Adı Olarak Bir Kurum	TCMB. (2012). <i>Finansal istikrar raporu</i> . http://www.tcmb.gov.tr/(E.T.04 Temmuz 2012) .
İnternette Yayınlanan Gazete Makalesi	Henninger, D. (2012). The president that time forgot. <i>Wall Street Journal</i> . 28 Haziran 2012. 04 Temmuz 2012 http://online.wsj.com/article/wonder_land.html?mo-d=WSJ_topnav_europe_opinion#articleTabs=article adresinden erişilmiştir.
Elektronik Posta	Beck, A. (2011). (bna@le.ac.uk). <i>Crime prevention report</i> . Ahmet Güney'e kişisel e-posta. 12 Haziran 2011 [aguney53@gmail.com].
Film ya da Video	Valdes, D. (Yapımcı). (1999). F. Darabont (Yönetmen). <i>Green Mile</i> [Film]. ABD: Warner Bros Pictures
Televizyon Programı	Özdemir, C. (Yapımcı). (2012). <i>5NİK</i> [Televizyon Programı]. 27 Haziran 2012. İstanbul: CNN TÜRK tv. Sopel, J. & Donovan, T. (Producer). (2012). <i>Political shows</i> [Television Broadcast]. 04 July 2012. London: BBC One.
Ses Kaydı	Selçuk, M. (1999). <i>Aziz İstanbul</i> [CD]. İstanbul: YKY Müzik.
Video Kayıtları	Son Darbe: 28 Şubat. (2012). 2. Bölüm. 65 dak. Türkiye: CNN TÜRK. 2012.

Tablolar

Tablo numarası ve başlığı, tablonun bir aralık üstünde yer alır. Başlıkla tablo arasında ayrıca boşluk olmaz. Tablo numaraları (**Tablo 1.**, **Tablo 2.** vd.) şeklinde verilir. Tablo kelimesi, numarası ve nokta koyu (bold) yazılır. Tablolarda kullanılan verilerin kaynağı, tablonun sol alt köşesinde belirtilir ve koyu olarak "**Kaynak:**" şeklinde yazılır. Tablonun başlığı ve kaynağı yazılırken sadece ilk kelimenin ilk harfi büyük yazılır, diğer kelimeler küçük harfle yazılır ve koyu (bold) olmadan yazılır.

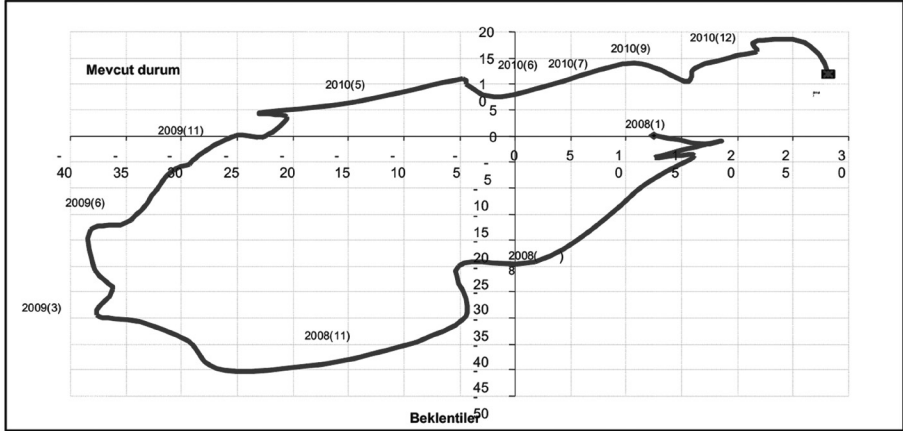
Örnek Tablo:**Tablo 1.** Kara para aklamada kullanılan sektörler

	Yerleştirme	Ayrıştırma	Bütünleştirme
Bankacılık	x	x	x
Döviz Büroları	x		
Para Transferleri	x		
Menkul Kıymet	x	x	x
Sigortacılık	x	x	x

Kaynak: Aydın, (2010, s.42).

Şekiller

Şekil numarası ve başlığı, şeklin altında yer alır. Şeklin kaynağı şekilden sonra parantez içinde verilebilir.

Örnek şekil:

Şekil 1. Almanya, reel kesimde mevcut durum ve beklentiler, (Kaynak: Gürsel ve Balcı, 2011, s.5)

Yazışma Adresi / For Correspondence:

Güvenlik Çalışmaları Dergisi

Polis Akademisi Başkanlığı, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü

Necatibey Cad: No:108 06580 Anıttepe/Çankaya-Ankara / Türkiye

Tel: +90 (312) 462 90 43 • E-mail: guvenlikcalismalari@pa.edu.tr

www.guvenlikcalismalari.pa.edu.tr